

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Martin Kindl

**Proměny vztahu českého katolického exilu v Římě po roce 1948 k marxismu
a komunismu**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. Mgr. Martin Putna, Dr.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. června 2014

Martin Kindl

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval prof. Mgr. Martinu Putnovi, Dr. za vedení diplomové práce.

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Teoretická část.....	7
2.1	Přehled dosavadního bádání, pramenů a literatury.....	7
2.2	Vymezení pojmů	11
2.2.1	Exil	11
2.2.2	Katolicismus	13
2.2.3	Komunismus.....	13
3	Praktická část.....	13
3.1	Poúnorový exil	13
3.1.1	Literární činnost poúnorového exilu	17
3.2	Posrpnový exil.....	21
3.2.1	Literární činnost posrpnového exilu.....	22
3.3	Český a slovenský katolický exil	24
3.4	Český katolický exil.....	24
3.5	Vztah katolické církve ke komunismu v Evropě.....	26
3.6	Vztah katolické církve ke komunismu Československu	33
3.7	„Křesťanská akademie“	36
3.8	Časopis „Studie“	40
3.9	Reflexe komunismu v časopise „Studie“ 1958–1975.....	50
3.9.1	Marxismus a komunismus jako vědecké kategorie	51
3.9.2	Církev a teologie	60
3.9.3	Literatura	64
3.9.4	Politika.....	65
3.9.5	Situace v Československu	66
4	Závěr.....	70
5	Bibliografie.....	73
5.1	Prameny.....	73
5.2	Literatura	74

Abstrakt

Diplomová práce pojednává o způsobech, jakými byl reflektován marxismus a komunismus na stránkách českého exilového katolického časopisu „Studie“, který vycházel v Římě mezi lety 1958–1990. Zároveň práce nastiňuje problematiku československého exilu druhé poloviny dvacátých let jako takového. V práci je pojednáváno také o exilových vlnách, k nimž došlo po roce 1948 a 1968. Zvláštní pozornost je zaměřována na problematiku exilu katolického. V rámci činností exilu jsou nahlíženy hlavně jeho literární aktivity.

Abstract

This thesis is dealing with the ways in which were reflected marxism and communism in the czech exile catholic magazine "Studie", that had been published in Rome in the period 1958-1990. In addition outlines the issues of the czechoslovak exile in the second half of the twenties century. This thesis also discusses the exile waves that occurred in 1948 and 1968. Particular attention is paid to the issue of catholic exile. As part of the activities of exile are discussed mainly its literary activities.

Klíčová slova

československý exil 1948–1989, emigrace, katolicismu, komunismus, periodika

Keywords

czechoslovak exile 1948–1989, catholicism, communism, emigration, magazines

1 Úvod

Ve své práci si kladu za hlavní cíl popsat, v jakých rovinách se pohybovala reflexe komunismu v katolické exilové revue „Studie“, jehož existence je ohraničena roky 1958 a 1990. Než přejdu k tomuto kroku, zaměřím se na přehled dosavadního bádání o dané problematice. Dále se pokusím nastínit kontext, v němž časopis „Studie“ vznikl a vycházel. To znamená, že se zaměřím na charakteristiku dvou hlavních exilových vln, které jsou spojeny s dějinami Československa druhé poloviny 20. století, „poúnorovou“ a „posrpnovou“. V rámci této charakteristiky si budu všimnout, jaké bylo jejich složení a činnost. Zaměřím se také na motivy, které lidi vedly k odchodu ze země. Zvláště se budu věnovat charakteru a složení exilu katolického, jeho institucím a osobnostem. Bližší pozornost budu věnovat exilové vydavatelské činnosti, neboť do ní spadá také hlavní předmět této práce, časopis „Studie“. Druhým okruhem této práce je vztah katolické církve ke komunismu, a to jak v Československu, tak ve v Evropě. Budu sledovat, jak se katolická církev stavěla k tomuto svému ideovému protějšku. V mé práci mě bude také zajímat, jestli mezi katolicismem a komunismem mohlo docházet ke spolupráci. Budu sledovat kořeny těchto vztahů v Československu i v Evropě. Potom přejdu k hlavnímu tématu této práce, které zahájím výkladem o činnosti katolické organizace „Křesťanská akademie“, která vydávala časopis „Studie“. Následně přejdu k charakterizaci samotného časopisu. Představím jeho podobu a vývoj od jeho vzniku až po jeho konec. Budu si tedy všimnout, jaké texty v něm byly otiskovány, kdo byli jejich autoři, jaký jazyk redakce časopisu preferovala, jaký byl rozsah, periodicita a podobně. Potom přejdu k hlavní náplni této části práce, jíž tedy bude snaha zachytit způsoby, jimiž byla reflektována problematika komunismu na stránkách časopisu „Studie“ mezi lety 1958 a 1976. Důvodem, proč jsem vybral takto ohraničené období, je skutečnost, že časopis se od roku 1975 v převážné míře začíná věnovat současné situaci v Československu a stává se otevřeně aktivistickým, což trvá až do zániku časopisu. Tato změněná koncepce časopisu zároveň přináší velké množství textů, které spadají do oblasti mého zájmu, ale podstatnou měrou převyšují rozsah této práce. Texty, v nichž se bude o komunismu hovořit, seřadím chronologicky do tematických kategorií, které poté budu analyzovat. Konkrétně to znamená, že budu zohledňovat způsob psaní, osobu autora (tedy jeho ideovou a profesní příslušnost), jaké používá výrazy, jak zachází s pojmy a tak dále. Mým cílem je identifikovat hranice, které umožňují v rámci časopisu „Studie“ o dané problematice publikovat. Na základě poznání těchto hranic se potom pokusím určit, do jakého trendu vztahu „katolicismu“ a „komunismu“ časopis „Studie“ náleží.

Exil jako takový považuji za nedílnou součást minulosti naší společnosti. Exilovou činnost však nebudu nazírat prizmatem, skrze něž bych ji chtěl vidět jako normu, podle níž by se měly výhradně posuzovat i dějiny tehdejšího Československa. Jde mi o to představit exulanty jakožto lidi s odlišným názorem na uspořádání společnosti, které se projevilo v jejich odlišných životních příbězích. Svou prací bych chtěl přispět k tomu tématu českých a československých dějin způsobem, který by se vyvaroval předsudečnosti a zaujatosti.

2 Teoretická část

2.1 Přehled dosavadního bádání, pramenů a literatury

V následujícím přehledu si budu všimati prací, které se věnují exilové problematice mezi lety 1945 a 1989 a katolické církvi ve vztahu ke komunismu v tomtéž období. Oba tematické okruhy se někdy do jisté míry prolínají. Mezi tyto práce nebudu zahrnovat literaturu, která k mému tématu vytváří pouze kontext. Zároveň jsem si vědom, že předmět mého bádání tematicky dále zasahuje do oblastí teorií médií, migrace, dějin křesťanství, kulturních dějin a jiných. Tyto oblasti však budu zohledňovat jen do té míry, která umožní zvolené téma na vymezeném prostoru zvládnout.

Na základě mého studia a také v souladu s míněním některých dalších badatelů¹ se domnívám, že téma exilu mezi lety 1948 až 1989 je v porovnání s jinými tématy v české vědecké produkci zastoupeno méně. Především o exilu neexistuje žádná syntetická práce. Ještě více tento stav platí o exilu katolickém. Zároveň je však třeba dodat, že se situace v posledních letech začíná v tomto smyslu měnit k lepšímu. Vycházejí sborníky, studie, monografie a jsou psány absolventské práce o dílčích aspektech exilu.

Shromažďování exilové produkce a umožňování jejího studia se věnuje „Československé dokumentační středisko 1948-1989 při „Historickém muzeu Národního muzea“, knihovna „Libri prohibiti“, „Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické

¹ Např. Jiří Pernes in: JERÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005.

fakulty Univerzity Palackého v Olomouci“² nebo také „Památník národního písemnictví“. Práce o exilu vznikají rovněž v „Ústavu soudobých dějin AV ČR“ nebo v „Ústavu pro studium totalitních režimů“.

Dosavadní bádání o exilu mezi lety 1948 až 1989 se vyznačuje převážným zastoupením tématu politické činnosti exilu. Přitom nejvíce jde o exil pouónorový, kde jsou mapována první léta jeho existence a činnosti, a to hlavně v souvislosti s „Radou svobodného Československa“. Sem můžeme zařadit například práci Karla Kaplana „Pouónorový exil 1948-49“³, knihu Bořivoje Čelovského „Politici bez moci“⁴, dílo autorů Zdeňka Jiráska a Miloše Trapla „Exilová politika v letech 1948-1956“⁵ nebo knihu Bohumíra Bunži „Rada svobodného Československa“.⁶ Dále sem můžeme zařadit také knihu Vojtěcha Jeřábka „Českoslovenští uprchlíci ve studené válce“,⁷ která se exilu věnuje na pozadí činnosti „Amerického fondu pro československé uprchlíky“ Jána Papánka.

Asi druhým nejrozšířenějším tématem z hlediska bádání o exilu je jeho publikační činnost. Do této kategorie patří bibliografické slovníky nebo knihy reflektující samotnou literární produkci. Mezi ně můžeme zařadit knihu Aleše Zacha „Kniha a český exil 1949-1990“,⁸ kolektivní monografii „Exilová periodika“,⁹ knihu Michala Přibáně „České krajanské a

² Zde především dílčí studie jako Ediční řada Emigrace, z nichž pochází např. publikace KONEČNÝ, Karel, ed. a MOTLÍČEK, Tomáš, ed. *Emigrace: sborník historických prací Centra pro československá exilová studia II*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. Centrum bylo bohužel v době vzniku mé práce uzavřeno, takže jsem měl možnost nahlédnout v provizorních podmínkách pouze do části archiválií. Z těch, které se vztahovaly k tématu práce, se jednalo hlavně o brožury, pozvánky a drobné tiskoviny londýnské pobočky „Cyrilometodějské ligy“, které mi mohly poskytnout nanejvýš rámcové doplnění informací o aktivitách, o nichž jsem již předem věděl z literatury, jíž ve své práci užívám. Přesto bych však chtěl tímto poděkovat doc. PhDr. Karlu Konečnému, CSc., který mi přístup k pramenům umožnil.

³ KAPLAN, Karel. *Pouónorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007.

⁴ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000.

⁵ JIRÁSEK, Zdeněk a TRAPL, Miloš. *Exilová politika v letech 1948-1956: počátky politické organizovanosti a činnosti pouónorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996.

⁶ BUNŽA, Bohumír, ed. *Rada svobodného Československa - historie, program, činnost, dokumenty = Rada slobodného Československa = Council of Free Czechoslovakia*. Washington: Rada svobodného Československa, [1990]. Tato práce přináší hlavně dokumenty, které svědčí o tom, že Rada sledovala např. činnost Charty 77 a přímo se k ní vyjadřovala.

⁷ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005.

⁸ ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995.

⁹ FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999.

exilové noviny a časopisy po roce 1945¹⁰, dále publikaci téhož autora, která nese název „Prvních dvacet let“¹¹ nebo sborník „Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech“.¹²

Bádání o exilu se v poslední době rozšiřuje také na exilové komunity v rámci jednotlivých zemí¹³ nebo je téma exilu zahrnuto do širšího kontextu.¹⁴ Sem patří také kolektivní monografie „Sto českých vědců v exilu“,¹⁵ která přináší rovněž medailony těchto osobností. Dále existuje literatura o pramenech k exilu¹⁶ nebo články.¹⁷ Poúnorovým i posrpnovým exilem se zabývá také Pavel Tigríd v knize „Politická emigrace v atomovém věku“.¹⁸ O exilu druhé poloviny 20. století vznikají také diplomové a disertační práce. Z těch, které jsem zaregistroval, byla převážná většina obhájena mezi lety 2007 a 2014. Tématy jsou exilová periodika a jiná média, exulantské komunity v jednotlivých zemích a představitelé exilu. Různé aspekty exilu nejen 20. století a jeho vztahů s domovem přináší sborník prací „Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století“.¹⁹

Za jednu z nejzajímavějších publikací o exilu (svou koncepcí i tématy) považuji syntetickou práci Jozefa Šepka „Slovenská politická emigrácia v 20. storočí“²⁰. Ač je jejím předmětem exil slovenský, má též zajímavé přesahy do exilu českého. Kniha pojednává o význačných exilových vlnách a o formách jejich činností. Autor využívá zahraniční literaturu z oblasti psychologie a antropologie a vyznačuje se pozoruhodnou mírou nezaujatosti.

Knihy o exilu samozřejmě vznikaly i v rámci samotného exilového prostředí (z nich některé již byly uvedeny výše). Některé z nich vyšly u nás po roce 1989, jiné jsou v původních

¹⁰ PŘIBÁŇ, Michal. *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1995.

¹¹ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008.

¹² KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995.

¹³ ŠTĚPÁN, Jiří. *Československý exil ve Švédsku v letech 1945-1989*. České Budějovice: Veduta, 2011.

¹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

¹⁵ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011.

¹⁶ HANZLÍK, František, ed. *Československý exil 1938-1989 v zahraničních archívech: (sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 21.-22. listopadu 2007 na Univerzitě obrany v Brně)*. Brno: Univerzita obrany, 2008.

¹⁷ Větší množství samostatných studií je dostupné z: <http://www.zahranicnicesi.com/> [cit. 2014-2-13].

¹⁸ TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990. ISBN 80-85190-00-1.

¹⁹ BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000.

²⁰ ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí: jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom = Slovak political emigrants in the 20th century: their relationship to the Czech emigrants and to the Czechs = Slowakische politische Emigranten im 20. JH: ihre Beziehungen zu den tschechischen Emigranten und zu den Tschechen*. Praha: Danubius, 1994.

vydáních součástí knihovny „Libri prohibiti“, „Národní knihovny“ či knihoven univerzitních. Často se jedná o edice tvorby exulantů, paměti nebo rozhovory. Mezi ně patří například edice publicistiky Jiřího Slámy „Do exilu a z exilu domů“,²¹ edice textů Karla VI. Schwarzenberga „Torzo díla“,²² paměti Anastáze Opaska,²³ Antonína Bernáčka,²⁴ výbor z textů Rio Preisnera²⁵ nebo Karla Skalického.²⁶ Z rozhovorů s exulanty můžeme uvést knihu „Rozchod 1948“.²⁷

Přímo katolické exilu se u nás žádná dostupná monografie nevěnuje. Výhradně o časopisu „Studie“ pojednává Tomáš Halík.²⁸ Problematiku českého katolického exilu z větší či menší míry zachycují některé z výše uvedených prací, dále publikace samotných aktérů, kněží, spisovatelů, publicistů. Kulturním kořenům české katolické církve a literatury moderní doby se věnoval Martin C. Putna ve dvousvazkovém díle „Česká katolická literatura“.²⁹ K situaci domácí katolické církve a jejímu vztahu ke komunismu (také s přesahy do problematiky exilu), se vyjadřují hlavně publikace, které vydává „Centrum pro studium demokracie a kultury“. Ty jsou spojeny hlavně se jmény Stanislava Balíka, Marka Čejky, Petra Fialy a Jiřího Hanuše.³⁰ V rámci zahraniční literatury je toto téma zastoupeno množstvím prací vskutku nepřehledným. Z nich se vztahu katolické církve a komunismu v Evropě věnuje například Philippe Chenaux.³¹

²¹ SLÁMA, Jiří. *Do exilu a z exilu domů: publicistická žeň z let 1968-1993*. Brno: Doplněk, 1998.

²² SCHWARZENBERG, Karel František a PUTNA, Martin C., ed. *Torzo díla*. Praha: Torst, 2007.

²³ OPASEK, Anastáz. *Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Praha: Torst, 1992.

²⁴ BERNÁČEK, Antonín. *Z Čech až na kraj světa: vzpomínky emigranta-misionáře (1948-1990)*. Praha: Pallata, 1996.

²⁵ PREISNER, Rio. *Americana: zpráva o velmoci*. Brno: Atlantis, 1992-1993.

²⁶ SKALICKÝ, Karel a POLÁKOVÁ, Jolana, ed. *Za nadějí a smysl*. Praha: Zvon, 1996.

²⁷ ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými pouťovními exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006.

²⁸ HALÍK, Tomáš. *Víra a kultura: pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie*. Praha: Zvon, 1995.

²⁹ PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848-1918*. Praha: Torst, 1998, PUTNA, Martin C. a BEDŘICH, Martin, ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*. Praha: Torst, 2010.

³⁰ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

HANUŠ, Jiří, ed. a FIALA, Petr, ed. *Koncil a česká společnost: historické, politické a teologické aspekty přijímání II. vatikánského koncilu v Čechách a na Moravě*. Brno: CDK, 2000.

HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. 1. vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2005. 295 s. Dějiny a kultura; sv. 11.

ČEJKA, Marek, ed. a HANUŠ, Jiří, ed. *Křesťané a socialismus: čítanka textů: 1945-1989*. Brno: CDK, 2008-2009.

BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země*. Brno: CDK, 2012.

FIALA, Petr, ed. a HANUŠ, Jiří, ed. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

³¹ CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II*. V Praze: Rybka, 2012.

Výše zmíněný přehled měl být pouze uvedením do problematiky bádání o exilu a o vztahu katolické církve ke komunismu. Jsem si vědom toho, že by se pochopitelně daly najít také jiné samostatné knihy, studie, články obsažené v novinách, odborných nebo dokonce i regionálních periodících. Ač je podnes často opakována zásada, že vědec by měl v rámci heuristiky ke své práci přehlédnout vše, co se jeho problematiky týká, je nutné zároveň dodat, že je to úkol nereálný. Součástí (ba nutným předpokladem) každé vědecké práce je proto výběr z pramenů a literatury, kterou je k jejímu vypracování možné použít.

Svou práci začnu kapitolou pojednávající o československém³² poúnorovém exilu. Problematiku exilu lze zkoumat na základě různých druhů pramenů a na základě sekundární literatury. Do pramenů lze zahrnout různé stanovy a vyhlášky uprchlických táborů, dokumenty exulantů, ego-dokumenty (například paměti, korespondenci), publicistiku, knihy, písemnosti dokumentující činnost exilových institucí a spolků. Protože tématem této práce však není exil jako takový, ale pouze jeden prvek jeho činnosti, omezíme se v naší práci na publikované výpovědi pamětníků a na sekundární literaturu k tématu.³³

2.2 Vymezení pojmů

V této části práce z důvodu srozumitelnosti mého textu vymezím významy nejdůležitějších pojmů, s nimiž budu pracovat.

2.2.1 Exil

V českém kontextu je rámci historiografie či literární vědy pojem „emigrace“ spojován s dobrovolným odchodem za hranice.³⁴ Důvody, které k němu měly vést, jsou pak nejčastěji spatřovány v ekonomických faktorech. „Exil“ je naproti tomu spojen s mimoekonomickými příčinami, hlavně politickými a náboženskými. S pojmem „exil“ je v tomto případě

³² Jedno z úskalí exilového bádání je pojmenování samotného exilu, jehož členové pocházeli z Československa. Existuje totiž rozlišení mezi exilem českým, slovenským a československým, a to z hlediska identifikace exulantů se zemí jejich původu nebo z hlediska jejich představ o budoucí podobě tohoto domova. Ve své práci budu z důvodu zjednodušení (s výjimkou pasáží, v nichž bych se konkrétně zabýval jednotlivými exily ve výše uvedeném smyslu) jednotně hovořit o exilu československém.

³³ Rovněž jsem si vědom existence rozsáhlé vědecké literatury o problematice migrace obecně, kde je tento problém nahlížen ze sociologické a antropologické perspektivy. Ze zvyše uvedených důvodů však také tyto práce ponechám stranou.

³⁴ PERNES, Jiří. Předmluva. In: JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005, s. 11.

ekvivalentní pojem „politický exil“. Pro „exulanty“ i „emigranty“ je pak též používán zastřešující pojem „uprchlík“. Dále se můžeme setkat s pojmem „krajan“, jehož je užíváno pro „emigranty“ a „exulanty“, kteří i s odstupem několika generací svůj původ stále shledávají v zemi, z níž odešli nebo byli nuceni odejít jejich předci, a pěstují jej jako součást své identity.³⁵ Někdy může být rozlišování mezi pojmy „exil“ a „emigrace“ shledáváno jako problematické.³⁶ Tato problematičnost má vyplývat ze subjektivního a intuitivního přiřkládání významů těmto slovům³⁷. Jiří Kratochvíl ono rozlišování dokonce shledává nejen jakožto „nespravedlivé, ale především „nereálné“.³⁸ Rozdíl mezi těmito slovy můžeme nalézt již v římském právu, které rozlišovalo mezi „exulatem“, tedy tím, kdo musel opustit domov z důvodu soudního rozhodnutí nebo úředního nátlaku. Zatímco ten, kdo odešel ze své vlasti dobrovolně, měl být považován za „emigranta“. Jinde se setkáváme s definicí pojmu „exil“, která zní „vyhnání nebo dobrovolný útěk, či vystěhování se z domova, jako důsledek náboženského, národního anebo národnostního pronásledování“,³⁹ přičemž mnohdy mohou jednotlivé motivy splývat a je těžké určit, který z nich je dominantní. „Emigrací“ se pak rozumí „legální migrace, která je dvojstranným právním aktem, legitimní pro zemi odchodu i příchodu“.⁴⁰ Ve „Velkém sociologickém slovníku“⁴¹ lze nalézt termín „exil“ jen v rámci hesla „emigrace“. Termín „emigrace“ je definován jako „přestěhování (dobrovolné či nucené) do jiného místa, trvale nebo dočasně“.⁴² Zároveň se jím označuje též skupina emigrujících. Českým ekvivalentem je „vystěhovalectví“. Nás bude především zajímat „emigrace politická“ a „emigrace z důvodů náboženských“. Pro obě tyto skupiny má platit, že se původně stěhovat nechtěly a cítí se z hlediska politického i náboženského poškozeny. U vynucené emigrace se hovoří také o „exulantství, příp. vyhnanství“.⁴³ V souvislosti s emigračními vlnami spojenými s roky 1948 a 1968 se hovoří o emigraci „politicky motivované“.⁴⁴ Obou pojmů se však i u českých autorů užívá také ekvivalentně. Takto postupuje například Pavel Tigrid v knize

³⁵ Tamtéž, s. 11.

³⁶ KRATOCHVIL, Jan. Úvod. In: KRATOCHVIL, Jan a kol. *Český a slovenský exil 20. století: [úvodní katalog k výstavám Český a slovenský exil 20. století]*. Brno: Meadow Art, 2002, s. 12.

³⁷ Tamtéž, s. 12.

³⁸ Tamtéž, s. 12

³⁹ ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí: jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom = Slovak political emigrants in the 20th century: their relationship to the Czech emigrants and to the Czechs = Slowakische politische Emigranten im 20 JH: ihre Beziehungen zu den tschechischen Emigranten und zu den Tschechen*. Praha: Danubius, 1994, s. 5.

⁴⁰ Tamtéž, s. 5.

⁴¹ Heslo *emigrace*. In: LINHART, Jiří, ed., VODÁKOVÁ, Alena, ed. a KLENER, Pavel, ed. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 2 sv., s. 255 ad.

⁴² Tamtéž, s. 255.

⁴³ Tamtéž, s. 256.

⁴⁴ Tamtéž, s. 256.

„Politická emigrace v atomovém věku“⁴⁵ nebo někteří z „exulantů“ v knize rozhovorů „Rozchod 1948“.⁴⁶

Po zvážení těchto skutečností jsem došel k závěru, že ač byla prvotním impulsem k pouónorovému exilu situace politická (bylo by tedy možné hovořit o „politické emigraci“), skutečnost, zda byli jeho účastníci k tomuto kroku nuceni a zda jej tedy považovali za nevyhnutelný, je mnohdy věcí subjektivního pocitu. Ve své práci proto budu užívat termínů „exil“, „emigrace“ ekvivalentně a s vědomím toho, jak různorodé mohly být důvody k odchodu z vlasti. Budu jich tedy užívat jako jakousi šablonu s vědomím, že ne vše z velmi různorodé problematiky, o které budu v práci hovořit, se jimi bude dát zastřešit.

2.2.2 Katolicismus

Ve své práci budu pod pojmem katolicismus rozumět obecně soubor učení, norem a tradic, které charakterizují římskokatolickou církev a identitu jejích příslušníků.

2.2.3 Komunismus

Tento termín užívám ve smyslu „vědecký komunismus“, jehož definici přebírám z „Velkého sociologického slovníku“⁴⁷: „základ státní ideologické doktríny a institucionalizovaného marxismu v zemích tzv. reálného socialismu“.

3 Praktická část

3.1 Pouónorový exil

V této části práce budu charakterizovat exilovou vlnu, k níž došlo po únoru 1948. Na začátku bych chtěl předeslat, že termín „pouónorový exil“ je termínem do jisté míry pomocným a generalizujícím. Je nutné si uvědomit, že k odchodům do exilu docházelo už před tímto datem a že proto únorové události z roku 1948 (od nichž se datuje počátek komunistické diktatury nebo převzetí moci) neznamenají v tomto smyslu jakýsi prvopočátek

⁴⁵ TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990. ISBN 80-85190-00-1.

⁴⁶ ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými pouónorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006.

⁴⁷ Heslo *komunismus*. In: LINHART, Jiří, ed., VODÁKOVÁ, Alena, ed. a KLENER, Pavel, ed. *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. 2 sv., s. 512.

nových exilových vln po druhé světové válce. Tato skutečnost je podstatná také pro exil katolický, který netvořili pouze exulanti poúnoroví, nýbrž též lidé, kteří z různých důvodů odešli do zahraničí již dříve a nyní se nemohli nebo nechtěli vrátit zpátky.

Z důvodu přímé perzekuce nebo obav před ní či z důvodu ztráty příznivých vyhlídek na život doma, opustily svou vlast desítky tisíc lidí.⁴⁸ Mezi nimi se nacházeli lidé různého věku, vzdělání i profesí. Údaje o počtech těch, kteří odcházeli po únoru 1948 z Československa, se různí do té míry, že čísla kolísají mezi deseti až padesáti tisíci. Pro představu o složení a počtech uvedeme čísla, která nabízí uprchlický tábor v Řezně spravovaný „International Refugees Organization“. Vycházíme-li ze statistik tohoto tábora, zjistíme, že za dobu deseti měsíců jeho existence do něj přišlo 9 277 lidí, z nichž 81,5 % tvořili muži; průměrný věk byl 23,7 let a ze všech uprchlíků tvořili 77,2 % Češi a 16 % Slováci. Většina uprchlíků přitom sestávala z dělníků, a to 67,9 %. Z jiných statistik dále vyplývá, že z těch, kterým se podařilo dostat na Západ do poloviny roku 1951, bylo „39,28% dělníků, 29% inteligence, 4,7 % živnostníků, 3, 8% rolníků a 0,98% větších podnikatelů. Podle statistické příslušnosti to bylo 87,76 % bezpartijních, 4,64 % komunistů, 4,57 % národních socialistů, 1,58 lidovců.“⁴⁹ Tato čísla zde uvádím proto, jelikož do jisté míry korigují často se vyskytující představu o tom, že do exilu odcházeli hlavně příslušníci „pravice“, představitelé politických stran a inteligence. Domnívám se, že tato představa vznikla v rámci delegimitizačních kampaní, které proti exilu vedla KSČ a jež jejím prostřednictvím přecházela i do obecného povědomí lidí u nás.⁵⁰ Komunisté v přesvědčení o budoucím válečném konfliktu měli tendenci politický význam exilu zveličovat, stejně jako jeho údajnou „nebezpečnost“.⁵¹

O situaci uprchlíků po vstupu⁵² do zahraničí platilo (s výjimkou význačných politických představitelů), že nebyla příznivá. Exulanti se často museli často potýkat s jazykovou bariérou a se skutečností, že ne vždy mohli pokračovat v profesi, kterou vykonávali doma. Utečenci byli nejdříve soustředěni v uprchlických táborech již zmíněné „International Refugees

⁴⁸ Důvody k odchodu byly různé, k této problematice viz např. výpovědi aktérů zaznamenané v knize ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006.

⁴⁹ Tamtéž, s. 15-16. Text dále pokračuje: „Můžeme předpokládat, že také masa bezpartijních v převážné většině měla silné sociální citění a chovala své představy o socialismu, diametrálně odlišné od moskevských představ, socialismus neslučovali s komunistickým režimem (...)“ s. 16. Např. údaje Státní bezpečnosti z ledna roku 1953 hovoří o 43 037 osobách, s. 13. Zajímavé však je procentuální zastoupení profesí exilu, kde i po pěti letech stále převažovali dělníci, kteří tvořili 40 % všech uprchlíků. Srov. KOSTLÁN, Antonín. Prolínání vědeckého a politického exilu. In: ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011, s. 146.

⁵⁰ Srov. TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 46 ad.

⁵¹ KAPLAN, Karel. *Poúnorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 128.

⁵² Ke způsobům, jak lidé odcházeli z Československa, viz ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006, s. 8.

Organization“. Již zde ještě na konci čtyřicátých let rozvíjeli exulanti spolkovou, politickou, stranickou a klubovou činnost.⁵³ Utečencům se snažila vypomáhat krajanská sdružení nebo charitativní organizace.⁵⁴ K nim patřila také katolická organizace „Cyrilometodějská liga“. V tomto směru působila též „Rada svobodného Československa“.⁵⁵ Nejvýznamnější pomoc uprchlíkům však poskytoval nadační „American Fund for Czechoslovak Refugees“ pod vedením Jána Papánka.⁵⁶ Fond vznikl v Londýně 14. dubna 1948. Jeho pomocné výbory byly následně zakládány po celém světě.

V exilu se začala formovat též politická reprezentace. Mezi exilovými politickými celky, které reprezentovaly různé strany, ale docházelo k častým sporům hlavně vlivem nejistoty dalšího vývoje politiky velmocí a kvůli různým představám o řešení situace v Československu.⁵⁷ Tyto rozpory byly tak závažné, že zamezovaly vytvoření společné organizace, která by sdružovala převážnou část exilu, jak tomu bylo například v případě exilu polského.⁵⁸ Abychom si mohli udělat představu o četnosti exilových skupin a organizací a jejich činnosti nedlouho po únoru 1948, uvedeme na tomto místě pasáž z knihy Michala Přibáňe, v níž uvádí, že „existovalo v roce 1949 v exilu kromě Rady svobodného Československa a deseti politických stran s mnoha frakcemi celkem 28 politických, leč údajně nestraničských svazů a organizací, 147 dalších organizací a spolků a 76 českých a slovenských časopisů a bulletinů, které měly v té době téměř výhradně politický charakter.“⁵⁹

Stanoviska k situaci v Československu, a tím pádem i k zahraniční činnosti těchto skupin, se lišila podle té které komunity v té které zemi. Svou roli hrály také generační rozdíly či rozdíly mezi jednotlivými vlnami emigrantů či exulantů z dřívějších dob. V této souvislosti je třeba zmínit i existenci krajanských spolků, které se hlásily ke komunistické diktatuře v Československu, některé z nich až do jejího pádu v roce 1989.⁶⁰ Legitimní politickou reprezentaci⁶¹ měla představovat „Rada svobodného Československa“,⁶² jež byla s podporou

⁵³ TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 69.

⁵⁴ KAPLAN, Karel. *Pouťorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 9.

⁵⁵ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000, s. 127 ad.

⁵⁶ Převážně této nadaci se věnuje publikace JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005.

⁵⁷ TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 71 ad.

⁵⁸ Tamtéž, s. 73.

⁵⁹ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 24-25, nebo KAPLAN, Karel. *Pouťorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 125.

⁶⁰ Více in: PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 18.

⁶¹ Nikoli však vládu, jelikož USA uznávaly vládu v Československu, viz ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000, s. 23.

⁶² KAPLAN, Karel. *Pouťorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 125 ad.

Spojených států amerických založena 25. února 1949 a která sestávala hlavně z bývalých politiků „Národní fronty“. Na základě snahy spojit exilové síly proti komunismu bez ohledu na stranickou či náboženskou příslušnost vznikl roku 1949 „Masarykův demokratický svaz“, jehož předsedou byl Ferdinand Peroutka a místopředsedy Jozef Dieška, Jan Čep, Sergej Ingr, František Kovárna, František Němec a Ján Papánek. Jeho existence však záhy zaniká.⁶³

U poúnorových exulantů, zvláště u exilových politiků, měla převládat naděje na krátkodobost exilu, na rychlou změnu politických poměrů a návrat zpět do vlasti.⁶⁴ Tyto naděje mohly být čerpány ze zkušeností exilu válečného nebo ze skutečných či domnělých plánů americké zahraniční politiky vůči SSSR a sovětskému bloku. Ustupující přesvědčení o rychlém zvratu dosavadní situace, k němuž někdy docházelo už první polovině padesátých let, však přineslo změnu i v prioritách této části exilu. Začal se soustředit na zajištění podmínek existence mimo původní domov, vytvoření nového programu činnosti a vytvoření vazeb pro jeho podporu.⁶⁵

Dosavadní převážný důraz na studium politické činnosti exilu⁶⁶ by mohl zakrývat výhledy na aktivity a názory těch lidí a skupin, které smysl exilové existence viděly v něčem jiném. Nejednalo se přitom pouze o nepolitické spolky, ale mnohdy také o jednotlivce, jakými byli třeba studenti, kde hrál velkou roli též generační rozdíl. To je případ tvůrců časopisu „Skutečnost“, kteří se v roce 1954 ostře vymezili (z pozice tak zvaného levého středu) proti exilovým politickým aktivitám.⁶⁷ V jejich přístupu k domácí situaci se měla uplatňovat praxe, známá jako „gradualismus“,⁶⁸ která počítala s postupnými změnami politické situace doma, k níž měl přispět exilový rozhlas a tisk. Jedním ze symbolů této koncepce se stal časopis „Svědectví“⁶⁹ vydávaný od roku 1956 a spojený se jménem Pavla Tigrida. Jak dále uvidíme, je sem možné řadit také katolický časopis „Studie“ vzniknuvší v roce 1958. Tento exkurs měl

⁶³ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 25-26, KAPLAN, Karel. *Poúnorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 117.

⁶⁴ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000, s. 145.

⁶⁵ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 37.

⁶⁶ Tato se situace se však zvláště v posledních letech mění. Jak už bylo naznačeno v příslušné kapitole, přibývá výzkumů, které se týkají těch exilových organizací, které se zaměřovaly spíše na sociální, charitativní a spolkovou činnost, vědců aj.

⁶⁷ ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006, s. 59.

⁶⁸ „Gradualismus je v podstatě pragmatický politický postup, vycházející z poznání, že v dnešním světě mocenské zájmy zhusta převažují nad ideologickými, ba i mravními hledisky (...). Především však gradualismu obráží změny a procesy, jimiž komunismus v posledních letech prošel v teorii i v praxi.“ In: TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 81.

⁶⁹ Více k časopisu viz in: TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 18 ad.

ukázat, že gradualistické koncepce u pouťnorového exilu bylo možné nalézt již na jeho počátku a že exil nebyl jednotný ani svým složením, ani svými cíli a způsoby jejich dosažení.

3.1.1 Literární činnost pouťnorového exilu

V této části práce se dostáváme k literární tvorbě pouťnorového exilu, přesněji řečeno k jeho vydavatelské činnosti. Mezi léty 1948 – 1989 vycházelo v exilu okolo sedmi set periodických tiskovin. Co se týče charakteru exilových nakladatelství v průběhu padesátých let, můžeme mluvit spíše o malých edičních řadách s nízkými náklady.⁷⁰ Za jedinou instituci, kde se mohli literáti pravidelně stýkat, můžeme považovat redakci „Rádia Svobodná Evropa“. Za jedinou vydavatelskou organizaci, která měla nejbliže k instituci jako takové, bychom mohli považovat „Křesťanskou akademii“,⁷¹ do jejíž činnosti spadalo také vydávání námi zkoumaného časopisu „Studie“.

Převažujícím prvkem v literární tvorbě exilu se staly časopisy. Jejich počátky lze spatřovat v nástěnných novinách jednotlivých uprchlických táborů. Společným rysem periodik konce čtyřicátých a většiny padesátých let byl jejich politický, ba stranický charakter.⁷²

Mezi exilová média je nutné počítat též „Rádio svobodná Evropa“, která začala pravidelně vysílat od 1. května 1951. Ředitelem československého vysílání byl Ferdinand Peroutka. Již předtím česky a slovensky vysílala stanice BBC, Hlas Ameriky, Rádio Vatikán, Deutsche Welle, dále pařížský, kanadský a bělehradský rozhlas.⁷³ „RFE“ se stala dosud nejvýznamnějším úspěchem exilu. Na rozdíl od ostatních stanic, který českému a slovenskému vysílání věnovaly jen malý prostor, snažilo se „RFE“ vytvořit úplnou alternativu domácích médií. Rádio mělo také značný ohlas mezi domácími posluchači.⁷⁴

Mezi exilové vydavatelské počiny patřily také knihy. Zpočátku se jednalo hlavně o knihy s politickou a politologickou tematikou, neboť vydávání beletrie bylo vzhledem k přesvědčení

⁷⁰ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 13.

⁷¹ Tamtéž, s. 12.

⁷² Tamtéž, s. 38.

⁷³ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005, s. 16 ad.

⁷⁴ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 45-46, ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000, s. 58 ad.

o dočasnosti exilu mnohdy považováno za zbytečné.⁷⁵ Již na přelomu čtyřicátých a padesátých let ale vznikají i edice zaměřené výhradně na beletrii. V roce 1948 – 1949 se ještě počet vydaných knih pohyboval v jednotkách.⁷⁶ Mezi nejvýznamnější a nejdéle působící edice patřila „Křesťanská akademie“. Dále to byla edice „Knihy svobodného zítřka“ (Paříž), „Edice satiry“ (Londýn)⁷⁷ nebo „Kruh přátel československé knihy“ (Chicago)⁷⁸. Dřívější tvorbu spisovatelů či tvorbu „klasiků“ otiskovaly také časopisy. Podobnou koncepci měl časopis „Národní klenotnice“, který vydával Otakar Odložilík.⁷⁹ Prvním pokusem o výhradně kulturní časopis byla roku 1951 „Stopa“ Františka Kovárny, z níž však vyšlo pouze jedno číslo.⁸⁰ Kovárna svůj záměr vydávat tohoto zaměření vysvětluje jako snahu o záchranu české kultury a jazyka před působením ruských vlivů, k nimž mělo docházet v Československu. Druhým důvodem měla být potřeba kulturního života pro samotný exil.⁸¹ Tyto motivy uváděné Františkem Kovárnou se objeví také u počátku časopisu „Studie“ nebo ediční činnosti „České kulturní rady v exilu“, kterou založili Antonín Vlach a Robert Vlach.⁸² Snaha prosazovat české autory u nečeských čtenářů však neměla valné odezvy. Výjimku tvořily v této době pouze knihy Egona Hostovského.⁸³

Rok 1956 a události, které se v jeho průběhu staly, situaci v exilu změnily. Na jedné straně se objevovala skepse a pochyby o exilové práci vůbec, jelikož nyní bylo zřejmé, že k rychlé změně situace doma a k návratu nedojde. Na druhé straně se tyto události odrazily ve změně dosavadní činnosti a přeorientování se na koncepci „gradualismu“. Asi nejvýznamnějším zastáncem „gradualismu“ byla Pavel Tigrid. Ten tuto koncepci uplatňoval ve společensko-politickém čtvrtletníku „Svědectví“, který začal vycházet 28. října 1956 v New Yorku. Členy redakční rady byli Vilém Brzorád, Jan Čep, Radomír Luža, Mojmír Povolný, Jiří Horák, Josef Jonáš, Jiří Kárnet, Jan M. Kolár a Jiří Kovtun.⁸⁴ Svědectví se primárně orientovalo na čtenáře v Československu a jako jeden z mála exilových časopisů vycházejících od padesátých let „přežilo“ i změny spojené s rokem 1989.⁸⁵

⁷⁵ Tamtéž, s. 63.

⁷⁶ Tamtéž, s. 63-64.

⁷⁷ Tamtéž, s. 66-67.

⁷⁸ Tamtéž, s. 68.

⁷⁹ Tamtéž, s. 70.

⁸⁰ Tamtéž, s. 72.

⁸¹ Tamtéž, s. 74.

⁸² Tamtéž, s. 127.

⁸³ Tamtéž, s. 183.

⁸⁴ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 56.

⁸⁵ Tamtéž, s. 59.

S prodlužujícím se exilem se počíná institucionalizovat také pedagogická činnost. Tato skutečnost se odráží také v činnosti pro vzdělávání a zábavu dětí. Již v uprchlických táborech byly zakládány takzvané „doplňovací školy“. Od roku 1954 pomáhají budovat Jan a Josef Kratochvilové „Československou dálkovou školu“ a pro ni vydávají učebnice, čítanky a pohádky.⁸⁶ Do kategorie literatury pro děti a mládež jsou zahrnovány také časopisy se skautskou tematikou, která byla vydávána a psána bratry Kratochvily.⁸⁷

Co se týče vztahu exilu k domácí kultuře v současném Československu, všímají si exiloví autoři hlavně kulturní politiky.⁸⁸ V druhé polovině padesátých let již nad pouhými odsudky převládá věcný přístup.⁸⁹ Prostor byl věnován také těm literátům doma, kteří své práce publikovat nemohli. Na tuto problematiku (i když jen na katolický okruh) se zaměřoval hlavně Antonín Kratochvil.⁹⁰ Poměr exilu ke kulturní situaci doma tedy není možno oddělovat od politického nebo náboženského kontextu.⁹¹ Literární život v Československu sledovali nejsoustavněji redaktoři „Svobodné Evropy“, jehož výsledky prezentovali v měsíčníku „Československý přehled“ (1954–1958).⁹² V roce 1955 se otázce domácí literatury začal věnovat i katolický časopis „Nový život“.

V roce 1958 vznikají a v rámci „Křesťanské akademie“ časopisy „Archa“ a „Studie“.⁹³ Dále vzniká časopis „Zápisník“, který se podobně jako „Svědectví“ orientuje hlavně na domácí situaci.⁹⁴ V roce 1961 začíná František Švehla vydávat „kulturní sborník“ „Perspektivy“. Jádrem časopisu tvořily texty zabývající se společenskou situací v exilu i v Československu a také texty týkající se jednotlivých společenských věd. Na tuto koncepci navazoval časopis „Proměny“.⁹⁵ Ten vzniká v roce 1964 a jeho redaktorem byl Ladislav Radimský.⁹⁶

Pokud se týče o informovanosti o domácí kultuře, bylo již naznačeno výše, že ještě ani na konci padesátých let nebyla situace v exilu v tomto směru valná. Změna nastává až v průběhu let šedesátých, přičemž na jejich konci již lze hovořit o informovanosti detailní.⁹⁷ Přijetí či odmítání domácí kulturní tvorby a vůbec kulturní situace doma exilem mohlo mít několik příčin. Jednak zde mohla hrát roli obava, že postupným zlepšováním situace se oddaluje střet

⁸⁶ Tamtéž, s. 213.

⁸⁷ Tamtéž, s. 214-216.

⁸⁸ Tamtéž, s. 216.

⁸⁹ Tamtéž, s. 218.

⁹⁰ Tamtéž, s. 220.

⁹¹ Tamtéž, s. 221.

⁹² Tamtéž, s. 221.

⁹³ Tamtéž, s. 227-228.

⁹⁴ Tamtéž, s. 260.

⁹⁵ Tamtéž, s. 264-265.

⁹⁶ Tamtéž, s. 279.

⁹⁷ Tamtéž, s. 305.

mezi národem a komunistickou mocí, jednak to bylo důvody sebezáchovné. Zde se jednalo o možné zpochybnění legitimacy exilu a jeho činnosti.⁹⁸ Svou roli hrála ideová a politická předpojatost či generační strnulost kritiky⁹⁹, která nezohledňovala nové trendy.¹⁰⁰ Na druhou stranu však byla v činnosti mladší umělecké generace v Československu shledávána naděje na změny. Pokrok mohl být shledáván i v tom, že se představitelé exilové literatury začali v první polovině šedesátých let objevovat v domácích bibliografických slovnících.¹⁰¹ V první polovině šedesátých let se doma mohli lidé dozvídat o exilu z oficiálních zdrojů i jinak než jen v souvislosti s poukazováním na jeho nebezpečí. Smysl exilu byl však bagatelizován.¹⁰² Do šedesátých let také patří diskuze o tom, zda „být vydáván“ v Československu. Názory se pohybovaly od úplného odmítání k požadavku posuzovat tyto věci případ od případu.¹⁰³ K této nejasné situaci přispěl i fakt, že se roku 1967 konal v Československu proces, na jehož základě byl odsouzen k pěti letům vězení za spolupráci s časopisem „Svědectví“ spisovatel Jan Beneš. V tom samém procesu byl odsouzen k trestu čtrnáctiletému i jeho zakladatel a redaktor Pavel Tigrid.¹⁰⁴ I když rok 1968 přináší řadu reportáží o činnosti exilu, tón je spíše neutrální a je zde patrný odstup.¹⁰⁵ Probíhá však vydávání exilové literatury a ještě v roce 1969 je uspořádána jí věnovaná výstava v Památníku národního písemnictví, kde je představena tvorba za celé období trvání exilu.

Koncem šedesátých let docházelo k útlumu exilového literárního života; oživen byl až s vlnou posrpnové emigrace.¹⁰⁶ Na exilových organizacích a spolcích je vidět, že existovala vůle vytvořit alternativní společnost k té v Československu a nikoli se asimilovat. Konkrétní ideou exilu bylo napomáhat vytvoření takových podmínek, které by umožnily návrat zpět do vlasti. Naděje na vojenské řešení tohoto problému trvalo do poloviny padesátých let.¹⁰⁷ Pokusy o organizování trvalého literárního života v exilu nastává až kolem roku 1953, tedy v době, kdy po smrti Stalina ani Gottwalda nedochází k pádu komunistického bloku, ale naopak

⁹⁸ Tamtéž, s. 306-307.

⁹⁹ BROUSEK, Antonín. Literární kritika v exilu. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 76.

¹⁰⁰ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 316.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 317.

¹⁰² Tamtéž, s. 319.

¹⁰³ Tamtéž, s. 322.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 323.

¹⁰⁵ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 110.

¹⁰⁶ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 325.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 326.

k ustálení poměru Západu k Východu. Předtím se upozorňovalo na úpadek domácí kultury a jazyka a proti tomu vyvíjel exil snahu je zachránit.¹⁰⁸ Vzdor tomu však bylo v roce 1953 jen málo odběratelů českých knih z řad exilových politiků a téměř nikdo z mladých intelektuálů píšících do exilového tisku nebo pracujících pro rozhlasové stanice. Exilové edice měly největší zájem na počátku své existence, tento zájem však většinou rychle upadal a edice tím pádem zanikly z důvodu nedostatku financí. Byly totiž závislé na penězích předplatitelů-čtenářů.¹⁰⁹ Po vyprchání patosu prvních let exilu dochází v souvislosti s asimilačním procesem exulantů k většímu zájmu o literaturu zahraniční. Navíc platí, že pro některé známé exilové spisovatele byla tvorba v češtině spíše vedlejší aktivitou a přeorientovali se na místní neexilové publikum.¹¹⁰ Na tom je možné vidět, že čtenáři ani spisovatelé nebyli na exilových edicích závislí. Exilová tvorba ustoupila zahraniční, ale od konce padesátých let i domácí literární tvorbě. Ještě menší vliv měla exilová literární produkce v Československu, kam se dostávala jen přes rušené vysílání a v tištěné podobě jen výjimečně. Jen zlomek byl pak zveřejněn v roce 1968.¹¹¹ Stejně jako měl poúnorový exil minimální vliv na politickou situaci doma i v zahraničí, měl minimální vliv i na exil po roce 1968, který převzal iniciativu.¹¹²

3.2 Posrpnový exil

Pro začátek bych chtěl zdůraznit totéž, co jsem uvedl již v úvodu kapitoly o exilu poúnorovém. Jedná se o generalizující termín, který zastřešuje ty lidi, kteří odešli do exilu mezi lety 1968–1989.

Nová emigrační vlna byla vyvolána okupací Československa vojsky varšavské smlouvy. Zemi tehdy opustilo na 70 tisíc lidí. Toto číslo však mezi lety 1970 až 1989 narostlo vlivem nelegálních útěků o další desítky tisíc.¹¹³ Posrpnová exilová vlna byla nejpočetnější. Při rozhodování o opuštění Československa většinou převládaly následující důvody: obava z pokračování perzekuce u již dříve stíhaných osob, účast na reformním hnutí nebo předtucha

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 327.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 328.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 329.

¹¹¹ Tamtéž, s. 330.

¹¹² Tamtéž, s. 332.

¹¹³ K administrativní problematice emigrace viz RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 110 ad., PAUKERTOVÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948–1991. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 26 ad.

ztráty zaměstnání.¹¹⁴ S postupující „normalizací“ pak přibývali také ti, kteří byli k emigraci nuceni státní mocí.

3.2.1 Literární činnost posrpnového exilu

Jak už bylo řečeno výše, posrpnový exil do značné míry zastínil aktivity exilu pouňorového. Mnohem více než pouňorový dokázal posrpnový exil informovat o situaci v Československu a rozšiřovat o ní povědomí za hranicemi.¹¹⁵ Tato skutečnost byla mimo jiné zapříčiněna jeho složením, neboť v ní byli také bývalí členové KSČ. Značná část komunistů disponovala novými možnostmi v exilové činnosti: především měla pomoc komunistických stran (a to nejen evropských) a sympatie intelektuální levice.¹¹⁶ Vydávání časopisů a zřizování nakladatelství proto zvládali lépe. Pomocí komunistů se také exilové tiskoviny snáze dostávaly na území Československa. Mezi oběma exily také v této záležitosti docházelo ke spolupráci.¹¹⁷ Avšak spolupráce komunistů s nekomunisty v exilu byla často nahlížena s nevolí a nepochopením.¹¹⁸ Z těch časopisů, které poskytly prostor emigrantům z řad komunistů, můžeme vedle již zmíněného Pavla Tigrida jmenovat časopis „Studie“, „České slovo“ nebo „Proměny“.¹¹⁹

Posrpnová emigrace se ve své tvorbě více blížila domácímu samizdatu, jehož práce exilová nakladatelství vydávala. Samizdat pak tyto knihy zase opisoval a rozšiřoval.¹²⁰ I přes možnosti, které otvíraly exilu nové kontakty, zůstávala nakladatelská práce většinou činností, kterou exulanti vykonávali ve volném čase, při svých stálých zaměstnáních. Motivací přitom byly poptávka čtenářů doma i za hranicemi, ale také motivace politická, snaha udržet

¹¹⁴ TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století (1914–1989). Srovnání generací. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 40.

¹¹⁵ TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 96.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 98.

¹¹⁷ TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 21.

¹¹⁸ PREČAN, Vilém. Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheifeldu–Schwarzenberhu v letech 1986–1994. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 93 ad.

¹¹⁹ GRUNTORÁD, Jiří. Exilová periodika po roce 1968 [online]. [cit. 2014-02-13], s. 1. Dostupné z <http://www.zahranicnesi.com/konference2008.html>. Jedná se o text z konference Konference Krajané a exil: 1948 a 1968, Praha, Karolinum, 16.-17. září 2008.

¹²⁰ KAUTMAN, František. Je exilová a samizdatová literatura úspěšná? In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 22.

výsledky vývoje, který vedl jaro roku 1968.¹²¹ V tomto smyslu byl tedy československý exil, na rozdíl například od polského, „chudý“.¹²² Dovozy tiskovin do Československa a vývozu rukopisů do zahraničí se účastnili například Jiřina Šiklová, Eva Kantůrková, Jiří Ruml, Jan Ruml, Karel Kyncl, Jan Mlynárik, Karel Holomek, Jiří Müller a Milan Šimečka. Tito byli za svou činnost také vězněni. Převozy zajišťovala například agentura „Palach Press“, kterou vedl Jan Kavan a která mimo jiné takto přepravovala i časopis „Studie“.¹²³ Mimo tento kanál existovali i jednotliví kurýři, někdy plnili jejich funkci také turisté.¹²⁴ Z hlediska distribuce literatury i její archivace hrálo důležitou roli také „České dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheinfeldu – Schwarzenbergu“.¹²⁵ Z periodik spojených s posrpnovou emigrací jmenujme hlavně „Listy“, které v Římě vydával Jiří Pelikán. Dále zde byl „Text“, vydávaný v Mnichově Jiřím Müllerem, „Telegram“, „Jaro“ nebo „Okno“.¹²⁶ Z těch nejznámějších nakladatelství to byl „Index“ Adolfa Müller v Kolíně nad Rýnem, „Publishers 68“ manželů Škvoreckých (1971–1994)¹²⁷ nebo „Rozmluvy“, založené Alexandrem Tomským roku 1982 v Londýně. „Rozmluvy“ přitom vznikly z důvodu nesouhlasu s koncepcí časopisu „Studie“, které měly sledovat „linii jakési třetí cesty mezi socialismem a kapitalismem“, s níž Alexandr Tomský nesouhlasil.¹²⁸ Dále zde byl mnichovský „Arkýř“ Karla Jadrného nebo katolické „Opus bonum“ (1974–1988) vedené Anastázem Opaskem.

¹²¹ MÜELLER, Adolf. Chvála amatérismu. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 59.

¹²² PREČAN, Vilém. Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheinfeldu–Schwarzenbergu v letech 1986–1994. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 91.

¹²³ UHL, Petr. Dovoz nezávislé literatury. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 73.

¹²⁴ VANĚČEK, František. Podpora pronásledované literatury. In: Tamtéž, KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 79.

¹²⁵ PREČAN, Vilém. Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheinfeldu–Schwarzenbergu v letech 1986–1994. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 86 ad.

¹²⁶ GRUNTORÁD, Jiří. Exilová periodika po roce 1968 [online]. [cit. 2014-02-13], s. 2. Dostupné z <http://www.zahranicnesi.com/konference2008.html>. Jedná se o text z konference Konference Krajané a exil: 1948 a 1968, Praha, Karolinum, 16.-17. září 2008.

¹²⁷ TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 102.

¹²⁸ PREČAN, Vilém. Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem a domácí antitotalitní rezistencí v 70. a 80. letech. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 219.

3.3 Český a slovenský katolický exil

V této části práce bude následovat zachycení základních charakteristik českého a slovenského katolického exilu. Český a slovenský katolický exil vystupovaly samostatně. Jozef Špetko označuje za hlavní příčinu minima kontaktů mezi českým a slovenským katolickým exilem „trendy konfesionální kultury“. Tu českou označuje za otevřenější vůči moderním proudům v „laické katolické kultuře“. U slovenských exilových katolíků naopak sledává absenci osobností, které by tyto trendy reprezentovaly nebo s nimi sympatizovaly, jako byl například Karel Skalický. Pro slovenské katolické emigranty měl být naopak bližší konzervativní přístup, který reprezentoval historik Bohdan Chudoba.¹²⁹ Jedním z důvodů této vzdálenosti mezi oběma exily byla také skutečnost, že bývalé z „Československé akademie křesťanské“ vznikla posléze „Česká akademie“, později přejmenována jako „Křesťanská akademie“. Slováci měli naproti tomu vlastní „Slovenský ústav Sv. Cyrila a Metoda“. Ke zlomu mělo dojít až při návštěvě tohoto ústavu kardinálem Josefem Beranem po jeho příjezdu do Říma, tedy po prvotní snaze z české strany o změnu situace, která by vedla ke vzájemnému sblížení. Tento krok však dostal na slovenské straně jen minimální publicitu. Kontakty mezi českým a slovenským katolickým exilem měli pěstovat pouze F. Mikula a M. Zlámal.¹³⁰ V této souvislosti je třeba ještě dodat, že zvláště slovenský předúnorový exil si vybudoval trvalé vztahy s Vatikánem a měl jeho výraznou podporu.¹³¹

3.4 Český katolický exil

Český katolický exil byl svým složením i stanovisky stejně různorodý, jako každý jiný exil. Patřili do něj vědci, spisovatelé, umělci a jiní. Z těch mnohých jmenujme asi nejznámější, jakými byli například vydavatel a novinář Pavel Tigrid, filozof Mikuláš Lobkowicz nebo spisovatel a publicista Jan Čep. Problematika katolického exilu by však vydala na samostatnou studii a vyjmenování a přibližování života a činnosti jeho členů taktéž. V této

¹²⁹ Srov. KAPLAN, Karel. *Poúnorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 63 a s. 110.

¹³⁰ ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí: jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom = Slovak political emigrants in the 20th century: their relationship to the Czech emigrants and to the Czechs = Slowakische politische Emigranten im 20 JH: ihre Beziehungen zu den tschechischen Emigranten und zu den Tschechen*. Praha: Danubius, 1994, s. 35.

¹³¹ KAPLAN, Karel. *Poúnorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007, s. 55 ad.

části práce proto přiblížím pouze život a činnost několika jeho představitelů, kteří jsou spojeni s římským katolickým exilem, organizací „Cyrilometodějská liga“ nebo přímo s časopisem „Studie“.

Protože neexistuje monografie, která by mapovala existenci českého katolického exilu a jeho činnosti či identity, budu v této kapitole své práci vycházet ze vzpomínek jeho členů a ze sekundární literatury. Mezi prameny, které spadají do pamětí, patří také vzpomínky Antonína Bernáčka, který stál mimo jiné též u zrodu „Cyrilometodějské ligy“. Uvádím je na tomto místě také z toho důvodu, že jeho kněžská činnost se soustředila na potřeby emigrantů z českých zemí. Podobnou činnost vyvíjeli také ti kněží, kteří stáli u zrodu časopisu „Studie“. Tato činnost je tedy v rámci mnou pojednávané problematiky důležitá a osoba Bernáčkova tak slouží jako jakási její typická ukázka.

Jak už bylo řečeno, Antonín Bernáček se ve své exilové činnosti soustředil hlavně na pastorační a charitativní akce na pomoc uprchlíkům a jejich zapojování do již existujících krajanských struktur; v širším měřítku pak na jejich zapojování do společností hostitelských států. Mezi tyto aktivity patřilo mimo zajišťování základních potřeb, jakými bylo jídlo a přístřeší, také vzdělávání na nově vznikajících českých školách a společenský život.¹³² Těmto činnostem se věnoval spolu s dalšími knězi, Františkem Boublíkem a Alexandrem Heidlerem, kteří stejně jako on opustili Československo po únoru 1948.¹³³ Antonín Bernáček spolupracoval také s Františkem Plannerem, který pečoval o československé uprchlíky v Itálii, jež byli soustředěni v táboře v Pagani u Neapole.¹³⁴ V roce 1949 potom spoluzakládá s Bohumírem Bunžou, Františkem Rochlem a Janem Langem v Londýně organizaci na pomoc uprchlíků, „Cyrilometodějskou ligu“.¹³⁵ „Liga“ měla podle jeho slov „soustředit katolické intelektuály a studenty, šířit křesťanskou vzdělanost mezi krajany a zároveň organizovat boj za svobodu naší vlasti“.¹³⁶ Antonín Bernáček byl také zastáncem linie „aggiornamenta“, která vycházela z II. vatikánského koncilu, jímž se katolická církev měla přizpůsobit současné pluralitní společnosti.¹³⁷

Osobnostmi přímo spojenými s exilovým centrem, který nás bude hlavně zajímat, a sice s Římem, byli teologové Vladimír Boublík, Karel Vrána a Karel Skalický.

¹³² BERNÁČEK, Antonín. *Z Čech až na kraj světa: vzpomínky emigranta-misionáře (1948-1990)*. Praha: Pallata, 1996, s. 8.

¹³³ Tamtéž, s. 15.

¹³⁴ Tamtéž, s. 38.

¹³⁵ Tamtéž, s. 48.

¹³⁶ Tamtéž, s. 77.

¹³⁷ Tamtéž, s. 69.

Vladimír Boublík působil jako teolog na Lateránské univerzitě. Z jeho všestranné činnosti jmenujme hlavně zájem o dialog s nekřesťanskými náboženstvími a vypracování eklesiologie II. vatikánského koncilu. Byl také reprezentantem exilových kulturních aktivit a ve svých dílech se věnoval dialogu s křesťanskými filozofy Karlem Rahnerem, Teilhardem de Chardin a Mauricem Blondelem.¹³⁸

Karel Vrána se podobně jako Vladimír Boublík po příchodu do Itálie věnoval studiu teologie a filozofie. Poté působil jako profesor na teologickém institutu v Beneventě. Roku 1978 se stává rektorem české bohoslovecké koleje Nepomucenum a později též profesorem na Papežské lateránské univerzitě v Římě. Karel Vrána byl ovlivněn otevřeným tomismem, jak jej zastávali J. Maritain, E. Gilson a J. Pieper. Mimo to je ovlivněn též augustinismem, fenomenologií a dialogickým personalismem. Do jeho činností též spadá působení v redakci časopisu „Studie“ a v roce 1972 založení (spolu s Anastázem Opaskem) organizace „Opus Bonum“.¹³⁹

Karel Skalický odešel z domova až v roce 1956. Poté studoval teologii a filozofii na Papežské lateránské univerzitě. Působil jako sekretář kardinála Josefa Berana a od roku 1967 také jako vedoucí redaktor časopisu „Studie“. Karel Skalický také působil v Africe a v Latinské Americe, kde setkal s teologií osvobození, s níž vedl dialog. Byl zastáncem II. vatikánského koncilu a ekumenismu.¹⁴⁰

3.5 Vztah katolické církve ke komunismu v Evropě

V následující části, pojednávající o vztahu katolické církve ke komunismu, budu vycházet z textu knih Philippa Chenauxe a Jacquese Maritaina. První kniha totiž osvětluje samotný vztah papežské politiky ke komunistickým státům a její výklad je potřebný k pochopení problematiky, která se odehrávala také v Československu. Druhá kniha nám přiblíží pohled jednoho z teologů na možnosti a trendy praktické spolupráce s komunisty především v rámci sociálních projektů. Jsem si vědom toho, že obě knihy jsou zasazeny převážně do

¹³⁸ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země*. Brno: CDK, 2012, s. 134-135.

¹³⁹ Tamtéž, s. 136-137.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 137-138.

francouzského prostředí, zasahují však i problematiku mimo ně. Uvědomíme-li si však exilovou situaci, kde bylo možné čerpat hned z několika katolických tradic, které se navíc vzájemně ovlivňovaly, bude se nám toto omezení jevit už jako méně závažné. Francouzské katolické prostředí se totiž hlavně v osobě Jacquese Maritaina podílelo na dialogu a spolupráci se socialisty a komunisty. Jeho kniha, o které zde hovoříme, byla navíc přeložena Karlem Vránou do češtiny a vydána roku 1967 v „Křesťanské akademii“. Dílu J. Maritaina bylo navíc věnováno celé jedno číslo časopisu „Studie“. Z toho vyvozují, že měl pro římský katolický exil značný význam.

Vztah katolické církve ke komunismu nebyl už od svého počátku vůbec jednoznačný. Ruská bolševická revoluce byla pro církve jen dalším pokračováním revoluce francouzské z roku 1789, v níž byla často spatřována role spiknutí zednářů a Židů proti „přirozenému řádu“. Její komunistický charakter byl tehdy druhořadý.¹⁴¹ Papežové Benedikt XV. a Pius XI. se snažili uzavřít se Sověty dohodu charakteru konkordátu, k níž však nedošlo. Podle této dohody byly stát a církve uznávány za svébytné společnosti, ve své činnosti a uspořádání nezávislé. Hlavním důvodem této politiky byl nedostatek informací o tom, jak dalekosáhlý vliv chtěli bolševici na náboženský život na svém území uplatňovat.¹⁴²

Zlomem v nacházení modu vivendi se Sovětským svazem se pro Vatikán stává rok 1930. Sovětský svaz spustil roku 1929 proticírkevní kampaň, v jejímž rámci byly uzavřeny stovky kostelů a chrámů, většinou pravoslavných.¹⁴³ Jako boj proti náboženství proto interpretoval Vatikán i aktivity III. internacionály, jejímž úkolem byl vývoz revoluce mimo Sovětský svaz. Za účelem obrany vydal papež nařízení sledovat komunistickou propagandu v jednotlivých zemích. Ve Francii dostala tento úkol jezuitská organizace „Lidová akce“ založená počátkem dvacátého století, jež vycházela z encykliky „Rerum novarum“ Lva XIII. Ta se od počátku třicátých let zabývala komunismem a v souvislosti s tím pořádala konference a vzdělávací kurzy o dění v Sovětském svazu. Ta považovala komunismus za „náboženství naruby“¹⁴⁴. Ředitel „Lidové akce“, Gustav Desbuquoise, však odděloval otázku francouzského komunismu od ruského a také upozorňoval na upřímnost, jež vykazovaly ideály mnoha prostých komunistů. Zatímco se tyto jezuité snažili analyzovat komunismus z hlediska sociologie a ekonomie, jezuité římského periodika „Civiltolica“ jej sledovali z eschatologické perspektivy jako poslední podobu hrozeb modernity. Z tohoto pohledu

¹⁴¹ CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II.* V Praze: Rybka, 2012, s. 16.

¹⁴² Tamtéž, s. 21.

¹⁴³ Tamtéž, s. 50.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 52.

vycházel také generál řádu Włodzimierz Ledóchowski, když vytvořil „Papežský východní institut“ a „Sekretariát ateismu“, které měly vytvářet informační sítě a informovat veřejnost v podobě bulletinu „Římské listy k modernímu ateismu“.¹⁴⁵

Na přelomu dvacátých a třicátých let se odehrávaly diskuse mezi francouzskými katolíky a ruskými emigranty ve Francii. Jejich nejznámějšími představiteli byli na straně francouzské Jacques Maritain a na straně ruské Nikolaj Berďajev. Středem jejich pozornosti byl křesťanský ekumenismus a hledání jakési „třetí cesty“, mezi liberalismem a komunismem.¹⁴⁶ Maritain představoval člověka, který se nevyhýbal spolupráci ani s komunisty a přijal výzvu ke spolupráci, kterou katolíkům ve Francii adresoval Maurice Thorez v dubnu roku 1936 za účelem vytvoření takzvané „Lidové fronty“. Katolická levice totiž vycházela z přesvědčení, že idea sociální spravedlnosti, kterou komunismus obsahuje, je oddělitelná od materialistické filozofie. To však bylo v rozporu s oficiálním stanoviskem církve, které bylo vyjádřeno v encyklice „Divini Redemptoris“ Pia XI. z března roku 1931. Ta komunismus zcela zavrhuje a jakoukoli spolupráci s ním zakazuje.¹⁴⁷

V období třicátých let, v rámci obav Vatikánu z pronikání komunistické propagandy do západní Evropy, došlo k zásahu proti francouzským katolickým periodikům. Ve Francii se jeho pozornost obracela hlavně proti revue „Esprit“ Emmanuela Mouniera a proti dominikánskému týdeníku „Sept“. E. Mounier odmítal materialismus pravice i levice a snažil se o zavedení „nového řádu“, jež bude založen na „primátu duchovna“, který přinášel i zásadní kritiku buržoazní společnosti, jež měla nemálo společného s marxistickou kritikou odcizení člověka. Tento názor byl blízký stanovisku J. Maritaina. U E. Mouniera bylo zároveň rozlišováno mezi myšlenkami samotného Karla Marxe a jeho pozdějšími interpretacemi, zvláště je zohledňováno jeho pojetí humanismu. Na tento přístup mělo vliv vydání „Ekonomicko-filosofických rukopisů“ ve Francii v roce 1932. Dalším vlivem byly názory Nikolaje Berďajeva.¹⁴⁸ Jeho názor byl takový, že revoluci, když už se odehrála, nepomůže porazit, nýbrž se k ní přidat, zduchovnit ji a „překonat“.¹⁴⁹

Odpor proti podobným časopisům vycházel hlavně z kruhů katolické pravice, která byla ovlivněná organizací „Action française“. „Pozitivní antikomunismus“ nebyl v Římě vítán. V roce 1936 byl na index dán časopis podobného zaměření, „Terre nouvelle“, jenž si stanovil cíl smiřovat křesťanství s marxismem. Tyto a podobné snahy papež označil za nebezpečnou

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 53.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 48.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 49.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 54.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 55.

propagandu a 23. července 1936 vydal dekret, v němž varoval před „všemi knihami, publikacemi, novinami, periodiky a dalšími spisy hájícími zákeřným způsobem (hlavně pod záminkou přátelské spolupráce na poli charity) spolupráci katolíků se stoupenci cesty komunismu“.¹⁵⁰ Přelom let 1936 a 1937 tedy znamenal zrod dvojí strategie: římské, kterou dovrší papež Pius XII., která je konzervativní a zásadně antikomunistická, a francouzské, která vidí možnou spolupráci s komunisty založenou na tom, co mají křesťanství a komunismus společné.¹⁵¹

V průběhu druhé světové války se papež vyhnul tomu, aby dal posvěcení německému útoku proti Sovětskému svazu, nesouhlasil však se vstřícností, jakou projevoval vůči SSSR americký prezident Roosevelt. Přivítal tedy přitvrzení americké politiky, které přišlo s prezidentem Harry S. Trumanem. Na ateistickou kampaň komunistických zemí reagoval papež výnosem z 1. července 1949, „jež katolíkům pod hrozbou sankcí, končících případně až exkomunikací, zakazoval spolupracovat se stranami a organizacemi spjatými s komunismem.“¹⁵² Opatření však bylo kvůli ostrým protestům omezeno jen na náboženskou sféru.¹⁵³

Proti vzruchu komunismu v Evropě počítal papež s křesťanskodemokratickými stranami a vítal také projekt sjednocování Evropy. Úsilí Vatikánu se odrazilo v podpisu římských dohod 25. března 1957, na jejichž zásadě vzniklo Evropské hospodářské společenství a Euroatom.¹⁵⁴ Již v roce 1944 byla demokracie papežem uznána za systém vlády, který nejvíce odpovídá důstojnosti a svobodě občanů.¹⁵⁵ Poválečná doba se ale vyznačovala také silnou tendencí ke spojení s komunismem v rámci dělnické otázky. Na katolické straně to znamenalo apoštolát, který vedl ke „křesťanskému progresismu“. Ten usiloval o setření dělicí čáry mezi katolíky a komunisty a mezi kněžími a laiky, kterou nařizoval papežský výnos z 1. července 1949. Aktem zrození „progresismu“ se stala „Stockholmská výzva proti jaderným zbraním“ z března roku 1950. Ač byla tato výzva v souladu s křesťanskou morálkou, byla komunistickou iniciativou, která měla posloužit jeho plánům vůči Západu.¹⁵⁶ Nutno zdůraznit, že tato iniciativa se v Evropě setkala s širokou podporou i mezi katolíky. Tato účast ukázala, že katolíci mají s komunisty oblast společných zájmů v mírových hnutích, ale také v oblasti

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 57-59, citace pochází ze s. 59.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 69.

¹⁵² Tamtéž, s. 98. K aplikaci tohoto opatření v českém prostředí viz BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 24 ad.

¹⁵³ CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II.* V Praze: Rybka, 2012, s. 98.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 114.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 103.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 115-117.

hnutí sociálního a odborářského. O tom svědčí zkušenost dělnických kněží z meziválečné Francie.¹⁵⁷ Proti tomuto aktivismu kněží však vydal papež 23. září 1950 apoštolské napomenutí „Menti nostrae“.¹⁵⁸ I když zákaz v praxi mnoho nezměnil, byla činnost apoštolských kněží obnovena až po skončení II. vatikánského koncilu v roce 1965. Za otce „křesťanského progresismu“ je považován Jacques Maritain, jehož kniha „Integrální humanismus“ vyvolala ostré útoky katolické pravice, neboť vyšla roku 1936, tedy ve chvíli, kdy se k moci dostala „Lidová fronta“.¹⁵⁹ J. Maritain stojí na pozici tomismu. Hlavní teze této knihy tkví v tom, že marxismus si uchoval mnoho křesťanských prvků a že jeho ateistická ideologie byla způsobena tím, že křesťanství přestalo být věrné vlastním principům. Doufá v marxistický humanismus, který mohl přispět k tomu, že se podaří znovu prosadit křesťanský projekt civilizace „respektující integritu lidské osobnosti“.¹⁶⁰ Pravým křesťanským humanismem je pro J. Maritaina humanismus „teocentrický“, k němuž do protikladu dává humanismus „antropocentrický“, za který měla být odpovědná renesance a reformace.¹⁶¹ Ten druhý měl vést k modernímu ateismu, jenž se měl stát základem komunismu. J. Maritain považuje komunismus za „určité náboženství, jedno z nejužších“ (...), které „je povoláno k tomu, aby nahradilo všechna náboženství ostatní“.¹⁶² a ve stejném duchu hodnotí i komunistickou stranu jako „světskou řeholi“.¹⁶³ V myšlence komunismu dále nachází křesťanské prvky, které měly být vtaženy do ateistické ideologie, která se proti křesťanství postavila.¹⁶⁴ Jako důvod tohoto vývoje uvádí J. Maritain „hněv“ vůči křesťanství, které se mělo zpronevěřit svým zásadám.¹⁶⁵ J. Maritain uznává existenci „odcizení“ a „vykořisťování“.¹⁶⁶ V komunismu, ač ateistickém, shledává jen další výraz údajné obecné lidské potřeby boha.¹⁶⁷ Jako řešení nabízí takzvaný „integrální humanismus“, který by vycházel ze spojení socialismu a víry, které předpokládá „zlikvidování buržoazního člověka“,

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 121.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 123. K této problematice srov. KÜNG, Hans. *Malé dějiny katolické církve*. Brno: Barrister & Principal, 2010, s. 119.

¹⁵⁹ CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II.* V Praze: Rybka, 2012, s. 125.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 126-127.

¹⁶¹ MARITAIN, Jacques. *Integrální humanismus*. Řím: Křesťanská akademie, 1967, s. 33.

¹⁶² Tamtéž, s. 41.

¹⁶³ Tamtéž, s. 164.

¹⁶⁴ Podobně se vyjadřoval také např. katolický spisovatel Jan Čep, viz BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 252.

¹⁶⁵ MARITAIN, Jacques. *Integrální humanismus*. Řím: Křesťanská akademie, 1967, s. 45. V českém prostředí tento názor na straně komunistů zastával např. filozof Milan Machovec, viz HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 107.

¹⁶⁶ MARITAIN, Jacques. *Integrální humanismus*. Řím: Křesťanská akademie, 1967, s. 50.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 63.

tedy jeho způsobu myšlení.¹⁶⁸ To znamená odstranění jak materialismu kapitalistického, tak komunistického. „Pluralistická“ společnost podle J. Maritaina má však být zároveň společností „autoritativní“¹⁶⁹ s prvky korporativismu.¹⁷⁰ Za „dějinný zisk“ pramenící z marxismu považuje J. Maritain uvědomění si důstojnosti práce a dělníka. Zároveň však toto uvědomění označuje za původně integrální prvek křesťanství.¹⁷¹ J. Maritain je také zastáncem „Katolické akce“, jejíž vznik inicioval papež Pius XI. Tato iniciativa měla znamenat účast laiků na církevní činnosti. Tito laikové se pak snažili uplatňovat křesťanské nebo církevní zásady ve společnosti při své každodenní činnosti. J. Maritain se rovněž dotýká otázky možné spolupráce s komunisty. Tuto spolupráci schvaluje na projektech, na nichž mají společný zájem.¹⁷²

Politika komunistických zemí po druhé světové válce sledovala oslabení a rozštěpení katolické církve a přerušení jejích vazeb k Vatikánu.¹⁷³ Tomu předcházela kampaň proti řeckokatolické církvi. Do roku 1948 nedocházelo mezi komunisty a představiteli katolické církve ke konfliktům.¹⁷⁴ Po XX. sjezdu KSSS v rámci politiky „mírového soužití“, nalézá SSSR ve Vatikánu nikoli už nepřítele, ale naopak potencionálního spojence v „hledání míru a uvolnění mezi oběma bloky“.¹⁷⁵ Pod vlivem této politiky Pius XII. odmítal novou klatbu proti komunistům, požadoval však konkrétní kroky ke zlepšení situace církví v SSSR. Ukončení tohoto kurzu ze strany Vatikánu znamenal sovětský zásah v Maďarsku roku 1956. Znovu převládl názor, že je nemožné spolupracovat s komunisty, aniž byste nespolupracovali s komunismem.¹⁷⁶

V porovnání s přístupem Pia XII. je změna politiky vůči komunismu za Jana XXIII. považována za revoluci.¹⁷⁷ Totéž platí i o přístupu k ostatním křesťanským církvím a myšlenice ekumenismu, nad nímž do té převládal unionismus, tedy návrat všech křesťanů do katolické církve.¹⁷⁸ V ekumenismu je spojeno hledání jednoty a obrany míru a jeho vyjádřením je ekumenický II. vatikánský koncil. Papežem vydaná encyklika „Mater et

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 93.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 175.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 181.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 224.

¹⁷² Tamtéž, s. 258. V doslovu srovnává překladatel knihy Pavel Želivan (Karel Vrána) „integrální humanismus“ J. Maritaina s „humanismem křesťanským“ a jeho otevřenost současnému světu považuje za předstupeň II. vatikánského koncilu, s. 294 ad.

¹⁷³ CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II.* V Praze: Rybka, 2012, s. 133.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 135.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 140.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 151.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 155.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 160.

Magistra“ z 15. května 1961 neobsahovala žádné zákazy ustanovené během let 1949–1959, ale naopak uváděla možnost spolupráce katolíků „s lidmi, kteří pojmají život jinak“¹⁷⁹. V encyklice „Pacem in terris“ (11. duben 1963) dokonce rozlišuje mezi „bludem a těmi, kdo se ho dopouštějí“, tedy mezi „pomýlenými ideologiemi a historickými hnutími“. Tutéž linii zastával i nový papež Pavel VI., který již v roce 1948, jakožto náměstek ve Státním sekretariátu Pia XII., požádal Jacquese Maritaina o návrhy na smířlivější politiku vůči komunismu.¹⁸⁰ Také encyklika, kterou vydal („Ecclesiam suam“) směřovala k diskusi o komunismu a k dialogu. To se projevilo i na II. vatikánském koncilu, kde otázka komunismu netvořila samostatné téma.¹⁸¹ V závěrečné promluvě II. vatikánského koncilu označuje komunismus za „náboženství (dá-li se hovořit o náboženství) člověka, který se učinil Bohem“, ale odsouzení se vyhýbá.¹⁸² Jak SSSR, tak i velké komunistické strany na Západě hodnotily výsledky koncilu převážně pozitivně. Francouzská komunistická strana v této souvislosti vyzývala k odlišení ideálního křesťanství od křesťanství historického a o nutnosti dialogu, který bude založen na humanismu, který je křesťanství i marxismu společný. Tento přístup inicioval Roger Garaudy svou knihou „Od klatby k dialogu – marxista se obrací na koncil“.¹⁸³ Snahy o dialog v době koncilu se dají shrnout tak, že katolická církev se měla vzdát fundamentalismu a marxismus ateismu.¹⁸⁴ Cesta k dialogu byla vyjádřena konáním kongresu „Křesťanství a marxismus dnes“ v Salcburku roku 1965.¹⁸⁵ Po něm následovaly kongresy „Humanismus křesťanský a humanismus marxistický“ (Herrenchiemsee, 1966) a „Tvořivost a svoboda v lidské společnosti“ (Mariánské Lázně, 1967). Všechny měly za cíl nalézt „doktrinální konvergenci mezi křesťanstvím a marxismem, chápanými jako dvě formy humanismu, promítnuté do téže budoucnosti“.¹⁸⁶ Programovým manifestem se stala kniha „Marxismus a křesťanství“ Giulia Girarda. Stanovisko Vatikánu znělo tak, že dialog místo hledání porozumění nesmí být požíván jako nástroj k zastírání účasti na politických cílech komunistů.¹⁸⁷ Navíc nebylo podle papeže přípustné vybírat mezi různými aspekty marxismu.¹⁸⁸ Pokusy o symbiózu křesťanství s marxismem končí v první polovině

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 167.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 168.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 169.

¹⁸² Tamtéž, s. 170.

¹⁸³ Tamtéž, s. 171.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 173.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 193.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 194.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 195.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 196.

sedmdesátých let.¹⁸⁹ Tehdy je pokoncilový „progresismus“ opuštěn i novým papežem Janem Pavlem II.¹⁹⁰ Tento papež obnovil odsuzování komunismu. S jeho osobou je spojen dekret „Quidam episcopi“ z roku 1982, kterým zakazuje účast v kněžských hnutích, jejichž zájmem jsou politické cíle, třeba skrývané za dobrými úmysly.

3.6 Vztah katolické církve ke komunismu Československu

Vztah katolické církve ke komunismu byl do značné míry předurčen procesem modernizace a s tím související sekularizace.¹⁹¹ K problematice přistupuji s vědomím, že také komunismus je jednou z cest modernizace a že vztah katolicismu k němu je způsobem vyrovnání se s oběma těmito fenomény, které katolickou církev také proměňovaly. Pod vlivem důsledků modernizace (kapitalismus) a způsobů řešení problému z ní vycházejících (fašismus, nacismus, komunismus), zaujala církev nakonec smířlivější stanovisko k demokracii a liberalismu, ke svobodě náboženské a ke svobodě svědomí.

V českém prostředí je třeba při řešení otázky vztahu komunistické diktatury a katolicismu počítat též se existencí národních tradic a stereotypů, které se vůči katolicismu negativně vymezují, a z nichž komunisté zvláště po druhé světové válce těží. Již od 19. století sem patří antiklerikalismus, dále převažující obraz dějin, který vytvořil František Palacký a který staví převážně na protestantské tradici. Dále to může takzvaný spor o „smysl českých dějin“, na který komunisté prostřednictvím textů Zdeňka Nejedlého navazují, a staví se na jeho konec jako jeho dovršitelé. Svou roli mohla hrát také vystoupení katolické inteligence v závěru třicátých let proti legitimitě první republiky, která se k protestantské tradici hlásila. V těchto soubojích tradic, jejichž platnost byla tu potvrzována, tu narušována, byla katolická tradice zatlačena do pozadí, pokud ne přímo zdiskreditována.¹⁹² Ve dvacátém století můžeme u českého katolicismu nalézt dva přístupy k sekularizaci a ztrátě vlastního vlivu: ten první hledá jejich příčiny vně církve, ten druhý naopak vychází ze sebereflexe církve samotné, z

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 198.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 206.

¹⁹¹ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 15.

¹⁹² Tamtéž, s. 43 ad. Srov. též např. příslušné kapitoly knih HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895-1989*. Praha: NLN, 2001., PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848-1918*. Praha: Torst, 1998., PUTNA, Martin C. a BEDŘICH, Martin, ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*. Praha: Torst, 2010., RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994.

nahlédnutí vlastních chyb. První přístup převažoval až do období II. vatikánského koncilu, kdy ze samotného středu církve vychází iniciativa její paradigmatické změny.¹⁹³

Hledáme-li tradice, které by vypovídaly o vztahu katolicismu ke komunismu a o případných styčných bodech mezi nimi, můžeme je najít v kritice liberalismu a kapitalismu. Zde se především jednalo o snahu dostat člověka z bídy „vykořisťování“ a „odcizení“. Na druhé straně panovala radikální odlišnost v návrzích, které měly tuto situaci vyřešit. Katolíci hledali v průběhu 19. a 20. století jakousi „třetí cestu“ mezi liberalismem a marxismem v „antropologické, sociální i hospodářské oblasti“. V meziválečném období probíhaly pokusy o sblížení mezi katolíky a komunisty hlavně v rovině kontaktů jednotlivých osob, literátů, umělců a tak dále (často v podobě přátelských polemik) nebo v publicistice. V období po druhé světové válce je možné na obou stranách zaznamenat také pokusy vést dialog nebo polemiku, které nejsou a priori odmítavé.¹⁹⁴ Zde sehrála svou roli válečná zkušenost a atmosféra, v níž se celá Evropa politicky orientovala „doleva“. Na základě některých názorových shod na uspořádání společnosti, sociální nebo mírová hnutí stavěli komunisté také po převzetí moci v roce 1948 důvody spolupráce s domácími církvemi. Prostředníkem mezi katolickou církví a komunisty byla hlavně Československá strana lidová. V ní již po roce 1945 převládlo levicové křídlo reprezentované Aloisem Petrem, které po roce 1948 s komunisty spolupracovalo na likvidaci dosavadní podoby katolické církve v Československu. Druhé křídlo, konzervativnější, představované například Dominikem Peckou, Bohdanem Chudobou nebo Růženou Vackovou, se ke komunismu stavělo odmítavě, což mu však nebránilo se zaobírat marxismem a také se s ním na teoretické rovině vyrovnávat.¹⁹⁵

Komunisté se po převzetí moci snažili vliv katolické církve ve společnosti minimalizovat, následně ji ovládnout a přizpůsobit vlastním cílům. K tomu mělo napomoci hlavně odtržení domácí církve od jejího centra ve Vatikánu a zamezení mezinárodních kontaktů. Diktatura se snažila ovládnout církve prostřednictvím státních úředníků, takzvaných „zmocněnců“ a vyšších církevních hodnostářů ochotných spolupracovat na nové státní církevní politice.¹⁹⁶ Tyto snahy byly provázeny značnými represemi, v některých případech s dopady přímo likvidačními, a to jak v případě církevních struktur a organizací, tak v případě jednotlivých osob. Komunisté za účelem ovládnutí a využití církve k vlastním cílům vytvořili takzvané „Mírové hnutí katolického duchovenstva“, do něhož spadali všichni kněží, a laickou

¹⁹³ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 51.

¹⁹⁴ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 237-238.

¹⁹⁵ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 63.

¹⁹⁶ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*, Brno: CDK, 2007, s. 76 ad.

organizaci „Katolická akce“, jež měla nahradit dosavadní církevní organizace toho jména.¹⁹⁷ Pokud jde o postoj katolíků k této politice, je možné rozlišit tři přístupy, od radikálního odmítnutí přes smíření až po otevřenou kolaboraci.¹⁹⁸ Tu poslední reprezentovali takzvaní „vlastenečtí kněží“ a Josef Plojhar. Následkem poúnorového vývoje odešli mnozí katolíci do exilu. Vedle prostých věřících také představitelé politického i kulturního katolicismu (A. Procházka, B. Chudoba, J. Čep, I. Ducháček, P. Tigrid), skautingu, Orla a také některé české šlechtické katolické rody, jako Schwarzenbergové a Lobkowiczové.¹⁹⁹

Důležitou roli ve vývoji vztahů mezi komunistickými státy a katolicismem hrál II. vatikánský koncil, který probíhal mezi lety 1962–1965. Koncil přinášel důležité změny, které se týkaly liturgie, pojetí církve, náboženské svobody, ekumenismu, vztahu k nekřesťanským náboženstvím nebo aktivizace laiků. Nekatolický svět vnímal z výsledků koncilu hlavně takzvané „aggiornamento“, pozitivní vztah k modernímu světu, vědě a demokracii, ale například také možnost dialogu s ideovými odpůrci.²⁰⁰ Právě poslední bod byl představiteli komunistických diktatur vnímán jako možnost navázání kontaktů s Vatikánem, z hlediska domácí politiky pak byl vnímán jako legitimizace spolupráce katolíků na církevní politice.

K posunu v církevní politice, tedy ve smyslu jejího uvolnění, došlo až s nástupem Alexandra Dubčeka do čela KSČ v lednu roku 1968. Až tehdy bylo možné ve větší míře uplatnit změny, které z koncilu vyšly. Vatikánská „ostpolitik“ spojená s papežem Pavlem VI., jejímž předpokladem bylo uznání komunistických diktatur jako trvalých systémů, s nimiž se musí počítat, nacházela nejvíce odezvy u komunistických intelektuálů, jakým byl například Milan Machovec. Během let 1968–1969 došlo také pod vlivem těchto osob mezi státem a církví k dialogu, který reprezentovala hlavně E. Kadlecová, V. Gardavský a J. Hranička. Jejich osobami je vítán nekonfrontační přístup papeže Jana XXIII., který je dáván do protikladu s ostrou antikomunistickou linií Pia XII.

Rok 1968 a ohlas koncilu aktivizoval a spojil starší a mladší generaci katolíků na takzvaném „Díle koncilové obnovy“, jehož předsedou se stal František Tomášek, a jež mělo být nástupcem „MHKD“. Jeho význačnými členy bylo O. Mádr, J. Zvěřina, J. Němec nebo J. Sokol.²⁰¹ Tato iniciativa vycházela z koncilního důrazu na zapojení laiků do církevních projektů. V rámci ekumenismu a pokoncilových teologických proudů působili A. Mandl, Z.

¹⁹⁷ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 65.

¹⁹⁸ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 22.

¹⁹⁹ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 66.

²⁰⁰ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 285-286.

²⁰¹ HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 66-67.

B. Bouše, M. Máša, J. Zvěřina a R. Vacková.²⁰² V exilu ve stejném duchu působili V. Boublík, K. Vrána nebo K. Skalický, kteří byli navíc ovlivněni příbuzným myšlením německých, francouzských, holandských a belgických teologů.²⁰³ Někteří z výše jmenovaných se také účastnili „Ekumenického semináře v Jirchářích“ nebo dialogického semináře Milana Machovce.

S takzvaným obdobím „normalizace“ přišlo nové utužení církevní politiky a obnova v roce 1968 zrušeného „Mírového hnutí katolického duchovenstva“, tentokrát pod názvem „Sdružení katolického duchovenstva Pacem in terris“.²⁰⁴ Možnost prosazovat závěry koncilu zůstaly značně omezené.²⁰⁵ Důležitou roli v dialogu s komunisty a v ekumenických debatách hráli katolíci v disidentském hnutí, jehož projevem byla také iniciativa „Charta 77“ nebo existence takzvané „skryté církve“. Z působení v rámci „Charty 77“ se odvíjí také neoficiální katolické politické snahy spojené s osobami V. Bendy, R. Malého nebo D. Kroupy.²⁰⁶ Je třeba říci, že období „normalizace“ již nepřineslo represivní politiku ze strany státu v míře, jakou bylo možné pozorovat od konce 40. a v průběhu 50. let.

3.7 „Křesťanská akademie“

Nyní se zaměříme na vznik a činnost katolické exilové organizace „Křesťanská akademie“, která mimo jiné vydávala též časopis „Studie“. Ve své práci jsem proto při popisu některých oblastí tématu vycházel hlavně ze sekundární literatury. Z těch nemnohých titulů, které se této specifické exilové problematice týkají, se zase většina věnuje období mezi lety 1948 a 1968.²⁰⁷ Platí totiž, že většina pramenů k existenci československého exilu se nachází v

²⁰² Tamtéž, s. 163.

²⁰³ Tamtéž, s. 165. II. vatikánský koncil nebyl však vnímán pouze kladně, a to ani mezi katolickými exulanty. Kriticky se k němu stavil např. Mikuláš Lobkowicz. Jmenovitě pak proti koncilním teologům Hansi Küngovi i Hansi Urs von Balthasarovi, jež viní z destabilizace církve. V II. vatikánském koncilu viděl „vnitrocírkevní převrat“. S odstupem času považoval za hlavní přínos koncilu vyhlášení svobody svědomí, který měl umožnit toleranci a následnou spolupráci s nevěřícími, jejímiž výsledky měly být i iniciativy „Charta 77“ nebo „Solidarita“, in: ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými pouťorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006, s. 258.

²⁰⁴ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země*. Brno: CDK, 2012, s. 24.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 25 ad.

²⁰⁶ BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2007, s. 323-324.

²⁰⁷ Viz oddíl 2.1 Přehled dosavadního bádání, pramenů a literatury.

zahraničí, a na své zpracování teprve čeká; tím spíše pak ty, jež se týkají období po roce 1968. Vzhledem k této situaci bude popis činnosti, kterou „Křesťanské akademie“ mezi lety 1968 až 1989 vyvíjela, v mé práci popsána jen omezeně v rámci činnosti jejích členů.

Jak ve své práci poznamenává Jiří Přibáň, exilové ediční počiny a řady spojené s pouónorovými uprchlíky, které byly založeny do poloviny padesátých let, jen výjimečně přetrvaly až do konce této dekády. Těch málo, které přetrvaly, pak měly spíše okrajový vliv a posléze byly zastíněny činnostmi druhé emigrační vlny, která na Západ mířila po srpnu 1968.²⁰⁸ Výjimku mezi exilovými edičními podniky tvoří právě „Křesťanská akademie“, jejíž aktivity byly co do rozsahu srovnatelné s těmi největšími nakladatelstvími v exilu, jako bylo „Publishers 68“ manželů Škvoreckých či „Rozmluvy“ Alexandra Tomského. Do konce osmdesátých let v ní vyšlo v několika edičních řadách téměř tři sta titulů, mezi nimi také knihy.²⁰⁹ Pro naši potřebu proto postačí, když uvedeme jenom nejdůležitější prvky činnosti a jejích výsledků, kterými se „Křesťanská akademie“ vyznačovala.

„Křesťanská akademie“ byla založena v květnu roku 1950 v Prienu na Chiemském jezeře jako studijní a ediční ústav exilové katolické organizace²¹⁰ „Cyrilometodějská liga akademická“, která sídlila v Londýně. „Liga“ byla krajanským spolkem charitativního charakteru, jehož určujícím prvkem byla duchovní péče o uprchlíky z Československa. U jejího vzniku stáli Alexander Heidler, Jan Lang a František Rochl.²¹¹ „Liga“ vznikla v červnu roku „1949 v klubu New Association v Londýně jako svaz české katolické inteligence a studentstva v exilu, zapojený do světového hnutí laického apoštolátu katolické inteligence Pax Romana.“²¹² Byla jednou z prvních exilových organizací, které se nevyznačovaly politicko-stranickým charakterem. Následně „Liga“ začala vytvářet své místní organizace v zemích, kde rovněž sdružovala uprchlíky.²¹³ „Liga“ od svého počátku vydávala vlastní časopis „Věstník“, který byl po roce přejmenován na „Nový život“. Ten pak vycházel až do roku 2001 a stal se reprezentativním časopisem katolické větve pouónorového exilu.²¹⁴ Dále též

²⁰⁸ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 76.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 76.

²¹⁰ ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995, s. 83.

²¹¹ ŠTAUD, Václav. Cyrilometodějská úcta pomáhala krajanům. *Katolický týdeník*. 2006. č. 26. [cit. 2014-1-9]. Dostupné z: <http://www.katyd.cz/clanky/cyrilometodejska-ucta-pomahala-krajanum.html>

²¹² HALÍK, Tomáš. *Víra a kultura: pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie*. Praha: Zvon, 1995, s. 21.

²¹³ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 77.

²¹⁴ Tamtéž, s. 77.

provzovala doplňovací českou školu, pořádala tábory, zábavy a jinou společenskou činnost.²¹⁵ Její řízení bylo v padesátých letech přeneseno do Říma.

V Římě zahájila svou činnost roku 1951 také „Křesťanská akademie“ („Accademia Cristiana Cecoslovacca“). Své sídlo měla při papežské koleji pro výchovu katolických kněží z československých diecézí, „Nepomucenu“.²¹⁶ Roku 1969 se stala součástí zdejšího „Českého náboženského střediska Velehrad v Římě“, které bylo založeno na podnět kardinála Josefa Berana v roce 1966. Ediční program „Křesťanské akademie“ se z počátečního soustředění na základní náboženské texty tematicky rozšířil natolik, že v sobě mimo díla filosofické či historické tematiky zahrnoval například i omalovánky pro děti. Od roku 1954 začala mít „Křesťanská akademie“ na starosti také vydávání měsíčníku „Cyrilometodějské ligy“ „Nový život“, s čímž souvisela i změna rázu tohoto periodika. „Nový život“ se měl stát časopisem, který by cílil jak na široké vrstvy, tak na intelektuály. Kromě zpráv referujících o exilové a domácí situaci, v něm také vycházely studie věnující se umění, literatuře, náboženství, historii a jiným společenským vědám. Každé číslo obsahovalo literární příspěvky a to jak původní exilové tvorby, tak tvorby starší, většinou perzekvovaných katolických autorů. Časopis obsahoval též dětskou přílohu „Radar“, jejíž součástí byly soutěže a literární příspěvky čtenářů. Samotným jádrem časopisu však byly texty nábožensko-vzdělávací a zprávy o životě českých katolických komunit v zahraničí. Jeho redakci postupně tvořili P. Jan Lang, P. Jaroslav Popelka, P. Václav Feřt, František Planner, P. Petr Ovečka. K autorům patřili mimo jiné i Jan A. Bařa, Josef Beran, Jan Čep, Antonín Kratochvil, Anastáz Opasek, Ladislav Radimský, Karel Schwarzenberg, Karel Skalický, Tomáš Špidlík a Karel Vrána.²¹⁷ Pro texty, které svým rozsahem a intelektuální náročností překračovaly možnosti „Nového života“, byl založen časopis „Studie“.²¹⁸ Jejich předchůdcem bylo nepravidelně vydávané periodikum „Křesťanská akademie – studijní materiál“ (1951–1952).²¹⁹

Vznik „Křesťanské akademie“ měl být reakcí na nespokojenost katolických exulantů s dosavadní podobou činnosti poúnorového exilu, jejímž ústředním prvkem byly stranicko-

²¹⁵ STANE, A. Příspěvek o Londýnském Velehradu. [online][cit. 2014-1-9]. Dostupné z: <http://www.velehrad.org.uk/wp-content/uploads/2009/04/p%C5%99%C3%ADsp%C4%9Bvek-o-Velehradu-do-zahrani%C4%8Dn%C3%AD-krajan%C3%A9-z%C3%A1%C5%99%C3%AD-2010.issue.pdf>

²¹⁶ ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995, s. 83-84.

²¹⁷ FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 87.

²¹⁸ ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995, s. 84-85.

²¹⁹ FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 83.

politické zájmy a spory, které se katolíkům měly jevit jakožto zbytečné a činnost exilu ochromující.²²⁰ „Křesťanská akademie“ se kriticky vyjadřovala jak k dosavadní činnosti exilu na jedné straně, tak také k jeho současné pasivitě na straně druhé.²²¹ Zakladatelé a členové „Křesťanské akademie“ neočekávali rychlou změnu poměrů, v jejímž důsledku by se mohli vrátit do vlasti. Usilovali tedy o to, aby v exilu vytvořili paralelní „národní život“, jehož úkolem bylo chránit „národní kulturu“ před vlivem komunismu a zachovat její kontinuitu.²²²

Prvním předsedou „Křesťanské akademie“ se stal Stanislav Koutník, funkcí s titulem duchovního rádce byl pověřen Alexander Heidler, v čele sekretariátu stál František Planner.²²³

Kromě činnosti vydavatelské plnila „Křesťanská akademie“ také funkci vzdělávací. Konkrétně se jednalo o křesťanskou výchovu za účelem plnění laického apoštolátu. Knihy pro vzdělávací účely byly získávány výhradně z darů. Tato skutečnost svědčí o nedostatku finančních prostředků, které mohla „Akademie“ na tuto činnost shromáždit.²²⁴

Ačkoli se „Křesťanská akademie“ v rané fázi své činnosti (1951–1953) soustředí hlavně na vydávání časopisů, vycházejí v této době už také knihy. Jedná se o knihu Viktora Whitea „Jak studovat“ a moderní český překlad Nového zákona od Ondřeje M. Petru. Tisková agentura „Křesťanské akademie“, „Veritas“, pak vydávala v několika jazykových mutacích stejnojmenný zpravodajský list.²²⁵

Z vydavatelské činnosti „Křesťanská akademie“ pochází také periodikum „Academia Christiana“, jehož podtitul zněl „Bulletin Křesťanské akademie, studijního a vydavatelského ústavu Cyrilometodějské ligy“, a to od roku 1967 asi do roku 1989.²²⁶ Bulletin vycházel nepravidelně, později jedenkrát do roka a přinášel informace o akcích a vydavatelské činnosti „Křesťanské akademie“. Určen byl pro spolupracovníky a příznivce.²²⁷

Dalším periodikem vydávaným „Křesťanskou akademií“ bylo „Vinculum“. Údaje o době jeho vzniku ani trvání nejsou přesně doloženy (asi 1956–1988). Tento časopis-korespondence byl určen pro římskokatolické kněží v exilu.²²⁸

Na podporu rozvoje tvůrčí exilové činnosti pořádala „Křesťanská akademie“ také (později spolu s „Českou kulturní radou v exilu“, kterou založili Antonín a Robert Vlachovi), počínaje

²²⁰ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 81.

²²¹ Tamtéž, s. 77.

²²² Tamtéž, s. 78.

²²³ Tamtéž, s. 77.

²²⁴ Tamtéž, s. 79.

²²⁵ Tamtéž, s. 79.

²²⁶ FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 82.

²²⁷ Tamtéž, s. 82.

²²⁸ Tamtéž, s. 91.

rokem 1951, každoroční literární a hudební soutěže. Soutěže a ocenění měly být v padesátých letech hlavní motivací k tvorbě exilových umělců a literátů.²²⁹ Záměr jejich iniciátorů však nevyšel v tom smyslu, že účast na soutěžích, ale i v porotách postupně klesala.²³⁰

Na konci prosince 1958 začala „Křesťanská akademie“ vydávat jedno z nejvýznamnějších exilových periodik²³¹, časopis „Studie“. O něm bude pojednáno v samostatné kapitole.

Šedesátá léta přinesla zintenzívnění komunikace s domácí československou společností. V diskuzích o dalším směřování a orientaci „Křesťanské akademie“ byl kladen důraz také na to, aby publikace vydávané v rámci jejích edic byly zasílány do Československa. Během šedesátých let se „Křesťanská akademie“ v součinnosti s „Rádiem Vatikán“ pustila do jejich propagování. Zájem o ně pak přesáhl skutečný náklad, ale i technické a administrativní možnosti „Křesťanské akademie“. V roce 1966 tak měla „Křesťanská akademie“ registrovat 1250 nevyřízených objednávek. Poptávka byla jak po učebnicích náboženství a náboženských knihách pro děti, tak po knihách s filozofickou a náboženskou tematikou. Uvažovalo se dokonce o možnosti dohody s domácími představiteli a s následným legálním vydáváním přímo v ČSSR.²³²

V druhé polovině šedesátých let vydavatelská činnost (je otázkou, do jaké míry vlivem zájmu o její publikace v ČSSR) „Křesťanské akademie“ narůstá. V roce 1966 je obnovena edice „Studium“, v roce 1967 je zavedena „Náboženská edice“, do níž jsou zařazeny dvě ediční řady, a sice „Druhý vatikánský sněm“ a „Sůl země“. V letech 1968 – 1971 fungovala „Katechetická edice“. Podíl na tomto vydavatelském rozvoji měl také kardinál Josef Beran, který do Říma přichází v roce 1965.²³³

3.8 Časopis „Studie“

Nyní se zaměříme na samotný časopis „Studie“. Posuzujeme-li vznik časopisu v kontextu další vydavatelské činnosti „Křesťanské akademie“, zjistíme, že záměrem zakladatelů „Studií“ Karla Vrány (Pavel Želivan) a Františka Plannera bylo dát prostor rozsáhlejším

²²⁹ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 116.

²³⁰ Tamtéž, s. 122.

²³¹ Tamtéž, s. 247.

²³² Tamtéž, s. 251-252.

²³³ Tamtéž, s. 252

vědeckým textům, pro něž z důvodů kapacitních i koncepčních nezbýval prostor v časopisu „Nový život“.²³⁴ Vznik „Studií“ tak umožnil změnit a ustálit podobu „Nového života“, který se omezil již jen na zpravodajství a publicistiku.²³⁵

V rámci popisu časopisu se budeme snažit postihnout jeho strukturu, typy textů, preferovaný jazyk, autory, ale také důvody jeho vydávání. Vzhledem k tomu, že jsem neměl přístup k archivu časopisu, který je uložen v sídle „Křesťanské akademie“ v Římě, budu se muset při snaze o postižení záměrů jeho vydavatelů (nebo vůbec vyjádření redakce k obsahu²³⁶) omezit na údaje a vyjádření, které jsou obsaženy na stránkách samotných „Studií“. Podobu „Studií“ podrobně představíme rozborem prvního čísla z roku 1958. Prostřednictvím analýzy následujících čísel pak budeme pozorovat, do jaké míry se tyto záměry uplatňují v průběhu celé, třiceti tříleté existence časopisu, zda se jeho struktura i obsah mění a vyvíjejí.

První číslo „Studií“ vydané roku 1958 obsahuje jednostránkový úvod „Předmluva vydavatele“ a za ediční komisi jej signuje František Planner. Vydávání časopisu má podle tohoto textu sloužit coby ukázka a důkaz vědecké činnosti studijního ústavu „Cyrilometodějské ligy“.²³⁷ Dalším důvodem má být vytvoření prostoru, na němž by českoslovenští exulanti měli možnost publikovat práce ve své rodné řeči. Třetím deklarovaným důvodem pak má být „podnět k vědecké práci“²³⁸, kterým má být sama existence časopisu. Tato vědecká práce je ztotožňována s „hledáním pravdy“ a jako taková je tato činnost exilu dávána do souvislostí s výrokem Janova evangelia „Pravda vás osvobodí“, což je možné chápat tak, že se autoři prostřednictvím svých prací zároveň podílejí na šíření nauky o spáse. Tento citát je přítomen na obálce i na titulní straně jak prvního, tak i každého dalšího čísla „Studií“, čímž má být demonstrováno, že charakter a účel časopisu je od začátku do konce především křesťansko-misijní.²³⁹

Pokud se formální stránky časopisu týče, první číslo „Studií“ čítá osmdesát pět tiskových stran, je psáno na stroji a vytvořeno na cyklostylu. Obsahuje sedm textů esejistického charakteru, z nichž nejkratší má tři a nejdelší třicet čtyři stran. Protože rozsah většiny následujících čísel překračuje sto stran, jedná se o číslo menšího rozsahu. Pokud se jedná o

²³⁴ PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008, s. 247.

²³⁵ Tamtéž, s. 248.

²³⁶ Pokud se týče směrnic nebo závěrů jednání redakce, tak ty nebyly (až na některé výjimky) zveřejňovány.

²³⁷ „Důkaz o vědecké činnosti“ „Cyrilometodějské ligy“ je uveden jako jediný důvod vydání časopisu v lístku, který byl vložen v jednom z čísel.

²³⁸ PLANNER, František. Předmluva vydavatele, *Studie*. 1958, č. 1, s. 1.

²³⁹ Tento výrok je také heslem „Křesťanské akademie“.

tematické zaměření jednotlivých textů, jde v šesti případech o texty týkající se katolické teologie nebo dějin křesťanství. V jednom případě jde o téma komunismu, ale i zde ve vztahu ke křesťanství. V jednom z textů je také obsažena obecná problematika exilu.²⁴⁰ Jako první je uveden překlad textu současného papeže Pia XII.²⁴¹

Ač tedy autoři, jejichž texty se objevily v tomto čísle, nemusejí být české nebo slovenské národnosti, texty jsou publikovány výhradně v českém nebo slovenském jazyce. Lze se tedy domnívat, že časopis měl také snahu o udržování komunikace v rodném jazyce. Dále též o jeho kultivaci, vzhledem k deformacím jazyka, k nimž dochází v komunistickém Československu. Tuto naši domněnku by potvrdily i věty, kterými pisatel Česlav Velecký uvozuje svou studii „Andělská filosofie a netopýr, filosofická studie pro soutěž Křesťanské akademie a kulturní rady“.²⁴² Autor se omlouvá za své údajné jazykové nedostatky v textu, který má, jak říká, přispět „k udržení svobodného českého kulturního vývoje“.²⁴³ Pisatel však, jak pokračuje, má být následkem odloučení od českého jazyka a publikováním v cizí řeči jazykově handicapován. Na druhé straně však právě tyto nedostatky mají ukázat, oč upřímnější tato jeho snaha je. Autor nakonec ještě češtinu ocení (a zároveň sebe sama znovu omluví), když uvádí, že právě tento jeho filozofický text měl být do češtiny bez problému přeložitelný. Uvážíme-li tedy důvody takřikajíc „jazykově ochranné“ nebo „obranné“, nelze jako podíl na vzniku této předmluvy samozřejmě opomenout ani to, že se jedná o text soutěžní, že se tedy možná autor bojí případné diskvalifikace či porušení pravidel.

Svým charakterem jsou texty „Studii“ určeny lidem mocným četby náročných textů v tomto jazyce. Co se přispěvatelů týče, nemusejí jimi být výhradně ani exulanti, ani lidé žijící v Římě, kde časopis vychází. Nemusejí být ani součástí „Křesťanské akademie“ či okruhu „Nepomucena“. V tomto smyslu se tedy nejedná o periodikum lokální, protože do něj mohou přispívat lidé prakticky z celého světa. Tím se časopis řadí po bok jiných exilových periodik, která své příspěvky přijímala od exulantů či sympatizantů bez ohledu na místo jejich dočasného či dlouhodobého pobytu.

Pokud jde o příspěvky, tematicky se jedná o texty z různých vědeckých oblastí, většinou ale aspoň jistou svou částí stáčejí se ke křesťanství, s křesťanstvím související, zvláště s jeho katolickou podobou. Na základě těchto zjištění můžeme říci, že „Studie“ jsou jakýmsi volným sborníkem prací, které spolu tematicky nemusejí vůbec souviset. Časopis mimo tyto práce

²⁴⁰ Jedná se o text, který zároveň pojednává historickou problematiku: ŽELIVAN, Pavel. Mistr Štěpán z Pálče v Polsku. *Studie*. 1958, č. 1, s. 76 ad.

²⁴¹ PIUS XII. Důkazy jsoucnosti Boží ve světle přírodních věd, *Studie*. 1958, č. 1, s. 2 ad.

²⁴² VELECKÝ, Česlav. Vysvětlivka. *Studie*. 1958, č. 1, s. 16.

²⁴³ Tamtéž, s. 16.

samé pak žádné další přílohy nebo jiné texty (například vysvětlivky, aktuální zprávy o dění exilu, reklamy aj.) neobsahuje (výjimkou je pouze zmiňovaný úvod Františka Plannera).

Časopis působí dojmem provizornosti. Cyklostylové rozmnožování časopisu také svědčí o omezených finančních možnostech jeho vydavatelů. Tolik tedy můžeme o časopisu „Studie“ říci na základě rozboru jeho prvního čísla.

Nyní, po nastínění podoby prvního čísla, přistoupíme k doplnění představy o charakteru časopisu, zatímco budeme sledovat odlišnosti, k nimž docházelo v průběhu jeho dalšího vydávání. To znamená, že si budeme všimnout jen toho, co je v dalších číslech v porovnání s tím prvním takřkajíc „navíc“. Tímto způsobem také zjistíme, do jaké míry se měnil nebo narůstal okruh jeho přispěvatelů, zda se měnila jeho redakce a tím i vliv na celkovou podobu periodika.

Ve druhém čísle „Studií“ se objevuje poprvé text „na pokračování“²⁴⁴. V tomtéž čísle je, jakožto poslední příspěvek, uveřejněn text,²⁴⁵ který není autorizován a má charakter právně-filosofického předpisu. Nejde tedy o esejistické dílo, studii. Dále „Studie“ obsahují texty, které nejsou původní. Tím mám na mysli, že už byly uveřejněny dříve a jinde. To je také případ textu Felixe Mikuly „Moc idejí“²⁴⁶. V tomto případě byl text uveřejněn v jiném exilovém periodiku, a sice v časopisu „Archa“, vydávaném v Mnichově. O tom, že „Studie“ neobsahují pouze práce žijících autorů, svědčí text Giovanni Papiniho „Lettere agli uomini del papa Celestino VI.“²⁴⁷ z roku 1947, přeložený a otištěný pod názvem „List vládcům národů“. Ve „Studiích“ byly otiskovány i zprávy o událostech, jakou byl například filozofický kongresu v Benátkách.²⁴⁸ Dále jsou to úvahy o literárních dílech,²⁴⁹ životopisné texty s přesahem do problematiky exilu²⁵⁰ a literární recenze²⁵¹. Šesté číslo z roku 1960 přináší životopisný medailon českého vědce katolického vyznání Aloise Musila.²⁵² Stejně číslo obsahuje také text z oblasti politologie,²⁵³ reflexe českých autorů v exilu a text složený z anotací ke knihám domácích autorů v exilu vydaných. Protože v posledním případě jde o text

²⁴⁴ RÝPAR, František. Pohled na současnou teologii. *Studie*. 1958, č. 1, s. 3. ad.

²⁴⁵ Souhrn lidských práv podle přirozeného mravního zákona, in: *Studie*, č. 2, 1958, s. 64 ad.

²⁴⁶ MIKULA, Felix. Moc idejí. *Studie*. 1958, č. 3, s. 27 ad.

²⁴⁷ PAPINI, Giovanni. Lettere agli uomini del papa Celestino VI. *Studie*. 1958, č. 3. 48 ad.

²⁴⁸ ARMBRUSTER, Ludvík. Hubená léta výkonné příčinnosti. *Studie*. 1959, č. 4, s. 3 ad.

²⁴⁹ STÁRKOVÁ, Věra. Křesťan Živago. Úvaha o knize Borise Pasternaka „Doktor Živago“. *Studie*. 1959, č. 4, s. 19 ad.

²⁵⁰ VLACH, Robert. Poslední léta Adama Mickiewicze. *Studie*. 1959, č. 4, s. 36 ad.

²⁵¹ RADIMSKÝ, Ladislav. Poznámky na okraj Čelovského knihy o Mnichovské dohodě. *Studie*. 1959, č. 4, s. 58 ad.

²⁵² ŽELIVAN, Pavel a KREJČÍ, Jiří. Alois Musil – neznámý. *Studie*. 1960, č. 6, s. 38 ad.

²⁵³ RADIMSKÝ, Ladislav. Rozjímání nad věcmi, které podstatně patří do vnitřní pravomoci států. *Studie*. 1960, č. 6, s. 64 ad.

nesignovaný, bude jejím původcem pravděpodobně redakce časopisu. Následující číslo je monotematické. Navíc jej tvoří pouze jediný text, a to historicko-filologický, pojednávající o středověkých legendách.²⁵⁴ V rámci tohoto textu se ve „Studiích“ poprvé objevují ilustrace. Osmé číslo z roku 1962 obsahuje pojednání přinářející zprávy o vztahu politiky a náboženství v Československu s hlavním důrazem na katolickou církev.²⁵⁵ V tomtéž čísle najdeme text o taktice boje s komunismem.²⁵⁶ Tomuto textu navíc předchází poznámka redakce, která se vůči němu vymezuje a rovněž vyzývá další autory k jakémusi jeho „doplnění“. Na závěr tohoto čísla je opět připojena podle všeho redakční rubrika²⁵⁷ informující čtenáře o kulturních počinech Čechů, nebo Čech se týkajících, v zahraničí. Deváté číslo „Studií“ má na rozdíl od čísel dosavadních novou grafickou podobu. Texty již nejsou přetiskovány v podobě strojopisu, ale jsou vysázeny. Redakce o této změně sama informuje v „Poznámce“ v úvodu časopisu. V ní se také redakce omlouvá čtenářům za delší prodlevu při vydání tohoto čísla. Zároveň tím dává nahlédnout do vydavatelské činnosti „Křesťanské akademie“, neboť říká, že se sazeč, který pracuje na „Studiích“, musel podílet ještě na tisku jiných publikací. Toto číslo přináší mimo jiné též text se zoologickou tematikou, který zde vychází jakožto část připravované knihy.²⁵⁸ Na samém konci se nachází pojednání o současné situaci exilu.²⁵⁹ Desáté číslo z roku 1965 se opět (nyní bez vysvětlení) vrací k původní grafické úpravě časopisu. Je však možné, že toto zdůvodnění se objevilo na vloženém lístku, které obsahovalo každé číslo „Studií“. Jedenácté číslo je opět monotematické a sestává z jedné studie.²⁶⁰ Na rozdíl od předchozího případu je však nyní doplněn o třístránkovou předmluvu redaktora Pavla Želivana (pseudonym Karla Vrány), který v ní zdůvodňuje její otištění.

Časopis nabývá zpět svou tištěnou podobu (už definitivně) ve svém třináctém čísle z roku 1967. Toto číslo mimo jiné přináší též přehled současné filmové tvorby v Československu.²⁶¹ Novým prvkem časopisu je „Summary“ v angličtině na jeho konci. Další novým prvkem je podoba obálky počínaje číslem 14. Zde se nachází i vyjádření redakce k nové podobě časopisu²⁶², která se projevila již v předchozím čísle. Ta měla souviset s novým složením redakce. Dále je zde deklarován úmysl vtisknout časopisu charakter „revue“ a stanovena

²⁵⁴ WALTER, Emil. Ke jménům Tunna a Gommon v českých legendách a kronikách. *Studie*. 1961, č. 7.

²⁵⁵ KRATOCHVIL, Antonín. Kategorický imperativ kulturní revoluce v ČSSR: Boj proti náboženství. *Studie*. 1962, č. 8, s. 24 ad.

²⁵⁶ PŘIKRYL, Augustin. Psychologická válka. *Studie*. 1962, č. 8, s. 83 ad.

²⁵⁷ České jméno ve světě. *Studie*. 1962, č. 8, s. 90 ad.

²⁵⁸ KRATOCHVIL, Josef. Zoopsychologické a zoosociologické badatelské problémy života sobů. *Studie*. 1963, č. 9, s. 109 ad.

²⁵⁹ KREJČÍ, Josef. Užitek a nevýhoda našeho exilu. *Studie*. 1963, č. 9, s. 135 ad.

²⁶⁰ PÍCHA, Zdeněk. Duševno a jeho organizace. Nárys psychické energetiky. *Studie*. 1965, č. 11.

²⁶¹ KRATOCHVIL, Antonín. „Nová vlna“ v československém filmu. *Studie*. 1967, č. 13, s. 25 ad.

²⁶² Nový začátek. *Studie*. 1968, č. 14, s. 3.

pevná periodicitu, již redakce garantuje vydávat časopis čtyřikrát ročně. Již toto číslo má být výrazem jakéhosi předělu, kterým „zahájí Studie nové údobí své několikaleté existence“²⁶³. Texty se mají věnovat „současnému myšlení náboženskému, filosofickému a vědeckému“²⁶⁴. Sem mají spadat také kritiky. Ač mají „Studie“ nadále poskytovat místo hlavně tvorbě českého exilu, zároveň se nemají vyhýbat ani tvorbě domácí a zahraniční (ne-exilové). Na závěr je řečeno, že časopis je svým charakterem křesťanský, ale že v rámci dialogu se otevírá i příspěvkům mimo tuto oblast myšlení.

Ve svém přehledu o charakteru časopisu se tedy opět omezíme na vystižení prvků, které se v předchozích číslech neobjevily, což nám (jak už bylo řečeno) pomůže zachytit jednak kontinuitu, jednak změny. Je nutno říci, že ve svém čtrnáctém čísle časopis zůstává skladbou, tematikou i počtem uvedených textů převážně stejný. Od předchozích čísel se liší přidáním ukázek z literární tvorby, konkrétně Jana Zahradníčka a Jakuba Demla. Dalším novým prvkem je uvedení reklamy na poslední straně, v tomto případě na křesťanské vydavatelství v Itálii, které produkuje české knihy s náboženskou tematikou.

V rámci patnáctého čísla se ve „Studiích“ poprvé objevuje barevná ilustrace. Převážnou část následujícího čísla tvoří reakce světových kulturních osobností na takzvané „srpnové události“ v Československu. Tyto reakce byly výsledkem ankety, kterou uspořádala redakce časopisu. Texty jsou otištěny „zrcadlově“, tedy v původním jazyce i s jejich překlady do češtiny. V čísle 17 z roku 1969 se nově objevují tři rubriky, pod něž jsou otištěné texty tematicky přiřazeny, a to „Studie a články“, „Poesie a literatura“ a „Recenze a glosy“. Vzhledem k tomu, že v dalších číslech se toto rozdělení striktně nedodrhuje (spíše kolísá, zůstávají jedna nebo dvě rubriky, občas přibude rubrika nová, posléze zase zmizí a tak podobně), je zde důvod se domnívat, že tyto rubriky byly vytvářeny ad hoc z textů, jež redakce vybrala z těch, které jí byly zaslány. Tato skutečnost souvisí do značné míry se samotným charakterem „vytváření“ časopisu. Toto číslo zároveň přináší texty vzniklé v ČSR po komunistickém převratu v roce 1948.

Ve stejném roce se objevuje také první dvojčíslo.²⁶⁵ Vzhledem k tomu, že je tvoří pouze tři, zato však obsáhlé texty, nabízí se vysvětlení, že k vytvoření dvojčísla došlo právě kvůli rozsáhlosti těchto studií. Ve dvacátém čísle se vedle tří výše zmíněných rubrik objevila ještě čtvrtá s názvem „Dopisy redakci“, v čísle následujícím pak rubrika „Diskuse“ (v dalších číslech postupně přibývají a zase mizí rubriky další. Domnívám se, že pro náš účel není nutné

²⁶³ Tamtéž, s. 3.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 3.

²⁶⁵ *Studie*. 1969, č. 18-19.

je všechny vyjmenovávat). V tomto čísle se také poprvé objevuje obsah v angličtině a ve francouzštině. Dvojčíslo 22-23 z roku 1970 nadto přináší ještě obsah v italštině (později přibude také německá mutace, až nakonec zbude pouze anglická). V roce 1971 se poprvé objevuje trojčíslo.²⁶⁶ V roce 1972 je ve „Studiích“ poprvé otištěn i text komunistického autora. V tomto případě se jedná o (tehdy již exulanta) Ivana Svitáka, jednoho z hlavních představitelů takzvaného „revizionismu“. Převážnou část čísla 30 z roku 1972 tvoří obsahy přednášek, konkrétně ze „Symposia studijní skupiny ČSKP v Zurzachu“. V rámci čísla 34 se ve „Studiích“ poprvé objevuje rozhovor. Číslo třicet šest z roku 1973 obsahuje dvoustránkovou předmluvu redakce, podobně jako u jiných čísel, které redakce považuje za tematicky závažnější a neobvyklá. Zde se jedná o téma současného marxismu, jehož problematice je vůbec poprvé věnován celý obsah „Studií“. Na konci čísla se zároveň poprvé objevují medailony autorů, kteří v něm uveřejnili své texty. Dvojčíslo 43-44 z roku 1975 je neobvyklé tím, že jej celé tvoří antologie textů, které nebyly primárně určeny pro publikování v časopise. O jeho obsahu vypovídá už sám jeho název: „Antologie textů z děl českých spisovatelů - politických vězňů stalinské éry“. Mezi převážnou většinou osobností katolických je do ní zahrnut i komunistický novinář Závaš Kalandra, popravený v Praze roku 1951. V čísle 48 z roku 1976 v rubrice „Dokumenty a zprávy“ již převládají ty, které se týkají současného dění v Československu.

V roce 1977 se poprvé objevuje číslo, které je sestaveno výhradně ze současných příspěvků žijících autorů z Československa. Redakce přiznává, že příspěvky byly otištěny bez vědomí jejich pisatelů, kteří z tohoto důvodu zůstali v anonymitě. Číslo mělo podle tohoto vyjádření vyjít bez plánování a jeho sestavení mělo být umožněno tím, že se tyto texty do redakce „Studií“ dostaly náhodně z různých zdrojů. I když to není explicitně řečeno, je důvodné se domnívat, že byly otištěny proto, aby byly prezentovány názory, které se liší od názorů držitelů moci v Československu nebo které neprošly jejich cenzurou.

Za „zlomové“ můžeme označit číslo 50 z roku 1977, a to hned ve dvojím ohledu. Jednak je tematicky celé věnováno současnému Československu, jednak se všechny texty týkají ekonomických otázek socialistické diktatury. Touto „zlomovostí“ mám na mysli skutečnost, že tematicky bude nadále obsah „Studií“, počínaje tímto číslem až do jeho konce, podobný. Číslo 54 z téhož roku přináší mimo jiné též dokumenty občanské iniciativy Charta 77. Jedním z otištěných dokumentů je také „Dokument českobratrských evangelických duchovních v Československu“, který se zabývá problematikou ekumenismu. Ekumenismus vyjadřuje také

²⁶⁶ *Studie*, 1971, č. 25-26-27.

text Antonína Kratochvila „Katolíci a evangelíci v dnešní ČSR“. A již následující číslo, 55 z roku 1978, je věnováno z poloviny textům vzešlým z „Ekumenického setkání v Maulsu“. Druhou polovinu čísla pak tvoří fejetony lidí, kteří podepsali Chartu 77. Od roku 1977 se vedle dokumentů „Charty“ objevují i jiné (hlavně VONS), které se týkají občanského aktivismu v Československu, zvláště dopisy a petice věřících církevním i vládním představitelům. Tyto jsou součástí rubriky „Svědectví“. Sem patří také dopisy zahraničních vědců představitelům vlády a jiné. Od roku 1977 se také nově ustanovuje periodicitu na šest čísel ročně, čímž byl ze „Studií“ vytvořen dvouměsíčník. V tiráži se změna periodicity objevuje ale až v roce 1980, v šedesátém sedmém čísle.

Od čísla 71 jsou v tiráži vedle redaktora Karla Skalického²⁶⁷ uváděni jako spoluredaktoři Antonín Kratochvil a Václav Steiner. Tato personální záležitost redakce nebyla na stránkách časopisu nijak komentována. Ve dvojčísle 85-86 z roku 1983 informuje redakce o tom, že se změnila tiskařská technika a tím i podoba časopisu. Omlouvá se za zpoždění, které mělo být tímto přechodem způsobeno při vydání čísla. V čísle 90 se redakce omlouvá, že došlo ke vzniku trojčísla místo dvojčísla, na čemž měly mít vliv hlavně „finanční potíže“. V čísle 109 z roku 1978 se nachází vyjádření redakce o způsobu financování časopisu, který měl spočívat na předplatném a příspěvcích sympatizantů. Dále se zde dovídáme o „značných finančních obtížích“, s nimiž se měla redakce při vydávání „Studií“ potýkat, a také o tom, že byl časopis zasilán do Československa. V čísle 114 z roku 1987 je na konci uveden poprvé obsah celého ročníku. V posledním čísle, 132 z roku 1990, se redakce loučí s čtenáři, píše o smyslu časopisu a zdůvodňuje též ukončení jeho vydávání.

Redaktor Karel Skalický uvádí čtyři důvody, které měly vést k ukončení časopisu „Studie“: finanční, administrativní, koncepční a redakční. Všechny měly mít spojitost s politickými změnami, k nimž došlo roku 1989 v Československu. Časopis měl tímto ztratit značnou část příspěvků, protože se v druhé polovině sedmdesátých let přeorientoval na uveřejňování v převážné většině textů přicházejících z Československa, a které měly vůči tamnímu společenskému uspořádání opoziční charakter. To souvisí rovněž s koncepcí časopisu, která byla orientována proti tomuto uspořádání. S pádem komunistické diktatury měly však také končit finanční příspěvky na vydávání „Studií“, jejichž nové zajištění by vedlo k takovým administrativním nárokům, jejichž uspokojení nemohlo být reálné. Při objasňování

²⁶⁷ Vedení časopisu převzal již roku 1968, od roku 1976 ve vedení redakce pracoval také Jaroslav Pecháček. Členy redakčního okruhu byli Josef Benáček, Vojtěch Engelhart, Alexander Heidler, Ivan Jelínek, Josef Kolářek, Vladimír Koudelka, Josef Krejčí, Alois Krchňák, Ladislav Radimský, František Rýpar, Věra Stárková a jiní, in: FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999, s. 90.

posledního, „redakčního“, důvodu přiblížil Skalický okolnosti vydávání časopisu, který měl být „od počátku (...) až dodnes dělán ochotnický ve volném čase“.²⁶⁸ Nároky spojené se získávání nových textů by se však, jak říká Skalický, s tímto přístupem nemohly slučovat.²⁶⁹

Shrneme-li nyní, co bylo řečeno v předchozím textu, dostáváme tuto charakteristiku časopisu „Studie“.

Časopis, jak bylo formulováno jeho zakladateli na stránkách prvního čísla, měl sloužit k tomu, aby prezentoval výsledky vědecké činnosti „Cyrilometodějské ligy“. Dále měl vytvořit prostor, jenž by umožnil publikování vlastních prací exulantům v jejich rodné řeči. Třetím důvodem byl obecný podnět k vědecké práci exilu, posledním pak přispění křesťanské kultuře. Časopis byl tedy určen exilovému publiku.

K pozměnění koncepce časopisu dochází v souvislosti se změnou ve vedení redakce v roce 1968. Studie měly mít za úkol reflektovat současnou problematiku, jež by zasahovala do témat náboženských, ale také do humanitních a přírodních věd a literatury (spolu s ukázkami tvorby). Nadto měla přijímat také příspěvky domácích autorů (tedy z ČSSR) a více prostoru než dosud mělo být věnováno také autorům ne-exilovým. Časopis si měl ponechat křesťanský charakter, zároveň ale měl v rámci dialogického a vstřícného přístupu k lidem odlišného smýšlení dát prostor i příspěvkům, které by tento charakter nevykazovaly. Z těchto, redakcí přímo uvedených, změn spolu se změnami, které lze navíc vypožorovat na modifikaci obsahu časopisu samotného, lze usuzovat, že jsou vyjádřením konce počáteční etapy exilu. Tím mám na mysli relativní uzavřenost, které vykazovaly jednotlivé exilové komunity. V této fázi byl kladen především důraz na kultivaci rodného jazyka a snaha o udržení kontinuity „předúnorové“ kultury. S koncem šedesátých let přichází revue, která se plně orientuje na současný život v tom smyslu, že se snaží o dialog a vstřícnost vůči tomu, co přináší v náboženství, ve společnosti, v kultuře, ve vědě v politice. Její přístup počítá s postupnými změnami, nikoli s náhlým zlomem situace exilové ani domácí. Další výraznou změnu a počátek nové fáze ve struktuře časopisu představuje rok 1977. Od této doby totiž přibližně třetinu každého čísla tvoří dokumenty domácích občanských iniciativ, dopisů jednotlivců nebo vlastních textů lidí, jimiž je vyjadřován odpor k perzekuci ze strany státní moci. Nadto jsou otiskovány texty, které se věnují ekonomickým a politickým tématům. Šéfredaktor Karel Skalický tuto změnu zdůvodňuje rozhodnutím o potřebě zaujmout „větší angažovanost *Studií*

²⁶⁸ SKALICKÝ, Karel. Slovo na rozloučenou s našimi čtenáři. *Studie*. 1990, č. 32, s. 406.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 406.

v konkrétních problémech našeho světa²⁷⁰, v němž měl hrát roli i kritický postoj k situaci na domácí půdě. Konec časopisu souvisel s koncem diktatury v Československu a pro časopis (z této skutečnosti) vyplývají nutnosti natolik obsáhlých koncepčních, administrativních a finančních požadavků, které údajně nebylo možné zvládnout.

Díváme-li se na „Studie“ prizmatem celé doby jeho existence, můžeme říci, že se jednalo o revue, která postupně nabyla charakter sborníku esejů, úvah, dokumentů, recenzí a ukázek literární tvorby. Texty byly doplněny ojedinělými (černobílými i barevnými) ilustracemi. Co se autorů týče, přispělo do „Studií“ za celou dobu jejich existence jednorázově nebo opakovaně na několik desítek autorů od papeže přes kněží, humanitní a přírodní vědce, novináře, spisovatele, umělce, politiky a dělníky. Autoři nebyli omezováni národnostní, náboženskou nebo politickou příslušností. Mezi autory patřili například teologové Karel Vrána (často pod pseudonymem Pavel Želivan), Josef Benáček, Tomáš Špidlík, Alexander Heidler, Ludvík Armbruster, Karel Skalický (pseudonym Fráňa Harazým), Vladimír Boublík. Dále zde své texty publikovali též novináři a spisovatelé v exilu, jako Ladislav Radimský (pseudonym Petr Den), Antonín Kratochvíl, Věra Stárková, Jan Čep. Dále vědci z poučnorového i posrpnového exilu, jako Jiří Kovtun, Zdeněk Vašíček, Stanislav Sousedík, Václav Bělohradský nebo Erazim Kohák. Publikovány zde byly také texty autorů, kteří zůstali v Československu. Mezi nimi byl například vědci Zdeněk Neubauer, Jan Patočka nebo Zdeněk Kalista. Prostor byl dáván také komunistům, kteří byli součástí posrpnové exilové vlny. Sem patří Jan Šimečka nebo Zdeněk Mlynář.

Ve „Studiích“ byly otiskovány také texty lidí, jejichž jména zůstala v anonymitě. Časopis nedělá rozdíly (soudíme-li podle zastoupení textů), mezi emigranty jednotlivých emigračních vln ani mezi generacemi v jejich rámci.

Časopis během doby své existence vykazoval také rozdílnou periodicitu. V období od svého založení po rok 1968 vycházel nepravidelně jako „občasník“, od roku 1968 jako čtvrtletník a od roku 1977 jako dvouměsíčník. Většinou byl časopis vydáván po jednotlivých číslech, dále jsou zastoupena dvojčísla i několik trojčísel. Během existence časopisu vyšlo také několik monotematických čísel, která někdy sestávala pouze z jediného textu. Některé texty vycházely na pokračování.

Jazyk, v němž byly texty „Studií“ publikovány (včetně překladů), byla čeština, v několika málo případech také slovenština. Čtenářská obec byla proto limitována znalostí těchto jazyků. Od roku 1967 se objevuje resumé časopisu v několika jazykových mutacích.

²⁷⁰ SKALICKÝ, Karel. Slovo na rozloučenou s našimi čtenáři. *Studie*. 1990, č. 32, s. 406.

Rozsah textů se pohyboval od jednotek po desítky stran. Na prvních místech byly umístěny (pokud je to které číslo obsahovalo) vždy ty, které se týkaly teologie. Texty byly postupně zařazovány do rubrik, které odpovídaly žánru textu. Zastoupení rubrik se měnilo číslo od čísla, což nám umožňuje se domnívat, že byly vytvářeny ad hoc z textů, které byly do redakce průběžně zasílány.

Redakce své názory nebo jakákoli vyjádření umísťovala na stránky časopisu jen při uvedení tématu, které považovala z různých důvodů za závažné nebo kontroverzní, dále to byla oznámení o grafických změnách časopisu, nebo při problémech s jeho vytvářením nebo distribucí. Největší změna grafické podoby „Studií“ nastala v roce 1967, kdy byla natrvalo opuštěna cyklostylová výroba, která byla nahrazena tiskem. Tehdy došlo také ke změně obálky.

V případě „Studií“ se nejedná o časopis, který by měl masivní finanční a propagační zázemí, a „Křesťanské akademie“ nebyla institucí, jež by svou činností mohla konkurovat státním vydavatelstvím v ČSSR (což, jak se domnívám, platilo pro všechna exilová vydavatelství)²⁷¹ nebo který by měl v zahraničí masovou čtenářskou obec. Pokud se týče případných čtenářů v Československu, jednalo se spíše o malý okruh lidí, tedy o několik jednotlivců. Poděkování redakci za vydávání časopisu²⁷², jehož autorem byl (tehdy již prezident) Václav Havel, by nás nemělo zmást a vést k závěrům, že se jednalo o všeobecně rozšířené periodikum. Byli to právě lidé kolem Václava Havla, členové disentu, aktivisté, účastníci bytových seminářů, členové podzemní církve, kteří se ke „Studiím“ mohli dostat. Mimo tuto síť lidí však pronikalo jen výjimečně.

Nyní se dostaneme k rozboru jednoho z tematických celků „Studií“, a sice k problematice marxismu a komunismu.

3.9 Reflexe komunismu v časopise „Studie“ 1958–1975

V rámci upřesnění bych chtěl předeslat, že termín „komunismus“ (tak jak byl vymezen v počátku práce), není v rámci textů, s nimiž budu pracovat, uvažován vždy stejně. Proto si také budu všimnout pojmů, jako je „socialismus“ a „materialismu“ (a samozřejmě „marxismus“), jež jsou užívány v rámci vymezování se vůči socialistickým diktaturám ve vědecké diskusi.

²⁷¹ K této problematice srov. příslušné pasáže knihy PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008.

²⁷² HAVEL, Václav. Dopis redakci. *Studie*. 1990, č. 130-131, s. 241.

Problematika „komunismu“ se na stránkách časopisu objevuje v několika podobách. Často jako roztroušené zmínky, obsažené většinou v úvodech textů, kde se vyskytují v rámci nastínění současné podoby světa nebo politické a náboženské situace jednotlivých zemí. Těmito se zabývat nebudu. Dále pak jako hlavní téma, častěji však jako téma vedlejší, kdy je nahlíženo v nějakém vztahu: například marxismus a teologie, komunismus a kultura, náboženství v současném světě a jiné. Nebudu proto sledovat jen ty texty, které hovoří konkrétně o „komunismu“, ale i ty, které se zabývají jeho ideovými východisky. Budu postupovat tak, že texty rozdělím tematicky do jednotlivých kategorií, které nazvu: „Marxismus, socialismus a komunismus jako vědecké kategorie“, „Teologie a církev“, „Kultura, spisovatelé a jejich díla“, „Politika“ a „Situace v Československu“ a představím jejich obsah, který doplním svými komentáři. V závěru práce pak přejdu ke shrnutí, v němž se pokusím odpovědět na otázky, které jsem si stanovil v úvodu této práce.

3.9.1 Marxismus a komunismus jako vědecké kategorie

S textem, který se věnuje komunismu jakožto ideologii se setkáváme již v prvním čísle „Studíí“, a sice s textem „Literární prameny komunismu“,²⁷³ jehož autorem je Simeon Ghelfand. Autorem je katolický filozof, který se na téma marxismu a komunismu specializoval. Autor si všímá údajného matení pojmů a jejich intuitivního používání představiteli komunistických vlád. Potom hledá původ komunistické myšlenky, kterou nachází v antické filozofii. Odděluje komunismus prvotních křesťanů, kteří měli blahobytem opovrhovat a současný, který má být založen na materialismu. Předchůdce dnešních komunistických států shledává v Platonově ideálním státě, dále má být nesen myšlenkami děl o utopických společnostech Thomase Mora a Tommasa Campanelly. Potom pokračuje ve svém výkladu až do moderní doby. Utopickým socialistům přiznává zásluhu na kritice společenských zlořádů, zároveň však též poukazuje nemožnost uskutečnit jejich ideje. Když mluví o Karlu Marxovi, označuje jeho učení o hodnotě a nadhodnotě za hlavní zbraň v rukou „komunistických nepřátel svobodného světa a křesťanské civilizace“²⁷⁴, a také za „símě ďáblov“²⁷⁵. Dílo marxistického filozofa Karla Kautského, „Druhého dne po sociální

²⁷³ GHELFIAND, Simeon. Literární prameny komunismu. *Studie*. 1958, č. 1, s. 53 ad.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 61.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 61.

revoluci“, označuje za „socialistický román“²⁷⁶. Říká, že současný západní marxismus (na rozdíl od východního) již tyto „utopické romány“ nepíše, což má svědčit o tom, že Sovětský svaz a země, na které má bezprostřední vliv, se nemění. Svůj text zakončuje slovy, „můžeme jen věřit, pevně věřit-a bojovat“.²⁷⁷ Simeon Ghelfand tedy nevěří na klidnou změnu k lepšímu ve vztahu křesťanství a komunismu a konstatuje, že křesťanství je tradice komunismu založená na utopických románech nepřátelská.

V roce 1963 otiskují „Studie“ text „Na hranicích přírodních věd a filosofie“,²⁷⁸ jehož autorem je Pavel Želivan (vlastním jménem Karel Vrána, teolog a redaktor časopisu „Studie“). Autor v něm mluví jednak o možnostech lidského poznání, jednak o současných teoriích na vznik vesmíru a života na zemi. V rámci nich pak hodnotí pohled na tyto otázky z hlediska „dialektického materialismu“. Text Karla Vrány je filozofickou kritikou. Autor polemizuje mimo jiné také s názory, které jsou obsaženy v knize „Základy marxistické filosofie“, vydané v Československu roku 1960, a s knihou A. I. Oparina „Vznik života“ (vydanou ve stejném roce tamtéž), jež se mu při aplikaci na konkrétní látku jeví jako logicky rozporné. Tento rozpor má být založen na údajně sporném poměru hmoty a živými organismy. Karlu Vránovi vadí hlavně skutečnost, s jakou se teorie v ní obsažené na danou problematiku prezentují, tedy jako nezvratný fakt, navíc s nárokem celostního výkladu. Přiznává jim však hodnotu jako teoriím, jako možnostem, jak lze stejné věci různě nazírat. Pojednávané téma je aktuální problematikou, jež je výše popsáným způsobem oficiálně nazírána v Československu.

V roce 1970 vychází text katolického teologa Karla Skalického „Marxismus, ‚nová ancilla theologiae‘ aneb teologie naděje“.²⁷⁹ Jedná se o polemický text k takzvané „teologii naděje“ marxistického filozofa Ernsta Blocha. Skalický konstatuje, že teologie naděje je ‚výsledek dialogu s kulturou tehdejší doby ovlivněné ateismem‘²⁸⁰, který vítá. Nastiňuje podstatu „teologie naděje“, jež má spočívat v úsilí o naplnění tužeb a ideálů člověka v budoucnosti na tomto světě. Má se tedy jednat o interpretaci křesťanství dobovou filosofií.²⁸¹ Tato teologie měla vycházet z raných spisů Karla Marxe a z revoluční tradice Evropy. Jejím základem měla být teze o odcizení a naděje v proměnu toho stavu přeměnou objektivních podmínek, které jsou ztotožňovány s eschatologií, která má nastat v budoucnosti. V praxi to znamená, že

²⁷⁶ Tamtéž, s. 61.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 61.

²⁷⁸ ŽELIVAN, Pavel. Na hranicích přírodních věd a filosofie. *Studie*. 1963, č. 9, s. 52 ad.

²⁷⁹ SKALICKÝ, Karel. Marxismus, „nová ancilla theologiae“ aneb teologie naděje. *Studie*. 1970, č. 22, s. 206 ad.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 206.

²⁸¹ Tamtéž, s. 207.

církve by měla působit na přeměnu společenských a hospodářských struktur. Karel Skalický uznává dílčí aspekty této nauky a jedno z děl, které ji reprezentují, dokonce označuje za „vynikající“²⁸² Polemizuje s „teologií naděje“ z hlediska filozofie křesťanství, nikoli z hlediska morálky nebo politiky. A z této pozice také staví své výhrady ke spojování marxismu a křesťanství. Konkrétně poukazuje na to, že křesťanství má cílit (také) za svět, nikoli na překonání člověka ve smyslu nalezení jeho podstaty nebo dosažení blahobytu v budoucnosti.²⁸³

Stejným tématem se autor zabývá i v textu „Blochova marxistická filosofie naděje“.²⁸⁴ Podobně a ze stejných pozic je též vedena argumentace proti ní. Karel Skalický však nově varuje před „utopičností“, jež má být její součástí. „Utopičnost“ vidí Karel Skalický v rozlišování společnosti buď dokonalé, anebo sice snesitelné, ale vyznačující se konflikty.²⁸⁵ Právě v tomto momentu si pomáhá argumentací jednoho z hlavních představitelů marxistického revizionismu, Leszka Kołakowského. Ten má utopickou společnost, tedy „společnost bez konfliktů“ označovat za nebezpečnou v tom smyslu, že jejím předpokladem má být „jednota, jež může existovat pouze prostřednictvím moci a strachu“.²⁸⁶ Skalickému v posledku však nejde o to, aby obviňoval marxismus z toho, že je nutně utopický, nýbrž o poukaz na možnost různých interpretací, které skrývá, a co z toho může vyplývat pro teologii.²⁸⁷

Podobě současné filozofie v Československu se věnuje Karel Vrána v textu „Pokus o profil problémů české filosofie v posledním čtvrtstoletí“.²⁸⁸ V tomto textu nastiňuje údajný konec „pluralismu“ ve filozofii, jaký měla znamenat padesátá léta pro Československo. Období stalinismu ve filozofii mělo znamenat příklon k „ontologickému a antropologickému cynismu a k redukci člověka na předmět a funkci“²⁸⁹ a upřednostňování „scientistické dimenze marxismu“.²⁹⁰ Karel Vrána oceňuje, že právě toto nazírání začalo být českými marxistickými filozofy překonáváno. Jmenuje K. Kosíka, V. Gardavského, M. Machovce, M. Průchu nebo L. Menzla, kteří měli být ovlivněni revizionistickými školami i západním neomarxismem. Proti těmto přístupům, jež označuje za „otevřený dialogický marxismus“, se nevymezuje negativně,

²⁸² Tamtéž, s. 210.

²⁸³ Tamtéž, s. 218

²⁸⁴ SKALICKÝ, Karel. Blochova marxistická filosofie naděje. *Studie*. 1971, č. 25-26-27, s. 465 ad.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 482.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 482-483.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 484.

²⁸⁸ VRÁNA, Karel. Pokus o profil problémů české filosofie v posledním čtvrtstoletí. *Studie*. 1971, č. 25-26-27, s. 489 ad.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 493.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 490.

naopak je vítá. Naproti tomu však lituje toho, že tento „pluralismu“ ve filozofii měl skončit s „ukončením pražského experimentu“, ²⁹¹ za který považuje období „pražského jara“.

Výhradně marxismu a jeho aplikacím se věnují texty „Studií“ čísel 36 a 37 z roku 1973. V úvodu redakce zdůvodňuje jejich otištění. Má jím být skutečnost současné „renesance marxismu“, která je zároveň označena za „nanejvýš zajímavý úkaz naší doby“. ²⁹² Pisatel předmluvy dále uvádí: „zajímá nás, jaké různé tvářnosti na sebe bere, jak tyto tvářnosti se liší jedna od druhé a jak se to projevuje v různých postojích k různým otázkám“. ²⁹³ Potom uvádí stručné charakteristiky obsažených textů. Zároveň však lituje toho, že mezi nimi „chybí studie o tom, jak se vyvíjel postoj marxistů, věnujících se dialogu s křesťany, vůči náboženství (Geraudy, Machovec, Gardavský). Chybí studie o polském revisionismu (Schaff, Kolakowski...). Chybí studie o maoismu. Neměl by scházet ani přehled o současném sovětském diamatu (...).“ ²⁹⁴ Potom již následují samotné texty. Prvním je text s názvem „Epistemologická kritika marxistické dialektiky a totality“, jehož autorem je filozof Dario Antiseri. Jeho text je v podstatě interpretací spisů K. R. Poppera, které se kriticky vymezují vůči některým prvkům marxismu: dialektice, holismu a historicismu. Vychází z Popperova pojetí vědy, aby ukázal, že marxismus je údajně „nekontrolovatelnou“, a tudíž nevědeckou teorií. ²⁹⁵ Ve způsobu, jímž má fungovat dialektika, nachází logické rozpory, ²⁹⁶ ztotožňuje ji spíše s „proroctvím“ než s „vědeckou předpovědí“. ²⁹⁷ Kritika „historismu“ mu umožňuje obviňovat marxismus z potlačování „mravního úsilí“ a ze zastávání „esenciálního pojmu pravdy“. ²⁹⁸ Dále též zdůrazňuje údajný náboženský rozměr, který v sobě mají mít Marxova „historická proroctví“. ²⁹⁹ Popper, potažmo Antiseri, však neodmítá marxismus jako celek, ale přiznává mu s výše uvedenými výhradami místo v dějinách vědy. ³⁰⁰

V pořadí druhým textem tohoto čísla je studie katolického filozofa a teologa Waltera Kerna, „Hegel, Marx a frankfurtská škola“. ³⁰¹ Text přináší analýzu současného marxismu a skutečnost nového promýšlení Hegela a jeho vlivu na marxistické myšlení, zvláště na „mladého“ Karla Marxe. Autor odkazuje na díla „revizionistů“ Leszka Kołakowského, Ernsta Blocha, Rogera Garaudyho, Herberta Marcuseho nebo na jugoslávskou školu, v nichž se měl

²⁹¹ Tamtéž, s. 489.

²⁹² *Studie*. 1973, č. 36, s. 367.

²⁹³ Tamtéž, s. 367.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 367.

²⁹⁵ ANTISERI, Dario. Epistemologická kritika marxistické dialektiky a totality. *Studie*. 1973, č. 36, s. 372.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 375.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 377.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 380.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 390.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 382.

³⁰¹ KERN, Walter. Hegel, Marx a frankfurtská škola. *Studie*. 1973, č. 36, s. 392 ad.

jeho vliv projevit, a kteří se měli vymezovat vůči stalinistickému pojetí marxismu. Prostřednictvím H. Marcuseho se zabývá pojmem „odcizení“, nadto však uvádí jakousi genealogii tohoto pojmu a jeho různých významů, jak měl být používán v evropské filozofické tradici počínaje J. J. Rousseauem. Svůj přehled uzavírá konstatováním o neoddělitelnosti Hegelovy filozofie od děl Karla Marxe a neomarxismu.³⁰²

Třetí je text, který nese název „Jugoslávský kritický marxismus“³⁰³. Jeho autorem je (tehdy již emigrant) marxistický estetik Alexej Kusák. Kusákův text je v podstatě přehledem hlavních tezí, které měli přinést marxističtí myslitelé z okruhu časopisu „Praxis“. Autor pracuje s pojmem „kritický marxismus“, v jehož rámci zdůrazňuje hlavně údajně poprvé se objevivší (pokud se marxismu obecně týče) „individuální svobodu a morální hodnoty“, jež mají být „zárukou realizace skutečného socialismu“.³⁰⁴ Od tohoto bodu se pak dostává k vyjmenovávání ústředních tezí školy „Praxis“, které podle něj měly znamenat „teoretickou destrukci stalinismu“.³⁰⁵ Tyto teze jsou: „socialismus není jedinou intencí dějin, ale pouze jednou z možností člověka“; „autonomie morálky“, jež má být předpokladem socialismu; „nutnost zabývat se problémy odcizení v socialismu“, „možnosti přímé demokracie“; „program integrálního personalistického socialismu“; „společenství nesmí klást jednotlivci meze“.³⁰⁶ Kusák dále uvádí, že nutným korektivem různých společenských systémů má být současná „skepse“ vůči nim, což se má také týkat náhledu na jednotlivce.³⁰⁷ Tato „systematická skepse“ má být tím, co bude moci podle školy „Praxis“ umožnit „*repatriaci* marxismu z Ruska do centrální Evropy při jeho *reinterpretaci* jako kritické metody myšlení a při jeho *reintegraci* do evropské myšlenkové tradice“.³⁰⁸ Autor však zároveň poukazuje na posuny, ke kterým mělo v rámci samotného revizionismu dojít nevyjímaje ani například pojem „odcizení“. Zde uvádí příklad změněného chápání tohoto pojmu u Roberta Kalivody, který se měl domnívat, že člověk může i v rámci odcizení žít svůj „*autentický život*“.³⁰⁹ Text Alexeje Klusáka byl tedy jakýmsi přehledem toho, co je v jedné odnoži současného marxismu plodné a hodné následování, poukázal však také na jeho limity v rámci revizionismu jako takového.

³⁰² Tamtéž, s. 410.

³⁰³ KUSÁK, Alexej. Jugoslávský kritický marxismus. *Studie*. 1973, č. 36, s. 411 ad.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 411.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 414.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 415.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 417.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 418.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 420.

Posledním textem tohoto čísla „Studii“ je přednáška, jejímž autorem je Nicolaus (Mikuláš) Lobkowicz, katolický filozof specializující se na marxismus a děkan filozofické fakulty na mnichovské univerzitě. Jeho text, který nese název „Marcuseho radikální utopie“³¹⁰ se zaměřuje na rozdíl mezi „klasickým historickým materialismem a kritickou teorií“ a dále na prvek utopičnosti, který má tato „kritická teorie“ u Herberta Marcuseho obsahovat, na rozdíl od marxismu „vědeckého“.³¹¹ Představitel frankfurtské školy a mezi nimi i Marcuseho, mělo k návratu k utopičnosti inspirovat dílo mladého Marxe, v němž má být „komunistická alternativa ke stávajícím poměrům vykládána ještě jako *ideál*, který má být uskutečněn ve jménu dokonalého člověka, a ne jako událost, která by se mohla nutně vyvinout ze stávajících poměrů“.³¹² „Ústředním prvkem“ v Marcuseho myšlení je podle Mikuláše Lobkowicze převědčení o tom, že předpokladem pro vytvoření socialistické společnosti má být „změna vědomí a lidských potřeb“, a to změnou důležitější, než je přeměna „ekonomicko-sociálních poměrů“.³¹³ Nezměněné vědomí potřeb má být totiž příčinou kontrarevolucí a tedy i všech revolucí, které se kdy udály.³¹⁴ Řešení tohoto problému mělo vést H. Marcuseho ke stanovení dvou tezí. První má být teze o „možnosti osvobodit princip rozkoše z ujařmení principem reality“, druhá má spočívat v přesvědčení o tom, že „násilí vůči etablovanému systému není násilí“.³¹⁵ Autor pak přistupuje ke kritice těchto tezí, které označuje za „nadmíru pochybné“.³¹⁶ Vychází z přesvědčení, že H. Marcuse se rozhodl „pro naivní představu osvícenství, že všechny destruktivní tendence člověka pocházejí *jedině* z toho, že je potlačován či nucen potlačovat sám sebe“ a považuje to za „chybnou interpretaci lidské existence“.³¹⁷ Mikuláš Lobkowicz naproti tomu vychází z přesvědčení, že „ovládání iracionální stránky v člověku“ má představovat jeho svobodu.³¹⁸ O teorii H. Marcuseho o použití násilí za účelem změny systému pak říká, že by jeho předpokladem musela být jistota o dosažitelnosti cílů, nebo neúnosnost stávající situace. Toto však Mikuláš Lobkowicz údajně nepozoruje.³¹⁹

³¹⁰ LOBKOWICZ, Nicolaus. Marcuseho radikální utopie. *Studie*. 1973, č. 36, 421 ad.

³¹¹ Tamtéž, s. 421.

³¹² Tamtéž, s. 423.

³¹³ Tamtéž, s. 426.

³¹⁴ Tamtéž, s. 427.

³¹⁵ Tamtéž, s. 430.

³¹⁶ Tamtéž, s. 430.

³¹⁷ Tamtéž, s. 430.

³¹⁸ Tamtéž, s. 431.

³¹⁹ Tamtéž, s. 431.

Při hodnocení stylu, jakým psal Mikuláš Lobkowicz svůj text, je nutné zohlednit, že se jedná o přednášku, která umožňuje jistá specifika vyjadřování, jakým jsou ironie a jiné prostředky, které byly přítomny i zde. I přes to si text zachovává věcnost.

V roce 1974 přináší „Studie“ text Konráda Korbela „Je možná revise marxistických teorií o náboženství“.³²⁰ Autor konstatuje, že v současnosti údajně nedošlo v Československu k žádnému posunu v ideologickém pojetí vztahu mezi státem a církví. Zasaduje se o to, aby lidé odpovědní za církevní politiku revidovali původní teze vycházející z Marxova a Leninova učení, které se „v dnešní společnosti ukázaly nedostatečné a v současných poměrech spíše neúčinné a neplatné.“³²¹ Ve změně přístupu dává za příklad hodný následování osoby Rogera Garaudyho a Palmira Togliattiho. Hlavní důvod, proč by k revizi podle autora mělo dojít, má být ten, že náboženství podle dosud převažujících teorií mělo postupně vymizet, avšak, nestalo se tak. Jako protiklad k dnešnímu přístupu k náboženství v Československu uvádí diskuse, které byly na toto téma u nás vedeny v roce 1968. Z přetrvávajícího vlivu náboženství ve společnosti vyvozuje pro samotný marxismus dva důsledky, které převzal ze současných jugoslávských diskusí na toto téma: „*Bud'* setrvávat na tézi, že náboženství je příkladem odcizení, a tím popírat nejen existenci a radikální charakter revolučních změn, ale i uskutečnění lidské rovnoprávnosti. *Anebo* připustit radikální charakter společenských změn a vyloučit odcizující struktury, což vlastně znamená vzdát se marxistických principů v kritice náboženství.“³²² Jako možné východisko označuje sledovat důrazy, které jsou v současném marxismu v přístupu k trvalosti náboženství kladeny na „faktory psychologické a antropologické“, a v tolerování jeho „humánní náplně“.³²³ Nakonec zmiňuje ještě skutečnost, že ač měla církev udělat vstřícný krok a „odpolitizovat náboženství“, „komunisté (si)³²⁴ bez jakýchkoliv skrupulí dovolují vykořisťovat církev ve službě komunistické politiky.“³²⁵

Mikuláš Lobkowicz se k tématu marxismu opět vrací v textu „Pojetí vědy u Nové levice“.³²⁶ Autor nejprve nastiňuje vznik takzvané „Nové levice“, jež mělo označovat socialisty a marxisty, kteří se však nechtěli spojit s dosavadními levicovými stranami. Později se měl pojem užívat ekvivalentně s neomarxismem v západní Evropě, jehož stoupenci rovněž nejsou spojeni s politickými stranami.³²⁷ „Protějšek“ k neomarxismu spatřuje ve

³²⁰ KORBEL, Konrád. Je možná revise marxistických teorií o náboženství. *Studie*. 1974, č. 37, s. 1 ad.

³²¹ Tamtéž, s. 2.

³²² Tamtéž, s. 3.

³²³ Tamtéž, s. 4.

³²⁴ Vložil Martin Kindl.

³²⁵ Tamtéž, s. 5.

³²⁶ LOBKOWICZ, Mikuláš. Pojetí vědy u Nové levice. *Studie*. 1974, č. 37, s. 7 ad.

³²⁷ Tamtéž, s. 7.

„východoevropském revisionismu“. Ač oba směry měly vycházet z „přání osvobodit marxismus od dogmatismu sovětské ideologie a od spojení s komunistickými státy a stranami“,³²⁸ rozdíl prostředí, v němž tyto směry vyrůstaly, je měly ale vést také k jiným teoretickým zdrojům. Nové pojetí vědy mělo pramenit z krize klasického marxismu. Autor dále nastiňuje podobu tohoto klasického pojetí. Následně stanovuje tři způsoby odpovědí na tuto krizi: prvním mělo být odmítnutí těchto teorií, druhým jejich doplnění o teorie nové, třetím reinterpretace.³²⁹ Potom se autor dostává k samotnému pojmu vědy u „Nové levice“, jež mělo stát na následujících třech předpokladech. Prvním je přesvědčení, že „věděni nikdy není účelem samo pro sebe“, ale že je odvozeno „od určitých zájmů, jež předcházejí poznání“.³³⁰ Druhým je přesvědčení, že zkoumání slouží „k zachování stávajícího řádu“, třetím pak údajná snaha vědce přispět svým bádáním k takzvané „emancipaci“.³³¹ Následně se autor dostává ke kritice výše nastíněné problematiky. V rámci ní nejprve vyslovuje neomarxistické kritice vědy uznání. „Nová levice“ podle něj totiž měla dát „cenné impulsy k diskusi tím, že upozornila na otázky, jež byly až dosud stále přehlíženy.“³³² Některé aspekty pojetí vědy u Nové levice však označuje za „pochybné“.³³³ Tím prvním má být skutečnost, že „Nová levice“ „přistupuje k vědám s normativním požadavkem, který je sám aprioristický a v žádném případě jej nelze vědecky zdůvodnit.“³³⁴ Druhým z hlediska autora nepříznivým aspektem u „Nové levice“ má být „stále nebezpečí zaměňovat ideje a předsudky některého vědce s předpoklady jeho vědy.“ Zvláště v problematice hodnotících soudů pak měla z tohoto důvodu „Nová levice“ vnést do této oblasti „více zmatků než objasnění“.³³⁵ Třetí vážný problém vidí Mikuláš Lobkowicz v tom, že se „Nové levici“ údajně nepodařilo vysvětlit, zda je problém takzvané „emancipace“ „největším lidským zájmem“.³³⁶ Autor pak oponuje, že „existují i jiné a možná dokonce základnější zájmy: třeba zájem o řád, o spravedlnost, o věčnost, o určitou kvalitativní úroveň života atd.“³³⁷

Dalším textem tohoto čísla „Studii“ je pojednání Ambrose McNicholla s názvem „Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu“³³⁸ Ze začátku autor deklaruje, že pro něj „marxismus není ani tak systém, jako jeden z těch ‚zárodečných‘ myšlenkových postojů,

³²⁸ Tamtéž, s. 8.

³²⁹ Tamtéž, s. 11.

³³⁰ Tamtéž, s. 13.

³³¹ Tamtéž, s. 14.

³³² Tamtéž, s. 16.

³³³ Tamtéž, s. 17.

³³⁴ Tamtéž, s. 17.

³³⁵ Tamtéž, s. 18.

³³⁶ Tamtéž, s. 18.

³³⁷ Tamtéž, s. 19.

³³⁸ MCNICHOLL, Ambrose. Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu. *Studie*. 1974, č. 37, s. 20 ad.

jež mohou ovlivnit a oplodnit mnoho různých oblastí bádání.“³³⁹ Ve svém textu chce autor ukázat, jak právě marxismus různě ovlivňoval vědce, kteří se hlásili ke strukturalismu. Strukturalismus proto představuje prostřednictvím těchto autorů. Ambrose McNicoll nejdříve definuje samotný pojem strukturalismus a poté přechází k jeho historii. Odtud dále přechází k charakteristice vlivu, jaký měl mít na strukturalistické vědce marxismus. Prvním je Claude Lévi-Strauss, který údajně „nemá čas na Marxovu apriorní teorii dějin; je však přitahován jednak jeho materialismem jednak jeho pokusem vysvětlit kulturu a vůbec super-struktury (nadstavbu) odkazem na ekonomické infrastruktury společnosti.“³⁴⁰ Má být zároveň „vzdálen humanismu“ a „nedbat“ na lidskou „duchovnost“.³⁴¹ Dále se autor zabývá Michellem Foucaultem, který má údajně „humanismus“ rozkládat svým přesvědčením o tom, že „pojem člověka jako subjektu je nedávného původu, ne víc než dvě stě let starý, a je odsouzen k zániku“.³⁴² Tuto tezi potom dokládá rozborem Foucaultovy „archeologické metody“. Za největšího „marxistu mezi strukturalisty“ označuje Louise Althussera.³⁴³ Althusser měl využívat strukturalismu k tomu, aby „objevil základní princip marxismu v Marxových dílech“, o vytvoření jeho „epistemologie“.³⁴⁴ Také on se má stavět negativně proti „humanistickému neomarxismu“.³⁴⁵

Marxismu se v textu „Průzory do podstaty dialektické konkretizace“³⁴⁶ věnuje také katolický spisovatel Rio Preisner. Rio Preisner je k marxismu velmi kritický, jeho text sestává z krátkých tezí, které jsou odděleny odstavci. Označuje jej za „takřka nevyvratitelný, protože je vybudován na značně jednoduchém, ale panlogicky promyšleném, tudíž hermeticky neprostupném systému,“ má používat „pseudovědeckého pojmosloví odvozeného z měšťáckého pozitivismu“.³⁴⁷ Rio Preisner je přesvědčen o tom, že marxismus je „poslední ideologií nevyvratitelnosti, již měšťák vyprodukoval, aby zachránil před vyvrácením sebe sama.“³⁴⁸ Z tohoto důvodu pak údajně ani „desítky milionů mrtvých, umučených obětí marxismu nepřesvědčí ideologa Lukácse o tom, že jeho marxismus je vybudován na lži zastřené pláštíkem nahé pravdy dialektické panlogičnosti.“³⁴⁹ Marxismus dává do souvztažnosti s údajně protestantskými a kalvínskými kořeny „měšťácké společnosti“, která

³³⁹ Tamtéž, s. 21.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 23.

³⁴¹ Tamtéž, s. 24.

³⁴² Tamtéž, s. 25.

³⁴³ Tamtéž, s. 27.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 28.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 32.

³⁴⁶ PREISNER, Rio. Průzory do podstaty dialektické konkretizace. *Studie*. 1974, č. 37, s. 37 ad.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 37.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 38.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 38.

se měla vyznačovat odporem k tomuto světu: „marxismem tato civilizace skoro logicky vyvrcholila a skrze něj a s ním i zajde.“³⁵⁰ Rio Preisner potom přechází k aktuálním politickým souvislostem, když za jediné „imunní“ vůči marxismu označuje ty lidi, kteří žijí „pod jeho nadvládou“ v zemích východní Evropy.³⁵¹ Autor nevěří v reálné snahy většiny marxistů „vylepšit nedokonalosti *skutečného světa*“.³⁵² Na marxismu mu vadí především jeho ateismus, „ona neuchopitelná a nepostižitelná negace *stvoření*“.³⁵³ Ateismus také podle mého názoru hlavním důvodem Preisnerových vyhocených formulací. Rio Preisner patřil mezi posrpnové emigranty, předtím byl perzekvovaný. Byl také velmi konzervativním katolíkem.

Posledním textem v rámci tohoto čísla časopisu je studie ekonoma a posrpnového emigranta Radovana Seluckého „Marxismus, tržní socialismus a samospráva“.³⁵⁴ Autor se zabývá dvojím přístupem současného marxismu k „modelu socialistické ekonomiky“, které definuje takto: „Tradiční pojetí vychází z centralizovaného systému, opírajícího se o přímé rozdělování zdrojů podle příkazního plánu, kdežto samosprávní pojetí vychází z decentralizovaného systému autonomních ekonomických jednotek, spravovaných kolektivy zaměstnanců.“³⁵⁵ V další části textů potom zkoumá, které z těchto pojetí je legitimní z hlediska „autentického marxismu“.³⁵⁶ Nastiňuje Marxovo a Engelsovo pojetí trhu, roli státu, odcizení a vazeb mezi výrobcí a vlastníky výrobních prostředků. Autor pak dochází k závěru, že „koncept samosprávní, tržní socialistické ekonomiky nemůže být ani přijat, ani odmítnut bez podstatné revize původní marxistické teorie.“³⁵⁷ Text československého ekonoma je hlavně náhledem do rozporné praxe domácí ekonomiky.

3.9.2 Církev a teologie

Nyní přecházíme k tématu, v němž je marxismus pojednáván převážně v souvztažnosti s katolickou církví a teologií.

Studie belgického teologa Josefa Cardijna, stoupence křesťanského sociálního hnutí, „Církev před světovou revolucí“,³⁵⁸ je textem zaměřeným na problémy současné civilizace

³⁵⁰ Tamtéž, s. 40.

³⁵¹ Tamtéž, s. 40.

³⁵² Tamtéž, s. 41.

³⁵³ Tamtéž, s. 41.

³⁵⁴ SELUCKÝ, Radovan. *Marxismus, tržní socialismus a samospráva*. Studie. 1974, č. 37, s. 46 ad.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 46.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 46.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 59.

³⁵⁸ CARDIJN, Josef. *Církev před světovou revolucí*. Studie. 1958, č. 2, s. 53 ad.

spojené s globalizací. Autor si hlavně všímá prostředí latinské Ameriky, jež má být svou velkou chudobou zralá na sociální revoluci. A právě z důvodu propojenosti světa a existenci velkých ohnisek nepokojů se obává rozšíření sociálních a válečných konfliktů na zemi. Podle autora mají chudí lidé trpět „odosobněním“, jež mělo mít počátek v „odosobnění“ práce. Příčinu shledává jak v kapitalismu, tak v „komunismu“. Josef Cardijn svou pozornost zaměřuje na dělníky, kterým má podle jeho slov pomoci sociální učení církve. Přitom uznává, že toto učení údajně nemělo dosud valné odezvy, dělníci ani po třech encyklikách toto učení údajně neznají, a dodává, že křesťanství se stane skutečným až ve chvíli, kdy dělníky získá zpět na svou stranu.³⁵⁹ Odvolává se na Karla Marxe, když mluví o tom, že opiem je takové náboženství, které nebojuje za důstojnost dělníka. Receptem má být křesťanské dělnické hnutí J.O.C. Josef Cardijn přitom užívá některých termínů, které se shodují s marxistickým slovníkem. Mezi ně patří jocistická „internacionála“, „odproletarisování“ a jiné. Jocistické hnutí chce být konkurencí ateistickým dělnickým organizacím, nechce se však, jak říká Cardijn, uchýlovat k „antisocialismu“, „antikomunismu“ ani k „antikapitalismu“.³⁶⁰ Podstatou jocistického působení na dělníky má být takzvaný laický apoštolát. Církev má vykonat revoluci, ale nenásilnou a pro všechny třídy.³⁶¹

Velmi podobný je i další text J. Cardijna s názvem „Náš zítřek bude takový, jaký jsme jej chtěli.“³⁶² Opět se věnuje návrhům na nemarxistické řešení dělnické otázky. Když v podstatě mluví procesu globalizace (i když tento termín neužívá) varuje rovněž před šířením „komunismu“.³⁶³

Osmé číslo „Studií“ přináší text teologa Felixe Mikuly „Odpovědnost za život pokolení přítomného a budoucího“.³⁶⁴ Text komentuje současný stav světa, který se má vyznačovat bipolárním rozdělením a hrozbou jaderného konfliktu.³⁶⁵ Bipolaritu označuje autor za mravní problém, jehož kořenem má být ztráta víry, a to na obou stranách sporu.³⁶⁶ Autor se staví na stranu Západu, když záporně odpovídá na otázku, zda by bylo možné žít „pod komunismem“.³⁶⁷ Podle jeho názoru je nutné proti komunismu bojovat „zbraněmi víry“.³⁶⁸

³⁵⁹ Tamtéž, s. 56-57.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 61.

³⁶¹ Tamtéž, s. 63.

³⁶² CARDIJN, Josef. Náš zítřek bude takový, jaký jsme jej chtěli. *Studie*. 1958, č. 3, s. 43 ad.

³⁶³ Tamtéž, s. 44.

³⁶⁴ MIKULA, Felix. Odpovědnost za život pokolení přítomného a budoucího. *Studie*. 1962, č. 8, s. 3 ad.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 3.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 4.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 4.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 17.

Vztahu marxismu a náboženství se věnuje spisovatel Ivan Jelínek v textu „Nová věda a náboženství“.³⁶⁹ Autor rozlišuje takzvanou „starou“ a „novou vědu“.³⁷⁰ Konstatuje, že „stará mechanická věda, jež poskytovala ovšem taky základ pro novodobý materialismus i pro Marxův socialismus, je mrtvá. Stará věda, která byla důvodem dosti umělého konfliktu náboženství a vědy (...)“ Podstata a problém této „staré vědy“ měly spočívat v determinismu.³⁷¹ Z tohoto důvodu pak „materialismus, marxismus spočívající na staré mechanické vědě, která byla v opozici proti náboženství (...) ztratil jakýkoli nárok nazývat se vědecký. Nárok nemá, protože prostě neudrží krok s pokrokem vědy, s její racionalitou. Ergo přestal být spásnosným.“³⁷² Proti tomu pak autor staví koncept „nové vědy“, která nepopírá „svobodu lidské mysli a ducha“.³⁷³ Autor však nepracuje s žádnou konkrétní marxistickou literaturou, natož pak s moderní. Svůj text vystavěl na citacích z knih věnujícím se dějinám vědy, které prokládá vlastními komentáři.

Karel Skalický se k tématu marxismu vrací v textu „Revoluce našich dnů“.³⁷⁴ Karel Skalický hovoří o současnosti jako o době „revoluční“, o zlomu, který má být očekáván ve vývoji civilizace.³⁷⁵ Při hledání cest, kterými by měl být určován další vývoj světa, odmítá takové, které by nebraly „náležitě v úvahu existenci komunistického světa, bez něhož nelze dnešní svět plně pochopit.“³⁷⁶ Karel Skalický se odvolává na pojetí „odcizení“ Karla Marxe, do něhož má člověk upadat v důsledku „iracionality“ některých aspektů své vlastní činnosti.³⁷⁷ Autor se dále domnívá, že toto „odcizení“ nadále vzrůstá, a to jak na Západě, tak na Východě. Na doklad tohoto tvrzení pak cituje pasáže z prací H. Marcuseho a R. Richty, kteří hovoří o iracionalitě filosofie neustálé růstu výroby.³⁷⁸ V otázce existence „odcizení“ spatřuje shodu, a to jak mezi komunisty či levicovými intelektuály, tak i ve vyšších církevních kruzích. Autor v této souvislosti uvádí pastorální konstituci „Gaudium et Spes“.³⁷⁹ Možnost nápravy shledává v projektu takzvané „snositelné společnosti“ marxistického filozofa Leszka Kołakowského. Jejím ústředním prvkem má být snaha o „institucionalizaci konfliktů“, tedy snaha o jejich řešení na státní úrovni, nikoliv jejich potlačení ve vizi „dokonalé společnosti“,

³⁶⁹ JELÍNEK, Ivan. Nová věda a náboženství. *Studie*. 1969, č. 17, s. 276 ad.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 276.

³⁷¹ Tamtéž, s. 276.

³⁷² Tamtéž, s. 277.

³⁷³ Tamtéž, s. 279.

³⁷⁴ SKALICKÝ, Karel. Revoluce našich dnů. *Studie*. 1970, č. 21, s. 6 ad.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 6.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 8.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 9.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 10.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 10.

kteřá problém údajně neřeší.³⁸⁰ Karel Skalický se odvolává také například na termín H. Marcuseho „marginalizace“. „Marginalizace“ měla podle Karla Skalického hrozit převážně většině současné společnosti.³⁸¹ Dále souhlasí také s jeho teorií o nebezpečnosti zvyšování „společenské kontroly“. ³⁸² Autor pojímá tento problém jako obecně lidský a připouští možnost spolupráce na jeho řešení bez ohledu na politické či náboženské přesvědčení.

V textu „Vliv křesťanství na evropské myšlení“³⁸³ se jeho autor Václav Štěch zabývá mimo jiné vlivem křesťanství na vznik „komunismu“. Ten jej pojímá jako „dokonalé uplatnění zásady o milování bližního jako sebe“. ³⁸⁴ Křesťané se měli vzdát snah o uskutečnění „komunismu“ a také „socialismu“, protože měly být neuskutečnitelné. Za odlišnou snahu však považuje marxismus, který na rozdíl od prvních dvou společenských systémů měl upřednostňovat „materiální stránku“ a neměl vidět problém etický. Upozadřování problému etického, nikoli marxismus jako celek, má představovat pro křesťana problém při jeho případném přijetí. A právě v této věci předpokládá autor mezi marxisty a křesťany možnost dialogu.³⁸⁵

Teolog Alexander Heidler se v textu „Vztah církví a náboženských organizací ke společenským problémům současnosti“³⁸⁶ věnuje možnostem, které podle něj může mít křesťan při působení na společenské změny. Autor se distancuje od „spojení trůnu a oltáře“, od „klerikalismu“, jež má být „zneužíváním náboženstvím ke světským, zvláště politickým účelům.“³⁸⁷ A právě tento jev nachází v „komunistických diktaturách“, které se podle něj netají tím „že chtějí zničit jakékoli náboženství, ale cestou k tomu chtějí využít spojení naivních křesťanů a kněží.“³⁸⁸ Na otázku, jak je tedy možné spolupracovat na odstraňování společenských problémů a nezpronevřit se přitom křesťanským zásadám, odpovídá Alexandr Heidler v tom smyslu, že křesťan má působit na stát, který by při zachování soukromého vlastnictví zvýšil podíl jednotlivců na „vlastnictví výrobních prostředků, na řízení podniků a na výsledcích produkce.“³⁸⁹ Autor též naznačuje, že alespoň částečně souhlasí se zestátněními, ke kterým docházelo v Československu po druhé světové válce.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 11.

³⁸¹ Tamtéž, s. 17.

³⁸² Tamtéž, s. 20.

³⁸³ ŠTĚCH, Václav. Vliv křesťanství na evropské myšlení. Studie. 1971, č. 25-26-27, 409 ad.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 422.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 423.

³⁸⁶ HEIDLER, Alexander. Vztah církví a náboženských organizací ke společenským problémům současnosti. Studie. 1972, č. 30, s. 796 ad.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 796.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 797.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 798.

Křesťanské sociální politice se věnuje také politik Bohumír Bunža v textu „Křesťansko-sociální a politická hnutí a jejich národní a mezinárodní organizace“³⁹⁰ Autor v rámci systémů, vůči kterým se má křesťansko-sociální politika vymezovat, jmenuje vedle „kapitalismu“ také „komunismus“. Podle autora totiž nedokázal „odstranit vykořisťování“, pěstuje „totalitní ateistické pojetí společnosti“ a „užívá násilné metody (ke) zneužívání lidových mas k získání a udržení moci.“³⁹¹ Autor dále považuje lidovou stranu v Československu za nelegitimní, a to již od roku 1948, kdy „přišel únorový komunistický převrat.“³⁹²

Na stránkách časopisu „Studie“ se objevuje také tematika současných studentských hnutí v západní Evropě. Tuto problematiku přináší překlad textu Paula Gebharda s názvem „Mládež, ideologické extremismy a rekrutace současné společnosti“.³⁹³ Autor vidí protiklad mezi studentskými demonstracemi a aktivismem v Československu v období „pražského jara“ a mezi současnými hnutími na Západě, přičemž kladně hodnotí první a druhé odmítá. Odsuzuje jejich chování jako příznak „stylu nacistů“, přičítá jim „terorizování“ a dává je do souvislosti s teroristickou skupinou Baader-Meinhof.³⁹⁴ Levicová studentská hnutí označuje za „nástroj Sovětů“, s jejichž pomocí mají rozšiřovat svůj vliv. Příčinu hnutí pak vidí v „konzumním myšlení“, jež má být výsledkem „blahobytu“, které údajně přináší nezodpovědnost a egoismus.³⁹⁵

3.9.3 Literatura

Do této kategorie jsem zařadil text katolické spisovatelky a redaktorky „Studií“ Věry Stárkové „Křesťan Živago. Úvaha o knize Borise Pasternaka „Doktor Živago“.“³⁹⁶ Text Věry Stárkové reflektuje spor kolem knihy „Doktor Živago“, za níž Boris Pasternak získal Nobelovu cenu. Jak shrnuje autorka, kniha se stala na Západě předmětem politicky motivovaných diskusí, v nichž se mělo jednat o to, do jaké míry je v ní přítomen

³⁹⁰ BUNŽA, Bohumír. Křesťansko-sociální a politická hnutí a jejich národní a mezinárodní organizace. *Studie*. 1972, č. 30, s. 801 ad.

³⁹¹ Tamtéž, s. 803.

³⁹² Tamtéž, s. 805.

³⁹³ GEBHARD, Paul. Mládež, ideologické extremismy a rekrutace současné společnosti. *Studie*. 1972, č. 30, s. 834 ad.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 835.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 839.

³⁹⁶ STÁRKOVÁ, Věra. Křesťan Živago. Úvaha o knize Borise Pasternaka „Doktor Živago“. *Studie*. 1959, č. 4, s. 21 ad.

antikomunismus.³⁹⁷ Věra Stárková však naproti tomu nachází v knize „jádro náboženské“.³⁹⁸ Toto jádro má svědčit o trvanlivosti křesťanského založení člověka i přes prožitek „odlidštění“, jenž měl zapříčiněn bolševickou revolucí.³⁹⁹ Autorka se pak snaží na základě citátů z knihy dosvědčovat tuto svoji tezi. Pointou jejího textu je přesvědčení o tom, že B. Pasternak a jeho dílo údajně ukazují jakousi naději světu, že je možno se vymanit z vlivu „materialismu“.

Podobnému tématu se věnuje také text spisovatele a exilového nakladatele Roberta Vlacha „Být sovětským básníkem“.⁴⁰⁰ Také on se zabývá recepcí sovětské literatury na Západě a tvrdí, že „západní přístup k sovětské literatuře vůbec je výlučně neliterární.“⁴⁰¹ Na rozdíl od předchozího chce literaturu hodnotit výhradně jen z hlediska estetického. Staví se tak proti „ustálené a pohodlné, a řekl bych líné a nepoctivé praxi odsuzující šmahem veškerou sovětskou poesii s výjimkou Pasternaka a Achmatové – a zde opět z pohnutek naprosto neliterárních! – se domnívám, že právě tak, jako třeba svoboda, i poesie je nedělitelná.“⁴⁰² Autor pak uvádí příklady těch textů, které by z jeho pohledu byly esteticky kvalitní.

3.9.4 Politika

Do tohoto oddílu jsem zařadil text Augustina Přibyla „Psychologická válka“.⁴⁰³ Autor si všímá technických a psychologických aspektů propagandy. Hovoří z pozice zásadního antikomu. Hned v úvodu svého textu uvádí její cíl, jímž má být: „paralyzovat činnost komunistických fanatiků. Přesvědčit ty, kteří věří v kompromis s komunisty, že je to nemožné. Neztratit nikoho z těch, kteří to dávno vědí.“⁴⁰⁴ Autor vůbec nevěří v jakýkoli dialog a pokusy o něj považuje za zbytečné: „Komunističtí fanatici nejsou přístupni žádným argumentům a je to ztráta času s nimi polemizovat. Nelze je přesvědčit, lze je jen zastrašit: tolik postavených divisí, tolik letadel, tolik atomových bomb, takové potrestání za provedené zločiny.“⁴⁰⁵ Augustin Přibyl je vůbec odpůrcem navazování dialogu ze strany Západu a velmi

³⁹⁷ Tamtéž, s. 21.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 21.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 21.

⁴⁰⁰ VLACH, Robert. Být sovětským básníkem. Studie. 1962, č. 8, s. 63 ad.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 63.

⁴⁰² Tamtéž, s. 63.

⁴⁰³ PŘIBYL, Augustin. Psychologická válka. Studie. 1962, č. 8, s. 83 ad.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 83.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 83.

tvrdě to odsuzuje. Je přesvědčen o tom, že komunistické diktatury jsou udržovány při životě jen „nepatrnou vrstvou fanatiků“⁴⁰⁶ a za železnou oponou se nemá nacházet nikdo, kdo by věřil v kompromisy s komunisty.⁴⁰⁷ Předmětem psychologické války má být tedy neustálé přesvědčování lidí ve východním bloku, že má smysl se proti diktatuře vzbouřit a bojovat.⁴⁰⁸ V úvodu tohoto textu se však nachází poznámka redakce, která vyjadřuje odstup od autorova přístupu. Zdůrazňuje nutnost nechat se vést v rámci psychologické války etickými normami a vyzývá k napsání textu, který by tyto normy zohlednil.⁴⁰⁹

3.9.5 Situace v Československu

Děni v Československu se ve svých textech věnuje hlavně katolický publicista Antonín Kratochvíl, který si především všímá domácí kultury. V textu „Výtvarné umění a estetická výchova v období kulturního revisionismu v ČSR (1956–1958)“⁴¹⁰ se zaměřuje na druhý sjezd Svazu československých spisovatelů, který je pro něj „historickou událostí – prakticky neopakovatelnou v kulturní oblasti“.⁴¹¹ Stejně hodnotí také majáles a „studentské demonstrace“, k nimž došlo v dubnu roku 1956. Za „revoluční“ pak označuje XX. sjezd KSSS. Podle něj měly tyto sjezdy způsobit „rozklad a zmatek v Komunistické straně Československa“.⁴¹² „Zrcadlem této krize“ mělo pak být dění na druhém sjezdu Svazu československých spisovatelů a důsledky, které se potom měly odehrát ve všech oblastech kultury. Následky sjezdu klasifikuje jako „rozvoj kulturního revisionismu“, který, jak pokračuje autor, „ovšem nebyl ničím jiným než pokusem o otevření oken západní vědě a umění“ a pokusem o liberalizační proces“.⁴¹³ A. Kratochvíl potom přechází k literárním dílům, která začala doma vycházet, věnuje se též vzniku nových uměleckých skupin. Konec tohoto „liberalizačního procesu“ však měl nastat v červnu roku 1957, odkdy lze údajně „pozorovat návrat stalinistů do svých původních posic.“⁴¹⁴ Autor však neříká, že by se vše zase mělo vrátit do situace, v jaké se umění nacházelo před rokem 1956. Poté přechází ke

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 84.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 85.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 85.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 83.

⁴¹⁰ KRATOCHVIL, Antonín. Výtvarné umění a estetická výchova v období kulturního revisionismu v ČSR (1956–1958). *Studie*. 1961, č. 5, s. 12 ad.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 12.

⁴¹² Tamtéž, s. 12.

⁴¹³ Tamtéž, s. 12.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 14.

sledování polemik o umění, které se odehrávaly v tehdejší domácím tisku. Na základě nich pak usuzuje míru otevřenosti diskusi o uměleckých tématech.

Antonín Kratochvíl je také autorem textu „Kategorický imperativ ‚kulturní revoluce‘ v ČSSR: Boj proti náboženství“⁴¹⁵ Autor si všímá skutečnosti, že po XX. sjezdu KSSS mělo docházet k uvolňování kulturní i náboženské politiky v Československu. Situace se podle něj však od té doby měla změnit natolik, že „dnes“, jak říká, „je ovšem situace taková, že ve výtvarnictví, estetické výchově a v literatuře se ještě vedou ideové boje na stránkách časopisů svazů, ale náboženská svoboda je znovu potlačována a tak zvaný boj za vědeckoatheistickou výchovu se blíží vyvrcholení.“⁴¹⁶ Zatímco nejvíce je podle autora je tímto vývojem postižena církev katolická, za naopak „nejloajálnější ze všech církví vůči komunistickému režimu“ považuje církev „československou“.⁴¹⁷ Rovněž církev „evangelická“ se podle Kratochvíla měla dát „zcela do služeb režimu“.⁴¹⁸ Dále autor shrnuje církevní politiku KSČ vůči katolické církvi od roku 1948. Všímá si rušení církevních periodik, institucí a pronásledování církevních představitelů i prostých věřících. K zásadní změně v přístupu státu ke katolické církvi mělo podle autora dojít po již zmíněném XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Od té doby měly zase vycházet knihy dříve zakázaných katolických autorů a také díla věnující se náboženství, hlavně v rámci umění, taktéž se mělo upustit od „protináboženských akcí“.⁴¹⁹ Stejně jako pro kulturu, mělo i pro náboženství znamenat opětovné utužení politiky zasedání ústředního výboru KSČ v červnu roku 1957. Autor potom přistupuje k prezentaci výňatku z textů, které se objevily v rámci nové „vědeckoatheistické“ kampaně státu v tisku. Závěr textu A. Kratochvíla je takový, že politika státu vůči potlačování náboženství neměla mít od roku 1948 přes všechny represe velkou účinnost.⁴²⁰

Situaci katolické církve v Československu se věnuje rovněž text, jehož autory jsou Alexandr Heidler a Antonín Kratochvíl, a sice „Stalinismus v československé církevní politice a situace katolické církve“.⁴²¹ Autoři sledují „postoj komunistů k náboženství“ v Československu. Ten podle nich vychází ze skutečnosti, že měla být opuštěna Leninem zastávaná zásady odluky církve od státu. Stalin se měl naproti tomu vrátit „ke starému carskému systému

⁴¹⁵ KRATOCHVIL, Antonín. Kategorický imperativ „kulturní revoluce“ v ČSSR: Boj proti náboženství. *Studie*. 1962, č. 8, s. 24 ad.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 24.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 24.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 25.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 29.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 40.

⁴²¹ KRATOCHVIL, Antonín. Stalinismus v československé církevní politice a situace katolické církve. *Studie*. 1965, č. 10, s. 52 ad.

cézaropapismu“ doplněnému o zásady marxismu.⁴²² V rámci tohoto přístupu, jak zmiňují autoři, byli katolíci východního ritu nuceni obrátit se k pravoslaví. Římsko-katolická církev měla být nucena se odloučit od Vatikánu a „poslušně sloužit komunistickým vládám“.⁴²³ Autoři však konstatují, že „nakonec zůstaly v Československu jen dva orgány kolaborujících katolíků: ‚obrozená‘ Čs. strana lidová, jako ‚katolická‘ složka ‚Národní fronty‘ – ‚Mírový výbor katolického duchovenstva‘ (...) Tyto loutkové organizace komunisté svěřili vrchnímu dozoru svého spolehlivého spolupracovníka Josefa Plojhara (...), kněze, který si počíná tak, jako by se byl v srdci docela odcizil Církvi.“⁴²⁴ Autoři se dále věnují činnosti biskupů a snaze státu o jejich odstranění. S tím souvisí také odpor některých biskupů proti podpisu takzvaného „slibu věrnosti“. Podpis slibu některých biskupů je pak interpretován jako snaha o to, „aby tak své kněží a svůj lid uchránili většího zla“.⁴²⁵ Dobu „stalinismu“ autoři interpretují jako „pohromu pro celý národ bez rozdílu náboženského vyznání“.⁴²⁶ Změna měla přijít s nástupem papeže Jana XXIII., kdy měl Nikita Chruščov zvolit smířlivější politiku vůči Vatikánu, jíž měl ještě umocňovat II. vatikánský koncil. Autoři se poté věnují otázce, zda se tato politika projevila i v Československu. Konstatují, že „kromě bezvýznamných, ryze formálních změn, (...) můžeme zatím mluvit jen o osobních úlevách, o zmírnění jednotlivých lidských osudů, nanejvýš o přátelštějším ovzduší, ale zatím nikoliv o změnách zásadních, strukturálních, institučních.“⁴²⁷ Situaci církve proto označují jako „katastrofální“.⁴²⁸ Východisko z této situaci nacházejí v odluce církve od státu.⁴²⁹

Antonín Kratochvil se věnuje kultuře v Československu ještě v textu „Nová vlna“ v Československém filmu“.⁴³⁰ Tento text je přehledem filmové tvorby od roku 1948 až po rok 1967. Autor rozděluje svůj text na několik částí: „Film v éře dogmatismu“, „Účtování s dogmatismem“, „Nová vlna československého filmu.“ Autor označuje filmovou tvorbu v Československu za nejvíce postiženou „stalinským dogmatismem“ a domnívá se, že „prakticky až do roku 1958 nebyl v ČSR natočen jediný film, který by nebyl poznamenán násilnou komunistickou tendencí“.⁴³¹ Filmy, které se tematicky týkaly současnosti, označuje Antonín Kratochvil jako „nezdařené papírové heroické hry o stavbách komunismu“, zatímco

⁴²² Tamtéž, s. 52.

⁴²³ Tamtéž, s. 53.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 55.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 57.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 58.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 59.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 62.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 62.

⁴³⁰ KRATOCHVIL, Antonín. „Nová vlna“ v Československém filmu. *Studie*. 1967, č. 13, s. 25 ad.

⁴³¹ Tamtéž, s. 25.

filmy s náměty historickými údajně „falšovaly podle zjednodušených stalinských pouček dějiny“.⁴³² Autor si však také všimá toho, že i v Československu bylo možné vyjádřit kritiku (byť omezenou) domácí filmové tvorby. Antonín Kratochvíl vítá vývoj, jaký zaznamenala kinematografie od konce 50. let. Za konec takzvaného „dogmatismu“ považuje rok 1963. Když mluví o filmech „nové vlny“ uznává jejich kvality. Na druhé straně však údajně nedosahují kvalit filmu polského. Dále uvádí přehled filmů, které byly natočeny v pojednávaném období a také ocenění, které získaly.

Do reflexe dění v Československu patří také příspěvek Ladislava Radimského „Mysterium ‚Roncalli‘. Jaroslav Hranička: Jan XXIII.“⁴³³ V této recenzi knihy o papeži Janu XXIII. vydané v Československu, Ladislav Radimský uvádí, že „její vydání patrně souvisí s probuzeným zájmem komunistů o náboženské otázky z hlediska politického a sociologického a snad také se zájmem komunistického režimu o vyjednávání s katolickou církví“.⁴³⁴ Autor konstatuje, že přes svůj „marxistický rámec“ má být kniha „uctivou poklonou lidskému člověku a nečekaně pozoruhodným přiznáním velkého vlivu Církve v naší době.“⁴³⁵

Děni v Československu se věnuje celé šestnácté⁴³⁶ číslo „Studií“, jehož všechny texty se týkají událostí spojených s 21. srpnem 1968. V textu, který téma otevírá, jeho autor hovoří o konci „postupné demokratizace“, která měla být zahájena v lednu roku 1968. Přitom hovoří o „našem“ státě, „naší“ vládě, a o „svrchovaném a svobodném státu“.⁴³⁷ Autor s patosem oceňuje pasivní rezistenci a údajnou morální převahu obyvatel Československa. Autor se potom staví za koncepci „československého demokratického a humanistického socialismu“, jež by podle jeho mínění měl sledovat celý svět jako vzor a jako alternativu k velmocenské politice.⁴³⁸ Redakční poznámka, která následuje, zdůvodňuje podobu tohoto čísla časopisu. Redakce zaslala dopisy „řadě čelných spisovatelů“, aby se „vyjádřili“, a jak redakce zdůrazňuje, nikoli aby „protestovali“, k „okupaci“ Československa.⁴³⁹ Tato vyjádření zaujímají polovinu prostoru časopisu. Já však vyberu pouze některé příspěvky. Redakční poznámku následuje text protestu „Osmdesát osm sovětských spisovatelů“⁴⁴⁰, který vyzývá k obraně „komunistických svobod“, kterých mělo být v Československu dosud dosaženo:

⁴³² Tamtéž, s. 25.

⁴³³ RADIMSKÝ, Ladislav. Mysterium „Roncalli“. Jaroslav Hranička: Jan XXIII. Studie. 1967, č. 13, s. 61 ad.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 61.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 62.

⁴³⁶ F. Ch. Okupace Československa. Studie. 1968, č. 16, s. 120 ad.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 121.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 122.

⁴³⁹ Studie, č. 16, 1968, s. 125.

⁴⁴⁰ Osmdesát osm sovětských spisovatelů. Studie. 1968, č. 16, s. 125 ad.

„svobody myšlení, projevu a chování“.⁴⁴¹ Ve „Studiích“ je mimo jiné otištěn také protest „Mezinárodního tribunálu pro válečné zločiny“, který srovnává situaci Československa se situací Vietnamu a Sovětský svaz označil za imperialistickou mocnost, která ohrožuje socialismus.⁴⁴² Mezi signatáři jsou mimo jiné Bertrand Russel, Jean Paul Sartre nebo Simone de Beauvoir.

Druhou polovinu čísla časopisu zaujímají příspěvky exulantů. Prvním je text Alexandra Heidlera „Útržky myšlenek nad československou tragédií“⁴⁴³. Autor v něm označuje události 21. srpna za „zločin“, varuje však, aby se pro někoho nestal potvrzením „nerozlišujícího antikomunismu“. Alexandr Heidler doslova říká: „Opravdu, není komunista jako komunista“.⁴⁴⁴ Autor vyjadřuje sympatie k „socialismu s lidskou tváří“ a „socialistickou tradici“ uznává jako jednu z tradic českého národa.⁴⁴⁵

Karel Vrána v textu „Narušený dialog“ vyjadřuje sympatie k „českému jaru“, které mělo přijít po „dvacetileté zimě“.⁴⁴⁶ Sem mělo patřit také „neuvěřitelné vzepětí humanismu“ a „nalezení Evropy, křesťanské tradice a lidských práv“. Problém však vidí v neexistenci konkrétního programu pražského jara.⁴⁴⁷ Pakliže má být něco kladného na „zhroucení českého jara“, vidí to Karel Vrána v možnosti vystřízlivění přesvědčených komunistů: „Rád bych věděl, zda alespoň někteří pochopili, že zhroucení ‚českého jara‘ má svůj ideový kořen v zásadní neslučitelnosti dialektického a historického materialismu s integrálním humanismem, svobodou, otevřenou demokratickou společností (...)“.⁴⁴⁸

4 Závěr

Nyní se na základě těchto textů pokusím zobecnit charakter výpovědi časopisu „Studie“ na dané téma ve vymezeném období.

Většina autorů, jejichž texty jsem umístil do oddílu vědeckých debat, se marxismu důkladně věnovala. Byli mezi nimi většinou katoličtí filozofové. To je případ Simeona Ghelfanda, Karla Skalického, Waltere Kerna, Karla Vrány, Mikuláše Lobkowicze, Daria Antiseriho a

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 126.

⁴⁴² *Studie*. 1968, č. 16, s. 128.

⁴⁴³ HEIDLER, Alexander. Útržky myšlenek nad československou tragédií. *Studie*. 1968, č. 16, s. 155 ad.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 158.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 160.

⁴⁴⁶ VRÁNA, Karel. *Narušený dialog*. *Studie*. 1968, č. 16, s. 172.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 175.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 185.

Ambrose McNicholla. Dva byli komunisty a posrpnovými emigranty, to je Alexej Kusák a Radovan Selucký. V případě Rio Preisnera se jedná o katolického filologa a spisovatele.

V textech byla věnována pozornost genealogii marxismu a komunismu, přičemž bylo poukazováno na jejich odlišnost od „komunismu křesťanského“, „nematerialistického“, na jejich společné kořeny, ale též na současnou rozdílnost. To je případ textu Simeona Ghelfanda i Václava Štěcha s tím rozdílem, že první autor možnost smíru nevidí, zatímco druhý ano, a to na základě etického rozměru marxismu. Domnívám se, že rozdíl v závěru u obou autorů mohla hrát doba, v níž texty vyšly, první byl uveřejněn roku 1958, druhý v roce 1971.

Na obecné rovině se marxismu (komunismu) věnuje Rio Preisner. Jeho text však trpí velkou mírou zaujatosti, která se projevuje také v jeho expresivním slovníku. Domnívám se, že příčinou byla zkušenost ze střetu s komunistickou perzekucí jeho osoby v Československu, odkud Rio Preisner v roce 1968 odešel. Opomenout nelze ani to, že byl katolíkem velmi konzervativního ražení. Podobný ráz měl také text Augustina Příbyla, který si všímal spíše politické roviny komunismu. Vyznačuje se „černobílým“ nahlížením problematiky, pochybuje o smyslu dialogu, doufá v silová řešení.

Největší prostor byl ve „Studiích“ dáván marxismu současnému. Tematická čísla věnovaná marxismu svědčí o zájmu, který redakce časopisu projevovala o toto téma a o současné dění. Vyjádření redakce v úvodu tohoto čísla navíc svědčí také o jejím dobrém přehledu o této problematice. Autoři hledají styčné body marxismu s křesťanstvím nebo možnosti dialogu, přinejmenším uznávají jeho podnětnost. Na textech Karla Vrány lze pozorovat, že do značné míry sledoval současné dění v Československu i v zemích tzv. „východního bloku“. I když s marxismem polemizuje, přiznává mu hodnotu jakožto teorii a nástroji analýzy. Totéž lze ale říct i o většině výše jmenovaných filozofů. Karel Vrána také vítá marxistický revizionismus v socialistických zemích. Ve snižování důrazu, který byl do té doby kladen na „scientistickou verzi“ marxismu, vidí naději na otevřenosti marxismu k jiným myšlenkovým systémům. Tato změna totiž přispívala k uznání fenoménu náboženství a k možnosti dialogu mezi křesťany a marxisty. Dále je možné vidět jeho kladný postoj k „pražskému jaru“, které mělo tento dialog umožňovat. Podobný postoj k „pražskému jaru“ vyjadřuje také Alexander Heidler. O tom, jaké naděje byly vkládány do tohoto období v okruhu časopisu „Studie“ svědčí fakt, že jeho konci bylo věnováno celé jedno číslo časopisu. Domnívám se, že žádosti, které byly zaslány spisovatelům, aby se k celé věci vyjádřili, svědčí o tom, že redakce byla touto událostí otřesena.

O Karlu Skalickém, Karlu Vránovi i o Alexandru Heidlerovi platí, že byli odpůrci militantního antikomunismu. Karel Skalický hovoří o tom, že není možné pochopit současný

svět, aniž bychom brali existenci komunismu v potaz. Zájem o dialog s marxisty a s komunisty je možné vyčíst také z recenze knihy, kterou napsal Ladislava Radimský o knize týkající se papeže Jana XXIII., jehož osoba vzbudila v socialistických zemích sympatie. Také dva texty Věry Stárkové a Roberta Vlacha, které se věnují recepci ruské literatury na Západě, svědčí o tom, že „černobílé“ nazírání věcí podle nich není přínosné. Totéž lze samozřejmě říct i o filozofech, jejichž texty se objevily v tematických číslech o marxismu.

O tom, že byli autoři redakce časopisu ovlivněni také křesťanským sociálním hnutím, svědčí mimo jiné též publikování textů Josefa Cardijna. Právě zde vidím také styčné body s přístupem Jacquese Maritaina, jenž byl uveden v kapitole o 3.6.

Z textů bylo podle mého názoru možné také vyčíst, že se ač jejich autoři takříkajíc stojí na straně Západu, hledají jakousi „třetí cestu“, která by jim umožnila odmítnout jak konzumní založení občanských společností, tak také ateistický materialismus takzvaného reálného socialismu. O tom svědčí také text Paula Gebharda, který chápe levicová studentská hnutí na Západě jako produkt konzumního myšlení a materialismu. Jako vyjádření skutečnosti, že katolická církev nestojí ani na jedné ze stran konfliktu „studené války“ (to znamená, že by se nechtěla jakýmkoli způsobem účastnit případných válek), lze podle mého mínění považovat text Felixe Mikuly.

Pokud se týče reflexe domácího dění, převládá v textech zájem o kulturu a o církevní politiku v Československu, blíže pak o situaci katolické církve. Na textech Antonína Kratochvila lze vidět, jak důkladně bylo exilem sledováno domácí dění, periodika, knihy i filmy. Autor tato díla také dokáže ocenit. V jeho textech převládá až nadšení z liberalizace, k níž došlo v kultuře v roce 1956 a naopak velké zklamání z kampaně proti kulturnímu revizionismu v následujícím roce. Situace československé katolické církve je na stránkách „Studií“ naopak viděna jako velmi nepříznivá. Je z nich také možné vyčíst výčitky vůči domácím nekatolickým církvím a přesvědčení o tom, že katolická církev nesla největší tíhu represí. Jako řešení této situace navrhuje Antonín Kratochvil a Alexander Heidler odluku církve od státu.

Mohli jsme vidět, že většina zde uvedených textů časopisu „Studie“ se vyznačuje kultivovanou formou, fundovaností a otevřeností. Jako hlavní podmínku této jeho podoby považují redakční okruh, který přijímal nové podněty z dobových trendů ve vědě i v církvi. Pokud se týče možností spolupráce komunistů s katolíky, domnívám se, že se časopis drží v mezích, které vymezil Jacques Maritain své knize „Integrální humanismus“. Rovněž se domnívám, že se ve „Studiích projevuje“ také koncepce „gradualismu“ podobná té, kterou uplatňoval Pavel Tigrid v časopisu „Svědectví“. Časopis „Studie“ byl založen v roce 1958,

který se kryje se začátkem pontifikátu Jana XXIII., který inicioval II. vatikánský koncil. Myslím, že právě tento koncil měl také určující vliv na pojetí celého časopisu „Studie“, v němž nalézám přístup katolického „progresismu“ a koncilního „aggiornamenta“.

5 Bibliografie

5.1 Prameny

- ANTISERI, Dario. Epistemologická kritika marxistické dialektiky a totality. *Studie*. 1973, č. 36, s. 372.
- ARMBRUSTER, Ludvík. Hubená léta výkonné příčinnosti. *Studie*. 1959, č. 4, s. 3 ad.
- BUNŽA, Bohumír. Křesťansko-sociální a politická hnutí a jejich národní a mezinárodní organizace. *Studie*. 1972, č. 30, s. 801 ad.
- CARDIJN, Josef. Církev před světovou revolucí. *Studie*. 1958, č. 2, s. 53 ad.
- CARDIJN, Josef. Náš zítřek bude takový, jaký jsme jej chtěli. *Studie*. 1958, č. 3, s. 43 ad.
- České jméno ve světě. *Studie*. 1962, č. 8, s. 90 ad.
- F. Ch. Okupace Československa. *Studie*. 1968, č. 16, s. 120 ad.
- GEBHARD, Paul. Mládež, ideologické extremismy a rekristianisace současné společnosti. *Studie*. 1972, č. 30, s. 834 ad.
- GHELFAND, Simeon. Literární prameny komunismu. *Studie*. 1958, č. 1, s. 53 ad.
- HAVEL, Václav. Dopis redakci. *Studie*. 1990, č. 130-131, s. 241.
- HEIDLER, Alexander. Útržky myšlenek nad československou tragédií. *Studie*. 1968, č. 16, s. 155 ad.
- HEIDLER, Alexander. Vztah církví a náboženských organizací ke společenským problémům současnosti. *Studie*. 1972, č. 30, s. 796 ad.
- JELÍNEK, Ivan. Nová věda a náboženství. *Studie*. 1969, č. 17, s. 276 ad.
- KERN, Walter. Hegel, Marx a frankfurtská škola. *Studie*. 1973, č. 36, s. 392 ad.
- KORBEL, Konrád. Je možná revize marxistických teorií o náboženství. *Studie*. 1974, č. 37, s. 1 ad.
- KRATOCHVIL, Antonín. Výtvarné umění a estetická výchova v období kulturního revisionismu v ČSR (1956–1958). *Studie*. 1961, č. 5, s. 12 ad.
- KRATOCHVIL, Antonín. Kategorický imperativ „kulturní revoluce“ v ČSSR: Boj proti náboženství. *Studie*. 1962, č. 8, s. 24 ad.
- KRATOCHVIL, Antonín. Stalinismus v československé církevní politice a situace katolické církve. *Studie*. 1965, č. 10, s. 52 ad.
- KRATOCHVIL, Antonín. „Nová vlna“ v Československém filmu. *Studie*. 1967, č. 13, s. 25 ad.
- KRATOCHVIL, Josef. Zoopsychologické a zoosociologické badatelské problémy života sobů. *Studie*. 1963, č. 9, s. 109 ad.
- KREJČÍ, Josef. Užitek a nevýhoda našeho exilu. *Studie*. 1963, č. 9, s. 135 ad.
- KUSÁK, Alexej. Jugoslávský kritický marxismus. *Studie*. 1973, č. 36, s. 411 ad.
- LOBKOWICZ, Mikuláš. Pojetí vědy u Nové levice. *Studie*. 1974, č. 37, s. 7 ad.
- LOBKOWICZ, Nicolaus. Marcuseho radikální utopie. *Studie*. 1973, č. 36, 421 ad.
- MCNICHOLL, Ambrose. Marxistický strukturalismus aneb konec humanismu. *Studie*. 1974, č. 37, s. 20 ad.
- MIKULA, Felix. Moc idejí. *Studie*. 1958, č. 3, s. 27 ad.
- MIKULA, Felix. Odpovědnost za život pokolení přítomného a budoucího. *Studie*. 1962, č. 8, s. 3 ad.
- Nový začátek. *Studie*. 1968, č. 14, s. 3.
- Osmdesát osm sovětských spisovatelů. *Studie*. 1968, č. 16, s. 125 ad.
- PAPINI, Giovanni. Lettere agli uomini del papa Celestino VI. *Studie*. 1958, č. 3, 48 ad.
- PÍCHA, Zdeněk. Duševno a jeho organizace. Nárys psychické energetiky. *Studie*. 1965, č. 11.

- PIUS XII. Důkazy jsočnosti Boží ve světle přírodních věd, *Studie*. 1958, č. 1, s. 2 ad.
- PLANNER, František. Předmluva vydavatele, *Studie*. 1958, č. 1, s. 1.
- PREISNER, Rio. Průzory do podstaty dialektické konkretizace. *Studie*. 1974, č. 37, s. 37 ad.
- PŘIBYL, Augustin. Psychologická válka. *Studie*. 1962, č. 8, s. 83 ad.
- PŘIKRYL, Augustin. Psychologická válka. *Studie*. 1962, č. 8, s. 83 ad.
- RADIMSKÝ, Ladislav. Poznámky na okraj Čelovského knihy o Mnichovské dohodě. *Studie*. 1959, č. 4, s. 58 ad.
- RADIMSKÝ, Ladislav. Rozjímání nad věcmi, které podstatně patří do vnitřní pravomoci států. *Studie*. 1960, č. 6, s. 64 ad.
- RADIMSKÝ, Ladislav. Mysterium „Roncalli“. Jaroslav Hranička: Jan XXIII. *Studie*. 1967, č. 13, s. 61 ad.
- RÝPAR, František. Pohled na současnou teologii. *Studie*. 1958, č. 1, s. 3. ad.
- SELUCKÝ, Radovan. Marxismus, tržní socialismus a samospráva. *Studie*. 1974, č. 37, s. 46
- SKALICKÝ, Karel. Revoluce našich dnů. *Studie*. 1970, č. 21, s. 6 ad.
- SKALICKÝ, Karel. Marxismus, „nová ancilla theologiae“ aneb teologie naděje. *Studie*. 1970, č. 22, s. 206 ad.
- SKALICKÝ, Karel. Blochova marxistická filosofie naděje. *Studie*. 1971, č. 25-26-27, s. 465 ad.
- SKALICKÝ, Karel. Slovo na rozloučenou s našimi čtenáři. *Studie*. 1990, č. 32, s. 406.
- Souhrn lidských práv podle přirozeného mravního zákona, in: *Studie*, č. 2, 1958, s. 64 ad.
- STÁRKOVÁ, Věra. Křesťan Živago. Úvaha o knize Borise Pasternaka „Doktor Živago“. *Studie*. 1959, č. 4, s. 19 ad.
- ŠTĚCH, Václav. Vliv křesťanství na evropské myšlení. *Studie*. 1971, č. 25-26-27, 409 ad.
- VELECKÝ, Česlav. Vysvětlivka. *Studie*. 1958, č. 1, s. 16.
- VLACH, Robert. Poslední léta Adama Mickiewicze. *Studie*. 1959, č. 4, s. 36 ad.
- VLACH, Robert. Být sovětským básníkem. *Studie*. 1962, č. 8, s. 63 ad.
- VRÁNA, Karel. Narušený dialog. *Studie*. 1968, č. 16, s. 172. ad.
- VRÁNA, Karel. Pokus o profil problémů české filosofie v posledním čtvrtstoletí. *Studie*. 1971, č. 25-26-27, s. 489 ad.
- WALTER, Emil. Ke jménům Tunna a Gommon v českých legendách a kronikách. *Studie*. 1961, č. 7.
- ŽELIVAN, Pavel. Mistr Štěpán z Pálče v Polsku. *Studie*. 1958, č. 1, s. 76 ad.
- ŽELIVAN, Pavel a KREJČÍ, Jiří. Alois Musil – neznámý. *Studie*. 1960, č. 6, s. 38 ad.
- ŽELIVAN, Pavel. Na hranicích přírodních věd a filosofie. *Studie*. 1963, č. 9, s. 52 ad.

5.2 Literatura

- BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ISBN 978-80-7325-130-7.
- BALÍK, Stanislav a HANUŠ, Jiří. *Letnice dvacátého století: druhý vatikánský koncil a české země*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, ISBN 978-80-7325-268-7.
- BERNÁČEK, Antonín. *Z Čech až na kraj světa: vzpomínky emigranta-misionáře (1948-1990)*. Praha: Pallata, 1996. ISBN 80-901710-4-4.
- BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-932-4.
- BUNŽA, Bohumír, ed. *Rada svobodného Československa - historie, program, činnost, dokumenty = Rada slobodného Československa = Council of Free Czechoslovakia*. Washington: Rada svobodného Československa, [1990].
- ČEJKA, Marek, ed. a HANUŠ, Jiří, ed. *Křesťané a socialismus: čítanka textů: 1945-1989*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008-2009. 2 sv. ISBN 978-80-7325-157-4.

- ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Politici bez moci: první léta exilové Rady svobodného Československa*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2000. ISBN 80-86101-33-9.
- FIALA, Petr, ed. a HANUŠ, Jiří, ed. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. ISBN 80-85959-98-4.
- FORMANOVÁ, Lucie, GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.
- GRUNTORÁD, Jiří. Exilová periodika po roce 1968 [online]. [cit. 2014-02-13], s. 1. Dostupné z <http://www.zahranicnicesi.com/konference2008.html>. Text z konference Konference Krajané a exil: 1948 a 1968, Praha, Karolinum, 16.-17. září 2008.
- HALÍK, Tomáš. *Víra a kultura: pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie*. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-117-2.
- HANZLÍK, František ed. *Československý exil 1938-1989 v zahraničních archívech: (sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 21.-22. listopadu 2007 na Univerzitě obrany v Brně)*. Brno: Univerzita obrany, 2008. ISBN 978-80-7231-557-4.
- HANUŠ, Jiří, ed. a FIALA, Petr, ed. *Koncil a česká společnost: historické, politické a teologické aspekty přijímání II. vatikánského koncilu v Čechách a na Moravě*. Brno: CDK, 2000. ISBN 80-85959-75-5.
- HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005. ISBN 80-7325-036-5.
- HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny "české otázky" 1895-1989*. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-424-6.
- CHENAUX, Philippe. *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II*. V Praze: Rybka, 2012. ISBN 978-80-87067-41-3.
- JERÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005. ISBN 80-903550-0-5.
- JIRÁSEK, Zdeněk a TRAPL, Miloš. *Exilová politika v letech 1948-1956: počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-3-0.
- KAPLAN, Karel. *Poúnorový exil 1948-49*. Liberec: Dialog, 2007. ISBN 978-80-86761-69-5.
- KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995. ISBN 80-85625-50-4.
- KAUTMAN, František. Je exilová a samizdatová literatura úspěšná? In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 20-25. ISBN 80-85625-50-4.
- KONEČNÝ, Karel, ed. a MOTLÍČEK, Tomáš, ed. *Emigrace: sborník historických prací Centra pro československá exilová studia II*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-1999-2.
- KOSTLÁN, Antonín. Prolínání vědeckého a politického exilu. In: ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011, s. 132-184. ISBN 978-80-200-1915-8.
- KRATOCHVIL, Jan a kol. *Český a slovenský exil 20. století: úvodní katalog k výstavám Český a slovenský exil 20. století*. Brno: Meadow Art, 2002. ISBN 80-239-3376-0.
- KRATOCHVIL, Jan. Úvod. In: KRATOCHVIL, Jan a kol. *Český a slovenský exil 20. století: úvodní katalog k výstavám Český a slovenský exil 20. století*. Brno: Meadow Art, 2002, s. 12-13. ISBN 80-239-3376-0.
- KÜNG, Hans. *Malé dějiny katolické církve*. Brno: Barrister & Principal, 2010. ISBN 978-80-87029-92-3.
- LINHART, Jiří, ed., VODÁKOVÁ, Alena, ed. a KLENER, Pavel, ed. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- MARITAIN, Jacques. *Integrální humanismus*. Řím: Křesťanská akademie, 1967.

- MÜELLER, Adolf. Chvála amatérismu. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 58-61. ISBN 80-85625-50-4.
- OPASEK, Anastáz. *Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Praha: Torst, 1992. ISBN 80-85639-04-1.
- PAUKERTOVÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948–1991. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 25-31. ISBN 80-7184-932-4.
- PERNES, Jiří. Předmluva. In: JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno: Stilus, 2005, s. 11-19. ISBN 80-903550-0-5.
- PREČAN, Vilém. Československé dokumentační středisko nezávislé literatury v Scheifeldu–Schwarzenberhu v letech 1986–1994. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 86-97. ISBN 80-85625-50-4.
- PREČAN, Vilém. Poznámky ke studiu vztahů mezi exilem a domácí antitotalitní rezistencí v 70. a 80. letech. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 213-221. ISBN 80-7184-932-4.
- PREISNER, Rio. *Americana: zpráva o velmoci*. Brno: Atlantis, 1992-1993. 2 sv. ISBN 80-7108-041-1.
- PŘIBÁŇ, Michal. *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1995. ISBN 80-239-0389-6.
- PŘIBÁŇ, Michal. *Prvních dvacet let: kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948-1968*. Brno: Host, 2008. ISBN 978-80-7294-282-4.
- PUTNA, Martin C. a BEDŘICH, Martin, ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*. Praha: Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-391-6.
- PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848-1918*. Praha: Torst, 1998. ISBN 80-7215-059-6.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové-: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80-85787-73-3.
- RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-081-5.
- SCHWARZENBERG, Karel František a PUTNA, Martin C., ed. *Torzo díla*. Praha: Torst, 2007. ISBN 978-80-7215-316-9.
- SKALICKÝ, Karel a POLÁKOVÁ, Jolana, ed. *Za nadějí a smysl*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-150-4.
- SLÁMA, Jiří. *Do exilu a z exilu domů: publicistická žeň z let 1968-1993*. Brno: Doplněk, 1998. ISBN 80-7239-004-X.
- STANE, A. Příspěvek o Londýnském Velehradu. [online][cit. 2014-1-9]. Dostupné z: <http://www.velehrad.org.uk/wp-content/uploads/2009/04/p%C5%99%C3%ADsp%C4%9Bvek-o-Velehradu-do-zahran%C4%8Dn%C3%AD-krajan%C3%A9-z%C3%A1%C5%99%C3%AD-2010.issue.pdf>
- ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí: jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom = Slovak political emigrants in the 20th century: their relationship to the Czech emigrants and to the Czechs = Slowakische politische Emigranten im 20 JH: ihre Beziehungen zu den tschechischen Emigranten und zu den Tschechen*. Praha: Danubius, 1994. ISBN 80-901768-2-8.
- ŠTAUD, Václav. Cyrilometodějská ucta pomáhala krajanům. *Katolický týdeník*. 2006. č. 26. [cit. 2014-1-9]. Dostupné z: <http://www.katyd.cz/clanky/cyrilometodejska-ucta-pomahala-krajanum.html>
- ŠTĚPÁN, Jiří. *Československý exil ve Švédsku v letech 1945-1989*. České Budějovice: Veduta, 2011. 160 s. ISBN 978-80-86829-76-0.
- ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1915-8.

- TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990. ISBN 80-85190-00-1.
- TIGRID, Pavel a PEČINKA, Bohumil, ed. *Marx na Hradčanech*. Brno: Barrister & Principal, 2001. ISBN 80-85947-76-5.
- TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století (1914–1989). Srovnání generací. In: BROUČEK, Stanislav, ed. a HRUBÝ, Karel, ed. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29.-30. června 1998*. Praha: Karolinum, 2000, s. 36-44. ISBN 80-7184-932-4.
- UHL, Petr. Dovoz nezávislé literatury. In: KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 71-74. ISBN 80-85625-50-4.
- VANĚČEK, František. Podpora pronásledované literatury. In: Tamtéž, KAUTMAN, František, ed. *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: (sborník referátů, diskusních příspěvků a tiskových ohlasů): konference Praha 17. a 18. listopadu 1994*. Praha: Primus, 1995, s. 78-80. ISBN 80-85625-50-4.
- ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-62-9.
- ZEMAN, Zbyněk, et al. *Rozchod 1948: rozhovory s českými pouťorovými exulanty*. V Praze: Univerzita Karlova, Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, 2006. ISBN 80-239-6142-X.